

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

25. évfolyam, 2016. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző
Szerkesztő: Cholnoky Olga

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kocsis Károly, Miskolczy Ambrus,
Péntek János, Szarka László,
Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1192 Budapest, Gomb u. 7.

Tel./fax: (36-1) 282-2250

Internet: www.lucidus.hu,

www.hhrf.org/kisebbsegkutatas

A lap megjelenik negyedévenként.

Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-val)

Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.

Előfizethető a kiadónál

a Pátria Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

TARTALOM

TANULMÁNYOK

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM EMLÉKEZETE

POMOGÁTS Béla: 1956 – írószövegség és forradalom. (Személyes tükörben)	9
DÁVID Gyula: Az 1956-os forradalom napjai és a megtorlás évei Kolozsváron	31
TISCHLER János: Lengyelek a magyaroknak	52

MAGYAROK NEMZETI IDENTITÁSA KISEBBSÉGBEN

KOVÁCS Teréz: A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nemzeti identitása és haza fogalma	77
---	----

SZLÁV-MAGYAR NYELVI KAPCSOLATOK

ZOLTÁN András: A szláv-magyar nyelvi kapcsolatok korai szakasza	110
---	-----

MŰHELY

TÓTH Pál Péter: Stressz és társadalom	126
---	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A migráció jogi aspektusai és társadalmi-jogi hatásai. Beszámoló a VIII. Hungarológiai Kongresszus egyik szimpóziumáról (Gulyás Éva)	140
Busek, Erhard – Brandstaller, Trautl: Európai szociális modell – globalizációs prés alatt (Komáromi Sándor)	151
Yiğitbaşı, Kubilay: Törökország: vízumliberalizáció – felemás adatvédelem – uniós bevándorlók kettős állampolgársága (Komáromi Sándor)	155
Wallman, Sandra – Hayakawa, Tomoko: A kontextus szerepe: aktivizmus és beletörődés a Londonban dolgozó filippínó háztartási alkalmazottak körében (Pethő-Szirmai Judit)	158
Rupprecht, Tobias: A Pinochet-recept: chilei leckék orosz liberális reformereknek a szovjet összeomlás idején 1970–2000 (Pethő-Szirmai Judit)	161

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Bremer, Thomas: Az Orosz Ortodox Egyház szerepe az „orosz világ”-program új-nemzeti törekvéseiben (Komáromi Sándor)	168
---	-----

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Dávid Gyula: „...a magyar irodalom Mikes Kelemenje” (Cholnoky Olga)	173
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Zsoldos Attila: István, a „szent király” (Cholnoky Győző)	177
Vincze, Hanna Orsolya: Fejedelem születik: Bethlen Gábor imázsának kialakulása (Pethő-Szirmai Judit)	179
Hagen, Timo: A Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház autonómia-eszmény és nemzetiszocialista tájékozódás között Hitler hatalomra jutása előtt	184
Oberender, Andreas A szultán és a cár ellen: örmény terrorista radikalizmus az első világháború előtt (Komáromi Sándor)	188
RESUME	193

CONTENTS

STUDIES

THE REMEMBRANCE OF THE 1956 HUNGARIAN REVOLUTION

POMOGÁTS, Béla: 1956 – The Hungarian Writers' Union and the Revolution (From a Personal Perspective).....	9
DÁVID, Gyula: The Days of the 1956 Revolution and the Years of Retaliation in Cluj-Napoca (Kolozsvár).....	31
TISCHLER, János: From the Polish to the Hungarians	52

THE NATIONAL IDENTITY OF HUNGARIANS IN MINORITY

KOVÁCS, Teréz: National Identity and the Concept of Homeland of Ethnic Minorities in the Carpathian Basin.....	77
---	----

SLAVIC–HUNGARIAN LINGUISTIC RELATIONS

ZOLTÁN, András: The Early Phase of Slavic–Hungarian Linguistic Relations	110
--	-----

WORKSHOP

TÓTH, Pál Péter: Stress and Society	126
---	-----

REVIEWS

NATIONAL CONSCIENCE, NATIONAL AND ETHNIC TRENDS

Gulyás, Éva: The Legal Aspects and the Social and Legal Effects of Migration. Report on One of the Symposia of the VIIIth Hungarological Conference ...	140
Busek, Erhard – Brandstaller, Trautl: The European Welfare Model – Under the Pressure of Globalization (Sándor Komáromi)	151
Yiğitbaşı, Kubilay: Turkey: Visa Liberalization – Ambiguous Data Protection – The Double Citizenship of EU immigrants (Sándor Komáromi)	155
Wallman, Sandra – Hayakawa, Tomoko: The Capability of Context: Activism and Resignation among Filipino Domestic Workers in London (Judit Pethő-Szirmai)	158
Rupprecht, Tobias: Formula Pinochet: Chilean Lessons for Russian Liberal Reformers during the Soviet Collapse, 1970–2000 (Judit Pethő-Szirmai)	161

NATIONAL AND ETHNIC POLITICS

Bremer, Thomas: The Role of the Russian Orthodox Church in the Neo-National Efforts of the “Russian World” Programme (Sándor Komáromi)	168
---	-----

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURE

Dávid, Gyula: "...the Kelemen Mikes of the Hungarian Literature" (Olga Cholnoky)	173
---	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Zsoldos, Attila: Stephen, the "Holy King" (Győző Cholnoky)	177
Vincze, Hanna Orsolya: The Making of a Prince – Fashioning the Image of Gábor Bethlen (Judit Pethő-Szirmai)	179
Hagen, Timo: The Evangelical Church of Augustan Confession in Romania Between an Autonomy Ideal and National Socialist Information Prior to Hitler's Coming into Power	184
Oberender, Andreas: Against the Sultan and the Tzar: Armenian Terrorist Radicalism before World War I (Sándor Komáromi)	188
RESUME	193

Szabó János: 1956-os emlék. 2016

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM EMLÉKEZETE

Pomogáts Béla

**1956 – írószövetség és forradalom.
(Személyes tükörben)¹**

Történelmi és irodalmi emlékezet

Úgyiszlóván minden magyarországi (közép-európai) nemzedéknek vannak meghatározó történelmi élményei, tapasztalatai és persze emlékei. Ha csak másfél évszázaddal tekintek vissza a múltba, ilyen történelmi (és személyiségformáló) közösségi és személyes tapasztalat volt az 1848-as forradalom és szabadságharc, a 1867-es kiegyezés, amely Magyarországot az európai nagyhatalmak közé emelte, az 1914-1918-as első világháború és az azt követő forradalmak, a második világháború, majd az 1945-ös újabb történelmi fordulat és természetesen az 1956-os nemzeti forradalom és az abból kibontakozó újabb szabadságharc. Az utolsó ilyen nagy közös történelmi élmény az 1989-1990-es demokratikus átalakulással következett be. (Az én nemzedékem, amely a harmincas években született, ezek szerint három nagy történelmi átalakulást is megért – nem egyszer gondolok arra, hogy talán a szükségesnél, az elviselhetőnél több történelmi átalakulással terhelte meg kortársaimat a Sors vagy a Gondviselés.)

Az, hogy a magyar forradalmak (és szabadságharcok) az irodalom világában kialakult „tektonikus” mozgásokkal veszik kezdetüket, hogy azután nem sokkal később ugyancsak az irodalom kényszerüljön tragi-

¹ Elhangzott a 44. Tokaji Írótáborban 2016. augusztus 10–12.

kus búcsút venni a szinte minden esetben egy idegen hatalom fegyvereivel levert szabadságharc eszményeitől, és nemzetstratégiai küldetéseként őrizze meg az általuk képviselt történelmi ideálokat, szóval mindez nem ritka jelenség a nemzet történetében. A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharcot a szegénylegények kesergői készítették elő, majd történetét és tanulságait a fejedelem emlékiratai összegezték. A negyvennyolcas forradalomhoz vezető utat Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor (meg mások) írásai jelölték ki, majd zárták le. Az 1918-as „őszirózsás” forradalom szellemi és morális előjátékát Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kassák Lajos és mások írásaiban találhatjuk meg, tanulságait Babits, Kosztolányi, Móricz Zsigmond írásai foglalták össze, és természetesen az 1945-ös országos újrakezdéshez (ámbar ezt nem nevezném forradalomnak) vezető utat is olyan írók jelölték ki, mint József Attila, Illyés Gyula, Németh László és Déry Tibor. Az akkor ígéretesen induló újrakezdés erőszakos és tragikus elrekesztését is írók mutatták be, többnyire 1956 ismét „forradalmi” tavaszától kezdve, midőn már szinte nyíltan lehetett beszélni a Rákosi-rendszer bűneiről, és meg lehetett szólaltatni a szükséges változtatások feladatait és reményeit.

Az ötvenhatos forradalom és szabadságharc eszményeitől és hőseitől, reményeitől és vértanúitól ugyancsak versek, elbeszélések, remények vettek végső búcsút. Olyan versekre gondolok, mint Füst Milán *Szózat a sírból*, Sinka István *Ének 56 Karácsonyára*, Kassák Lajos *Egy fal árnyékában*, Vas István *Mikor a rózsák nyílni kezdtek*, Juhász Ferenc *Egy eposz első sorai*, Nagy László *Karácsony, fekete glória* vagy éppen az emigrációból hazatekintő Márai Sándor *Mennyből az angyal, menj sietve* című versei és még sok hasonló költemény. (Ezekből éppen egy évtizede állítottam össze egy gyűjteményt a nagyváradi Pro Universitate Partium Alapítvány jóvoltából). Irodalmunk példákkal szolgálhat nem csak a magyar költészet, az elbeszélő irodalom és az esszéirodalom is, így Tamási Áron, Déry Tibor, Németh László, Örkény István és mások írásai, hiteles szavakkal és mindig megrendüléssel számoltak be a magyar forradalom napjairól és a nemzeti tragédiával felérő végső vereségről.

Most persze nem 1956 irodalmáról (és az irodalom emlékezetében betöltött szerepéről) kívánok beszélni, hanem az írószövetség akkori küzdelmeiről. Először azonban a magam személyes szerepét kell meg-

említenem. Értelmiségi családban születtem, anyai nagyapámnak, aki neves ügyvédként dolgozott, a huszadik század elején volt némi szerepe a magyar főváros életében, a tizenötödik került egyik részének: Pestújhelynek a főutcája ma is (pontosabban ma ismét) az ő nevét viseli. A piarista gimnáziumban tanultam, Nagy Imre 1953-as kormányra kerülésének köszönhettem azt, hogy a budapesti bölcsészkar hallgatója lehettem. Negyedévesként voltam tanúja, sőt résztvevője a magyar forradalom eseményeinek. Ma is jóleső érzéssel gondolok vissza arra, hogy 1957 január elején én voltam a diákszövetség utolsó elnöke, azt követően tiltották be az egyetemi szervezkedést, majd megírtam a Fő utcai vizsgálati osztályt és a tököli internálótábor, egy évig voltam rendőri felügyelet alatt, és csak a hatvanas évek közepén léphettem arra a pályára, amelyre gimnazista koromtól kezdve vágyódtam, tudniillik, hogy a magyar irodalom történetírója legyek. Mindezt csak avégett idézem fel az író tábor hallgatósága előtt, hogy némiképp megvilágítsam azokat az életrajzi tényeket, amelyek engem a magyar forradalomhoz, majd ennek emlékéhez fűztek.

A Magyar Írók Szövetségéhez (ahogy akkoriban nevezték) ugyancsak az ötvenhatos esztendő eseményei kapcsolódtak. Az írószövetség 1953-tól kezdve, midőn Nagy Imre kormányra kerülése reményeket ébresztett arra, hogy az ország megszabadul attól a nemzetellenes rendszertől, amelyet Rákosi Mátyás és Gerő Ernő rémuralma jelentett, tehát az írószövetség (akárcsak az újságírószövetség és az egyetemek) a történelmi változások műhelyei voltak. Az úgynevezett „íróellenzék” kialakulása, ennek Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán, Benjámin László, Örkény István, Karinthy Ferenc, Sarkadi Imre és mások voltak a reprezentánsai, a népi írómozgalom neves képviselőinek, így Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Veres Péternek, Szabó Pálnak, Kodolányi Jánosnak, Tamási Áronnak mindinkább erősödő szerepvállalása az irodalmi életben, a „nyugatos irodalom” korábbi képviselőinek, például Vas Istvánnak, Takáts Gyulának, Csorba Győzőnek, Rónay Györgynek, Pilinszky Jánosnak, Nemes Nagy Ágnesnek, Ottlik Géának, Mészöly Miklósnak, Mátyás Ivánnak a visszatérése, vagy éppen a fiatalabb írónemzedék jeles képviselőinek: Nagy Lászlónak, Juhász Ferencnek, Csoóri Sándornak, Tornai Józsefnek, Sánta Ferencnek, Csurka Istvánnak, Moldova Györgynek és másoknak a fellépése mind azt igazolta, hogy a magyar irodalom,

kifejezetten a saját erejéből, megszabadult attól a kényszerzubbonytól, amelyet a sztálinista diktatúra erőltetett rá, és a rá jellemző hagyományos felelősségtudattal, az európai szellemi, morális és politikai értékek nyomán kívánja alakítani nem csak az irodalom, hanem az ország életét.

A magyar forradalom rövid időre szabott történetének voltak, hogy így mondjam, nevezetes napjai, ezek a történelmi események menetében valamilyen fordulópontot jelentettek. Az alábbiakban ezeknek az egymást követő fordulópontoknak a rendjében szeretném bemutatni a történelmi napok eseményeit, azokat az eseményeket, amelyek az írószövetség történetében (és az én személyes történetemben) meghatározó szerepet kaptak.

A forradalom első napjai

Az előbbieken vázolt előzmények, mondhatnám, ilyen lelki és erkölcsi előzmények után következett el a magyar forradalom, illetve a szövetség szerepvállalása és részvétele a drámai eseményekben. Az írószövetség vezetősége október 22-én (hétfőn) telefonon értesült arról, hogy az egyetemi hallgatók másnapra tüntetést terveznek a Petőfi- és a Bem-szobor előtt, hogy kifejezzék együttérzésüket a társadalmi megújulásért küzdő lengyel diákokkal és munkásokkal. Ezt a demonstrációt, az akkor szárnyra kapott hírekkel ellentétben, nem az írószövetség szervezte. A szövetség ennek ellenére nem kívánt elzárkózni a részvétel elől, sőt, amikor híre jött, hogy a pártvezetés be akarja tiltani a tüntetést, küldöttséget menesztett a pártközpontba, ahol a Petőfi Kör kiküldöttjeivel együtt javasolta a felvonulás engedélyezését, illetve azt, hogy maga a pártvezetés álljon a tüntető menet élére. Egyszersmind a szövetség elnöksége egy levelet és egy kiáltványt fogalmazott; a nyílt levél a Lengyel Írók Szövetségének szólt, és a magyar író társadalom szolidaritását fejezte ki: „Barátaink! A harc, melyet a szabadságért, a demokráciáért, a nép jólétéért és a nemzeti politika érvényesüléséért a lengyel munkássággal és minden haladó erővel közösen vívtatok, győzelmet aratott. Mi, magyar írók, kezdettől fogva nagy rokonszenvvel figyeltük küzdelmeiteket, s most büszke örömmel tölt el, hogy közös reményeink nálatok

már kezdenek megvalósulni. Megfogadjuk: mindent megteszünk azért, hogy hazánkban is végső győzelmet arassanak a leninizmus, a humanizmus eszméi. Biztosítunk benneteket, hogy elszántan ellene szegülünk mindenfajta restaurációs kísérletnek, s nem kíméljük erőnket mindaddig, amíg népünk a szabadság és a boldogulás útjára nem lép, s amíg teljes mértékben helyre nem áll nemzeti becsületünk és méltóságunk. Harcunkat veletek – és az egész lengyel néppel – közösen akarjuk vívni, támogatni fogunk benneteket és támogatástokat kérjük.”

A magyar írók kiáltványa című felhívás a tüntető egyetemi ifúsághoz szólt, ezt a Bem-szobornál Veres Péter olvasta fel. Mindkét szöveg az Irodalmi Újság különkiadásaként is megjelent. Az írószövetségi kiáltvány nemzeti függetlenséget és szocialista demokráciát követelt, összhangban az egyetemi ifúság tizennégy pontos követelésével:

„Történelmi sorsfordulóhoz érkeztünk. Ebben a forradalmi helyzetben csak akkor tudunk helytállani, ha az egész dolgozó magyar nép fegyelmeztet, egy táborba tömörül.

A párt és az állam vezetői mindeddig nem adtak életképes programot. Ezért azok a felelősök, akik a szocialista demokrácia kibontakoztatása helyett konokul a Sztálin- és Rákosi-féle terrorrendszer visszaállítására szervezkedtek és szervezkednek.

Mi, magyar írók a következő hét pontban fogalmaztuk meg, mit kíván a magyar nemzet?

1. Önálló nemzeti politikát a szocializmus eszméje alapján. A lenini elvek szerint rendezni kell a viszonyunkat valamennyi országgal, mindekelőtt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Felül kell vizsgálni az államközi egyezményeket és a gazdasági szerződéseket, a nemzetek egyenjogúsága jegyében.

2. Véget kell vetni a népek barátságát zavaró nemzetiségi politikának. Azt akarjuk, hogy barátságunk szövetségeseinkkel, a Szovjetunióval, a népi demokratikus országokkal őszinte és igaz legyen. Ez csakis a lenini elvek megvalósításával lehetséges.

3. Nyíltan fel kell tární az ország gazdasági helyzetét. A válságból csak akkor tudunk kijutni, ha a munkásság, a parasztság és az értelmiség végre az őt megillető szerephez jut az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének irányításában.

4. Az üzemeket a munkások és a szakemberek vezessék. Újjá kell formálni a jelenlegi bér- és normarendszert, a megalázó társadalombiztosítást stb. A szakszervezetek legyenek a magyar munkásosztály valószínűs érdekképviselői szervezetei.

5. Új alapokra kell helyezni parasztpolitikánkat. Mind a termelőszövetkezetekben, mind az egyéni gazdaságokban biztosítani kell a parasztság önrendelkezési jogát. Meg kell végre teremteni a szövetkezés önkéntességének politikai és gazdasági feltételeit. Fokozatosan át kell térni a mostani begyűjtési és adózási rendszerről a szabad, szocialista termelést és árucserét biztosító rendszerre.

6. Mindennek a feltétele az, hogy a párt és az állam vezetésében alapvető szerkezeti és személyi változások történjenek. El kell távolítani közéletünkől a restaurációra törekvő Rákosi-klikket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunistát, akiben a magyar nép megbízik. Továbbá mindazokat, akik az elmúlt években következetesen harcoltak a szocialista demokráciáért. Ugyanakkor határozottan fel kell lépni minden ellenforradalmi szándék és kísérlet ellen.

7. A kibontakozás megköveteli, hogy a Hazafias Népfront a magyar társadalom dolgozó rétegeinek politikai képviselője legyen. Választási rendszerünket olyanná kell formálni, hogy az megfeleljen a szocialista demokrácia követelményeinek. Az országgyűlésbe, a tanácsokba és minden önkormányzati szervbe a nép szabadon, titkosan válassza meg képviselőit.

Hisszük, hogy szavunkban a nemzet lelkiismerete szólalt meg.”

Felhívás október 24-én

Miként az imént mondtam, számos író volt jelen a tüntető menetben, a Bem-szobornál, az Országház előtt, végül a Rádió épületénél, ahol az államvédelmi erők sortüzet adtak le az egyetemisták tizennégy pontjának nyilvánosságra hozatalát követelő tömegre. Miután a tüntetők a kivonuló rendőr- és honvédségi alakulatoktól fegyvert szereztek, s viszonyozták a tüzet, kitört a fegyveres felkelés. Közben az írószövetség székházában egymást követték a tanácskozások, az elnökség tagjai tele-

fonon a Központi Vezetőség azonnali összehívását sürgették, majd küldöttséggel keresték fel a pártvezetőséget, hogy javaslatokat tegyenek a súlyos helyzet megoldására. Követelték Gerő Ernő távozását, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését, majd amikor ez a második követelés teljesült, október 24-én a következő felhívást adták közre:

„Mi magyar írók mélységes fájdalommal éljük át a nemzet mostani véres óráit. Leghőbb kívánságunk, hogy szűnjék meg a vérontás. Ennek érdekében a kormánynak azt javasoljuk, hogy a karhatalom ma 14 órakor szüntesse be hadműveleteit. [...] Tegyük ezzel lehetővé, hogy a szovjet fegyveres erők visszavonulhassanak állomáshelyükre és a kormány tárgyalásokat kezdhesen a Szovjetunió kormányával a szovjet hadsereg hazánkából megfelelő időpontban történő kivonására. Javasoljuk továbbá a kormánynak: adjon azonnal világos, nemzeti programot. E programban legyenek benne a következők: Biztosítsuk a teljes nemzeti függetlenséget! Állítsuk fel a munkás önkormányzatot az üzemekben és gyökeresen változtassuk meg bér- és normarendszerünket! Állítsuk végre talpra a magyar mezőgazdaságot, mégpedig úgy, hogy engedjük szabadon fejlődni az egyéni parasztgazdálkodást is. Biztosítsuk a teljes demokratizmust, a tömegek önkormányzatát és ellenőrzését az állami élet minden terén. E program végrehajtásának politikai feltétele a magyar írók véleménye szerint: Gerő Ernő lemondása az első titkári tisztségről. Alakuljon meg a széles nemzeti összefogás kormánya, minden demokratikus erő bevonásával, Nagy Imre elvtárs vezetésével. Végül arra szólítjuk fel az ország lakosságát: tűzze ki a gyászlobogókat a harcokban elesett honfitársaink emlékére. Mi, magyar írók fogadjuk, hogy kötelező, nagy nemzeti hagyományainkhoz híven, állhatatosan és minden erővel továbbra is támogatjuk dolgozó népünk minden jogos követelését.”

Egy nappal később az írószövetség elnöksége újabb küldöttséget menesztett a pártközpontba, ez a delegáció Donáth Ferencsel és Losonczy Gézával, majd Nagy Imrével tárgyalt, s egyetértésre jutott velük a legfontosabb tennivalók meghatározásában. Az írószövetségnek ezeket a követeléseit a Népszavában közreadott néhány soros megnyilatkozás foglalta össze:

„Az írók követelése. Teljes amnesztia, az ÁVH tegye le a fegyvert!

Magyarok! Magyar fiatalok! Követeljük:

1. Az ÁVH azonnal szüntesse be a tüzet!
2. Teljes amnesztiát a harcolóknak és a katonáknak!
3. A szovjet csapatok vonuljanak vissza állomáshelyeikre!
4. A rend fenntartását a magyar néphadsereg biztosítsa!
5. Nagy Imre azonnal alakítson nemzeti egységkormányt! Álljon az új kormány a nemzeti mozgalom élére!
6. Minden üzemben válasszák meg a munkástanácsokat!

A magyar írók és művészek”

Átmeneti győzelem

Ezeket a felhívásokat követve készítették elő az írószövetség taggyűlését, amelyre az időközben bekövetkezett fegyverszünet és a budapesti szovjet csapatkivonás nyugalmasabb légkörében, november 2-án került sor. A taggyűlés megválasztotta az írószövetség Forradalmi Bizottságát, s ennek keretében a szeptemberi közgyűlésen létrehozott elnökséget a következő hat íróval egészítette ki: Féja Géza, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Lakatos István, Rónay György és Sinka István. Az ülésről a következő közlemény jelent meg. „A taggyűlés üdvözlí és lelkesen helyesli a november 1-jén este elhangzott miniszterelnöki nyilatkozatot: az ország semlegességének kikiáltását, mint a magyar írók régi vágyának teljesülését, a Varsói Szerződés felbontását és a Kormánynak azt a kérését, hogy az ENSZ mostani ülése tárgyalja meg országunk helyzetét. Az írók, mint mindig, most is a nép szavára hallgatnak, meghallották a nagyüzemek és egyes kerületek munkára felhívó határozatában a mély-séges nemzeti felelősség szavát. Az ország függetlenségén való örködés mellett ez ma a legfontosabb tennivaló. Az írók minden erővel azon lesznek, hogy tollukkal, szavukkal, személyes példájukkal közreműködjenek a forradalom vívmányainak megőrzésében, a munka megindításában.”

Ugyancsak november 2-án került az utcára az Irodalmi Újság „forradalmi száma”. Ezt Petőfi *Ismét magyar lett a magyar* című verse nyitotta meg. Utána következtek Kassák Lajos *A diktátor*, Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán*, Kónya Lajos *A magyarokhoz*, Fodor József *Viharban*, Benjámin László *Elesettek*, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* és Jobbágy

Károly *A rádió mellett* című költeményei, Németh László *Emelkedő nemzet*, Pálóczi-Horváth György *Lábhoz tett fegyverrel*, Déry Tibor *Barátaim*, Bárány Tamás *Levél öcséinkhez*, Szász Imre *Lélekzajlás*, Füst Milán *Levél Thukydidesz modorában az elesett hősök sírja felett*, Szabó Lőrinc *Ima a jövőért*, Tamási Áron *Magyar fohász*, Dallos Sándor *Budapesti Levél* és Hubay Miklós *Eszmélkedés* című prózai írásai, majd mindezt néhány közlemény egészítette ki. Ezen kívül az írók szerepet vállaltak a forradalmi sajtó más kiadványaiban is, így az Igazság Lakatos István *A fiatalokhoz* és Sinka István *Üdv néked Ifjúság*, a Magyar Ifjúság Dutka Ákos *Ember és magyar*, az Egyetemi Ifjúság Jobbágy Károly *Felkelt a nép*, a Pécsi Egyetem Kiss Dénes *Velünk vagy ellenünk* című versét jelentette meg, Szabó Pál és Erdei Ferenc a Szabad Szóban, Németh László az Igazságban és az Új Magyarországon, Tamási Áron és Féja Géza ugyancsak ez utóbbi lapban nyilatkozott a rendkívüli napok eseményeiről és a múlt tanulságairól.

Ezek közül az irodalmi művek közül most csak kettőt idézek ide. Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét és Déry Tibor *Barátaim* című írását. Lássuk tehát először Tamási Lajos költeményét: „Piros a vér a pesti utcán. / Eső esik és elveri, / mossa a vért, de megmaradnak / a pesti utca kövein. / Piros a vér a pesti utcán, / munkások – ifjak vére folyt, / a háromszín-lobogók mellé / tegyetek ki gyászlobogót. / A háromszín-lobogók mellé / tegyetek három esküvést: / sírásból egynek tiszta könnyet, / s a zsarnokság gyűlöletét, / s fogadalmat: te kicsi ország, / el ne felejtse, aki él, / hogy úgy született a szabadság, / hogy pesti utcán hullt a vér.”

És lássuk Déry Tibor vallomások írását, ez már az író reményei szerint győzedelmes népforradalom vívmányainak „konszolidálására” mint soron következő történelmi feladatra figyelmeztetett: „Barátaim, ha szavaimnak van valami hitele, hallgassatok meg: óvjátok meg a forradalmat! Olyan méltósága volt eddig, amilyen csak az igazság adhat eszmének, embernek. Egy dologra figyeljünk most: nem a bosszú órája ütött, hanem az igazságtevésé. Aki bűnös volt, azt bíróság elé kell állítani. De a tévedőket ne kínozzátok, mert ne feledjük el hogy százezren tévedtek, mert megtévesztették őket. A forradalom győzött, de ha nem adunk neki időt, hogy erőre kapjon, újra elbukhat. El is sikkaszthatják azok, akiknek érdekük. Fogjunk össze: egy hazánk van s egy életünk. Ha

szavamnak van valami hitele: fogjunk össze, ne egymás ellen hadakozunk! Bízunk a nép erejében és tisztességében. Ne folyjon több vér! Tisztelet a halottaknak.”

Az események igen gyorsan vettek tragikus és veszedelmes fordulatot. Az írószövetség november 2-i taggyűlése még a minél előbbi politikai konszolidáció és az építőmunka megindulása mellett nyilatkozott, a viharfelhők azonban már gyülekezni kezdtek az ország felett. A Magyar Pen Club elnöksége nevében Képes Géza ezért fordult a következő távirattal a Pen Club Világszövetség londoni központjához november 3-án: „A magyar írók segélykiáltással fordulnak a világ íróihoz. Kérjük, szánjanak időt és fáradságot arra, hogy megtalálják a leghatásosabb módot szabadságunk ügyének támogatására. Hívják fel a világ közvéleményét, hogy a győztes forradalommal kivívott függetlenségünknek és országunk semlegességének megsértése szörnyű katasztrófához vezetne. Sorunk nem politikai kérdés, hanem élet és halál ügye. A magyar írók teljes egységben arra kéri főtítkár urat, hogy mindezt közölje táviratilag a Pen-centrumokkal.”

A második szovjet támadás

Ám arra, ami már készülöben volt, csak azok számítottak, akik a legnagyobb pesszimizmussal ítélték meg a világpolitikai fejleményeket. Mint később Erdei Sándor az írószövetség december 28-i közgyűlésén mondta: „November 3-án, szombaton este mindannyian azzal feküdtünk le, hogy a következő héten indul a munka, indul a harc, most már nem fegyverrel, hanem az ész és a kéz munkáló erejével. S november 4-én hajnalban ágyúdörgésre ébredtünk.” Lényegében ugyanezt mondtam el magam is akkori személyes tapasztalataimról. November 3-án az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság (Vázsonyi Vilmos barátommal) leküldött Győrbe, hogy vegyük fel az összeköttetést a később vértanú halált szenvedett Szigethy Attilával, a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökével. Későn érkeztünk, elhelyeztek bennünket a Vörös Csillag Szállóból ismét Magyar Király névre visszakeresztelt legnagyobb győri szállodában (a Városháza mellett), aztán harckocsik dübörgésére ébredtünk, és

már jöttek is értünk a Forradalmi Ifjúsági Tanács munkatársai és elrejtettek bennünket az ipari tanulóotthon pincéjébe. De ez már egy másik történet.

A rádióban elhangzott Nagy Imre miniszterelnök utolsó szózata, majd 7 óra 57 perckor Háy Gyula emlékezetes (angolul, németül és oroszul is közvetített) felhívása a világ értelmiségéhez: „Itt a Magyar Írók Szövetsége. A világ minden írójához, tudósához, minden Írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesületéhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő. A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!” A tizenkét napja tartó felkelés a Budapestre bevonuló páncélosok tüzében véget ért.

A szovjet csapatok budapesti bevonulása a felkelés leverése és a Kádár János vezette kormány hivatalba állítása után az október és november fordulóján létrejött politikai struktúra szétesett. Nagy Imre és csoportja a jugoszláv követségen keresett menedéket, a felújult koalíciós pártok ismét megszüntették tevékenységüket, idővel számos politikus és több író – közöttük Ignotus Pál, Faludy György, Pálóczi-Horváth György, Tűz Tamás, Határ Győző, Enczi Endre, Szász Béla, Aczél Tamás, Méray Tibor – Nyugatra menekült, másokat pedig letartóztattak. Megszűntek a korábbi lapok és a felkelés idején megindult újságok is, csupán néhány földalatti lap – így Gimes Miklós, majd Kende Péter szerkesztésében az Október Huszonharmadika, illetve Gáli József és Obersovszky Gyula szerkesztésében az Élünk – próbálta meg ébren tartani a népfelkelés szellemét. Az írószövetség november 12-én hallatott ismét magáról, amikor a Magyar Tudományos Akadémia, a Zeneművészek, a Színházművészek, a Filmművészek, az Építőművészek, a Képző- és Iparművészek Szövetsége, a Magyar Rádió, a Magyar Távirati Iroda, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság és a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága vezetőségeivel együtt a következő nyilatkozatot adta ki:

„Kiáltvány. A magyar értelmiség az ország népéhez!

A magyar nép az elmúlt hetekben bennünket is magával ragadó szenvedéllyel és egységben nyilvánította ki akarátát. Amíg új, békés akaratnyilvánításra módot nem adnak neki, ehhez nekünk, íróknak, művé-

szeknek, tudósoknak, értelmiségieknek bármit hozzáfűzni, ezen alku-
dozni sem szándékunk, sem jogunk.

A nemzeti szabadságharc vívmányai alapján tehát a magyarság éle-
tének jövőendő képét a következő pontokban jelöljük meg:

1. Magyarország minden idegen hatalomtól független, semleges
ország legyen. Ennek feltétele: a szovjet csapatok hagyják el az országot.

2. Magyarország társadalmi és gazdasági rendszere a demokratikus
eszközökkel felépített szocializmus legyen a nemzeti sajátosságok figye-
lembevételével, érvényben tartva az 1945-ös földreformot és a gyárak,
nagyüzemek, bányák, bankok társadalmi tulajdonba vételét.

3. Magyarország vállalja ENSZ-tagságával járó összes kötelezettsé-
geit s él annak jogaival.

4. A magyar állam minden polgárának biztosítva legyen az emberi
szabadságjogok teljessége.

5. Jelen történelmi helyzetünkben a csak pártérdekek szerint való
gondolkodás nem szolgálja a szabadságharc legnagyobb kincsét, a nem-
zeti egységet. Az Írószövetség és az alábbi szervezetek éppen ezért a
magyar munkássággal, parasztsággal és a forradalmi ifjúsággal vállalnak
sorsközösséget. A közvetlen kibontakozás feladatait az ő demokratiku-
san megválasztott szerveikkel együttműködve kívánjuk munkálni.

6. Rendkívüli helyzetünkben különös hangsúllyal kívánjuk fel-
emelni szavunkat minden egyéni és hatósági terror, vagy önkény, továbbá
a múlt diktatórikus eszközeinek visszaállítása, visszacsempészése ellen.
Kívánjuk, hogy a törvényes igazság érvényesüljön. A bűncselekménnyel
terhelteket a bíróság előtt, nyílt tárgyalásokon kell felelősségre vonni.”

Események az írószövetségben

Az írószövetség vezetősége aggodalommal értesült arról, hogy a szovjet
haderő a fegyveres harcokban elfogott fiatalok egy részét szovjet terü-
letre szállította át. Ennek az aggodalomnak a jegyében tiltakozó nyilat-
kozatot adott közre a magyar szellemi élet több mint száz neves kép-
viselője, közöttük Kodály Zoltán, Ferencsik János, Veres Péter, Németh
László, Déry Tibor és Háy Gyula. Ez az állásfoglalás a nyugati sajtóban is

megjelent: „Mi, Magyarország értelmiségi dolgozói, régi őseinkhez méltóak akarunk maradni és egyetértünk a magyar szabadságharc hőseivel. Magunkra vállaljuk szavaink összes következményeit: letartóztatást, deportálást és, ha kell, a halált. Ünnepelesen tiltakozunk: ne deportáljátok férfiainkat, fiataljainkat. Követeljük, hogy engedjétek szabadon azokat, akiket már elhurcoltak. Azonosítjuk magunkat a vádakkal: mi is harcosok vagyunk Magyarország szabadságáért és függetlenségéért. Egy szabad és erős Magyarországgal a Szovjetunió jó szomszédi kapcsolatban élhetne, egy megszállt és leigázott Magyarországgal azonban sohasem. Mi nem akarjuk a régi szociális rendszer helyreállítását. Van annyi erőnk, hogy megvédjük a parasztok és munkások rendszerét. Velük és értük akarunk a jövőben élni.”

Hasonló állásfoglalást fejezett ki az elnökségnek a szovjet írószövetséghez intézett november 17-i távirata: „Az igazság és az aggodalom hangján szólunk Önökhöz. A magyar nép szabadságharcot vívott a demokratikus jogokért, és azzal a céllal, hogy a szocializmust a maga nemzeti formájában építhesse tovább. Ezt a célt olyan tények veszélyeztetik, amelyekről röviden értesíteni fogjuk Önöket. Eme veszélyeztető tények közül most csupán azt az egyet akarjuk kiemelni, hogy ifúságunk elhurcolása és szellemi életünk egyes tagjainak letartóztatása, az elhurcolt ifjak nyilvánvaló deportálása megkezdődött. Népünk feljajduló szavával kérjük, hogy győzzék meg népüket, pártjukat és kormányukat az elhurcolások és deportációk azonnali beszüntetéséről. Hiszünk abban, hogy kiáltó szavunkat megértik és rögtön cselekedni fognak.”

Néhány nappal később az elnökség küldöttséget bízott meg, hogy tárgyaljon a magyar karhatalom, illetve a szovjet csapatok parancsnokságával a deportálások megszüntetése érdekében; a tárgyalások eredményeiről az írószövetség nyilatkozatot jelentetett meg. Ebben a többi között a következők voltak olvashatók: „A küldöttség nyíltan feltett kérdéseire mind a szovjet, mind a magyar hatóságok képviselői – Sepilov külügyminiszter szavaira is hivatkozva – ígéretet tettek, hogy a magyar lakosság köréből történt letartóztatások ügyében a legmesszebbmenő törvényességet fogják érvényre juttatni. Senkit az ország területéről el nem visznek, senkit a felkelésben való részvételért nem üldöznek. Az elfogottak ügyét a lehető legrövidebb idő alatt kivizs-

gálják, a közönséges bűntettel terheltek, vagy azokat, akiket november 10-e után még fegyveres cselekedeten értek, a magyar hatóságoknak adják át, hogy a magyar törvények szerint folytassák le ügyüket, a többieket rövid úton szabadon bocsájtják... A Szovjet Parancsnokság képviselői kérték az írószövetséget, hogy minden tudomására jutó hibás vagy kétes esetet azonnal közöljön a Parancsnoksággal kivizsgálás, illetve jóvátétel céljából.” Ugyanez a nyilatkozat, csatlakozva a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács november 16-i és 21-i határozataihoz, foglalkozott a sztrájkjog kérdésével, illetve a munka újraindításának feltételeivel.

November 19-én szovjet újságírók egy csoportja látogatást tett az írószövetség székházában, ahol beszélgetéseket folytatott, majd ezekre a beszélgetésekre hivatkozva A. Romanov aláírásával olyan közlemény látott napvilágot a Lityerturnaja Gazetában, amely eltorzította a magyar írók véleményét. Az írószövetség tiltakozó levél elküldésére kényszerült, e levél azonban, sajnos, válasz nélkül maradt. Tiltakozó táviratot kellett küldenie az írószövetségnek válaszul arra a nyilatkozatra is, amelyet Bölöni György és Illés Béla jelentetett meg a magyarországi eseményekről a L'Humanité és a Les Lettres Françaises című lapokban. A tiltakozás a következőket állapította meg: „A Magyar Írók Szövetségének elnöksége közli, hogy Illés Béla és Bölöni György cikkei legfeljebb néhány magyar író véleményét fejezik ki, nincs joguk arra, hogy a magyar írók összessége nevében beszéljenek. Sajnáljuk, hogy a haladó francia sajtó, a tények hiányos ismeretében, olyan nyilatkozatoknak adott helyet, amelyek ellentmondanak az igazságnak s eltorzítják a tényeket.”

Látogatást tett az írószövetségben André Stil francia kommunista lapszerkesztő, aki arról értesítette a szövetség vezetőit, hogy a francia írók Nemzeti Bizottsága – Aragon, Sartre, Vercors és mások aláírásával – november 6-án táviratot küldött Kádár János miniszterelnökhöz, és ebben az írók szabadságjogainak tiszteletben tartását kérte: „Alulírottak, mint az Írószövetség Nemzeti Bizottságának vezetősége bár alaposan megosztott véleménnyel a magyarországi jelenlegi események értelmezésében, összeülnek, mint hasonló esetekben tenni szokták, miután a kultúra megvédéséről van szó, hogy arra kérik Kádár miniszterelnököt, mentse meg a jövőt és biztosítsa a magyar írók és értelmiségiek életét,

fizikai szabadságát és erkölcsi érdekét, bármi volt is a szerepük és felfogásuk a hazafiúi kötelességről, mert bizonyos részben az emberi kultúra képviselőiről van szó. Kívánják, hogy minden értelmiségi és minden értelmiségi szervezet, kelettől nyugatig, ilyen értelemben közbenjárjon érdekükben.”

Erre a táviratra Veres Péter elnök a következő távirattal válaszolt: „November 28-án André Stil úrtól értesültünk arról a táviratról, amelyet Önök november 6-án Kádár János miniszterelnökhöz intéztek a magyar írók fizikai és erkölcsi biztonsága érdekében. Köszönetünket fejezzük ki ezért. Kései válaszuknak az az oka, hogy nálunk a sajtó nem közölte az Önök táviratát, így mostanáig nem tudtunk róla. Reméljük, hogy az Önök baráti közbenjárása jó hatással lesz az eddig eltűnt, illetve letartóztatott magyar írók ügyére. Eltűnt illetve letartóztatott íróink a következők: Lukács György, Újhelyi Szilárd, Erdei Ferenc, Sándor András. Baráti üdvözzellet.”

December 4-én az írószövetség küldöttsége Krishna Menon indiai diplomatával tárgyalt, aki azért tartózkodott Budapesten, hogy kipuhatolja egy esetleges politikai kompromisszum lehetőségét. Az írószövetség elnöksége kapcsolatba lépett a budapesti munkástanáccsal és a szakszervezetekkel, illetve az egyetemi ifjúság szervezetével: az újjáalakult MEFESZ-szel (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége), s levélben tiltakozott Kádár Jánosnál és Münnich Ferencnél azok ellen a rágalmak ellen, amelyeket Dobi István és főként Marosán György terjesztett, amikor „ellenforradalmi” tevékenységgel vádolta meg az irodalmi életet. Az elnökség megpróbált közbenjárni a letartóztatásba került írók – Eörsi István, Fekete Gyula, Gáli József, Lükő Gábor, Molnár Zoltán és Sándor András – érdekében is, a szabadon bocsátásukért tett lépések azonban nem jártak eredménnyel.

Végül az elnökség levélben tiltakozott Kádár János miniszterelnöknél amiatt, hogy a Lapkiadó Vállalat megszüntette az irodalmi folyóiratok megjelentetését. A szövetség az időközben létrehozott Tájékoztatási Hivatalnak ugyancsak levelet küldött, s kérte a korábbi lapok újraindítását, illetve a Magyar Orfeusz és a Magyar Írás című új folyóiratok engedélyezését. Emellett az írószövetségre hárult a munka és jövedelem nélkül maradt írók támogatása, a vidékről beérkezett élelmiszersegélyek

elosztása: december folyamán nagyjából ez a feladat kötötte le a szövetség munkatársait.

Az utolsó forradalmi közgyűlés

Mindezek után a szövetség december 28-án összehívott közgyűlése drámai helyzetben ült össze. December 8-án több ezer munkás tüntetett Salgótarjánban, a megmozdulást a karhatalom fegyverrel oszlatta fel, az erőszaknak igen sok halálos áldozata volt. Ezt követve a munkástanácsok általános sztrájkfelhívást adtak közre, a kormány viszont válaszul betiltotta e tanácsok, közöttük a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács tevékenységét. December 11-én letartóztatták a munkástanácsok vezetőit, törvényen kívül helyezték a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsát, s rendeletet adtak ki a rögtönbíráskodás bevezetéséről. Két nappal később egy újabb törvényerejű rendelet internálótáborokat állított fel, és bevezette a gyülekezési tilalmat. Az országban és különösen a fővárosban elszabadultak a szenvedélyek, a néptömegek és természetesen az értelmiség körében elkeseredés uralkodott, az új kormány letett a társadalomban zajló konfliktusok tárgyalásos rendezéséről, a hatalomba került politikai erők nagy része pedig a tömeges megtorlásban látta a rendkívül súlyos helyzet rendezésének előfeltételét.

A rendőrhatalom engedéllyel összehívott közgyűlés tulajdonképpen csak arra vállalkozott, hogy áttekintse az elmúlt két hónapos időszak eseményeit, és kifejezésre juttassa azokat az eszméket és elveket, amelyeket a magyar írói társadalom döntő többsége egyértelműen elfogadott. A közgyűlésen Veres Péter elnökölt, az elnökség beszámolóját Erdei Sándor főtítkárnak adta elő. „Ez a két hónap – kezdődött a beszámoló – nagy és nehéz idő nemzetünk történetében. Beszámolómnak nem lehet célja, hogy átfogja és megmérje ezt az időt. Irodalmunk az utóbbi esztendőben ugyan már egyre érthetőbb szóval vallotta és vallja magát a nemzet lelkiismeretének, s a magyar írók az október 23-án indult nemzeti demokratikus felkelésben együtt éreztek és együtt gondolkodtak a megmozdult néppel. Az írószövetség elnöksége a forradalmi mozgalom minden fontos pontját nyilatkozatban fogalmazta meg, és ha mód volt rá, nyilvánosságra hozta véleményét az eseményekről és a kibontakozás

útjáról. Így az elnökség tevékenységének mostani áttekintése látszólag szükségképpen léphetne fel azzal az igénnyel, hogy átfogóan, történelmileg értékelje a népmozgalmat és a felkelést.” Ez utóbbi feladatra Erdei nem vállalkozott, csupán az írószövetség két hónapos tevékenységének krónikáját készítette el.

Erdei beszámolóját követve az elnökség nevében Tamási Áron terjesztette a közgyűlés elé a *Gond és Hitvallás* című „ünnepélyes állásfoglalást”. Ebből szeretnék idézni néhány gondolatot. „Egy ezredév alatt – hangzottak Tamási Áron szavai – sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon: a másik pedig virrasztó költőink fákyafénye, mely a magyarság számára ma is tanítás. Számunkra több is annál, mert kötelező örökség. [...] A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövő napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak és szívből az ifúságnak. Győzzük meg együtt a politikai vezetőit, hogy a politika nem lehet öncél, hanem csak a nép üdvére eszköz; s készítsük őket arra, hogy a magyarság egységes óhaja szerint használják ezt az eszközt. Vagyis a függetlenség kivívására egyfelől, belső életünkben pedig arra, hogy a munkások és a parasztok törzsére, a szellem és az értelmiség segítségével, felépüljön az egészséges magyar társadalom, az önkormányzat demokratikus módján. Csak így jöhet létre az erős és gazdag állam, melynek barátsága más államokkal igaz és tartós, s amely nemcsak száműzi az emberi kizsákmányolást, hanem maga sem nehezedik nyomasztó terhével a népre. A nyugalmas és dolgozó társadalom, a nép jólétén őrködő állam fölött emígy biztos záloga lesz a jövőnek a nemzet. Mindezekben a magyar gondjainkat röviden elmondottuk és véleményünkéről hitvallást teszünk. Írói munkánk igéi lesznek szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe és irodalmi művekbe költözik. Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben, hitvallásunk alapján, gondozni és védeni fogjuk a magyar-

ság szellemét. Erkölcс legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotó ereje, az emberiség és eszméivel a kor. Egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, s egyedül így válhatunk későbbi nemzedékek érdemes őseivé.”

A közgyűlés vitája

Az elnökségi állásfoglalást nyolc ellenszavazattal és négy tartózkodással a közgyűlés elfogadta, majd megkezdődött a beszámoló vitája. Néhányan, így Madarász Emil, Trencsényi-Waldapfel Imre és Gereblyés László az akkoriban megrögződő hivatalos állásfoglalások szellemében támadták azt, hogy a beszámoló népfelkelésnek minősítette az októberi tömegmozgalmat, egyszersmind azt követelték, hogy az írószövetség vállaljon szolidaritást a kormány tevékenységével. Ennek során kellemtelen incidensre is sor került, Geréb László „Fogja be a száját, pimasz!” felkiáltással kívánta leinteni a közbeszóló Illyés Gyulát; ez a közgyűlés általános felháborodását váltotta ki.

Részen a kormánypárti írók véleményét vitatva szólalt fel Déry Tibor, aki először Mihail Solohovnak a Népszabadságban megjelent nyilatkozatával szállt vitába. A neves szovjet író ugyanis megróttta a magyar íróársadalmat azért, mert úgymond tétlenül nézték a „reakció előretörését”. „Én itt erről a helyről – szögezte le a felszólaló – valamennyi magyar író nevében tiltakozom ez ellen a vajmi kevés felelősségérzetre valló ítélet ellen. Nemcsak igazságtalannak bélyegzem meg, de ízlésemet és erkölcsi egyensúlyomat is sérti, hogy egy nagyhatalom író-képviselője mondja ezt az ítéletet egy kis nemzet írói felett, éppen egy olyan történelmi pillanatban, amikor ha másért nem, okosságból és lovagiasságból is a legnagyobb tapintattal kellene bánni a nemzeti önérzettel. Az igazságra való törekvés, az igazság fáradhatatlan kutatása az író legnemesebb hagyománya. Kérdem Solohovtól, vajon nem gondolt-e arra, hogy más oka is lehet annak, ha a magyar írók bátorsága nem vonult hadba az ellenforradalom ellen? Talán egyszerűen az, hogy nem volt ellenforradalom. Ellenforradalom abban az értelemben, ahogy a hivatalos politika megfogalmazta és átminősíti az október 23-án kezdődött népi forradalom jellegét.”

Déry a következőkkel fejezte be felszólalását: „Kedves Barátaim! A most induló vita előtt is erre kérek mindenkit: a történelmi igazság kutatására. Az elmúlt esztendőkből a megpróbáltatások egyesítették bennünket. Ma sincs okunk vigasságra. A nyomás, amely alatt állunk, szorítson bennünket nemességre és méltóságra. És ne feledjük el, hogy attól nőttünk, hogy a nemzet megnőtt bennünk. A munkásságnak, az értelmiségnek, talán még a parasztságnak is ma bennünk van a bizalma és az a megdöbbenő és felemelő helyzet állt elő, hogy az ország ma tőlünk kér tanácsot, útmutatást, és bennünket tekint szellemi vezetőinek, akár akarjuk, akár nem. Minden kimondott és leírt szavunkat ez a felelősség ellenőrizze. Ne féljünk attól, hogy szembenézzünk a tényekkel és megállapítjuk, hogy a magyar nemzet egy nagy tragikus korszakába ért, mely attól válik még komorabbá, hogy nemrég csak egy lépés választott el egy boldogabb kor ígéretétől. De hitünket se veszítsük el, magunkban és a nemzet életében. Dolgozzunk. Barátaim, folytassuk mesterségünket, ha másként nem lehet, az asztalfiók számára. Szenvedélyünk mellől ne maradjon el a bölcsesség, sértődöttségünket mérsékelje felelősségünk a jövőért. Dolgozzunk. Barátaim, jobban és becsületesebben, mint valaha.”

Horváth Zoltán a Magyar Újságírók Szövetsége elnökségének nevében az újságírók szolidaritását nyilvánította ki az írószövetséggel. Ő is említést tett a letartóztatásban levő újságírókról, Gimes Miklósról és Obersovszky Gyuláról, s a maga részéről elfogadva az Erdei Sándor által adott politikai visszatekintést, az írók és az újságírók összefogásának szükségességét emelte ki: „létesítsünk szerves együttműködést az Újságírószövetség és az Írószövetség közt. Ahogy mi kiállunk azért, hogy a letartóztatott írókat bocsájtásuk szabadon, kérjük az Írószövetséget is, foglaljon állást a letartóztatott újságírók s a még letartóztatásban élő újságírók, Gimes és Obersovszky szabadon bocsájtásáért. Folytassunk közös harcot azért, hogy félelem nélkül, becsületesen lehessen írni s becsületesen lehessen kifejezésre juttatni azt, ami hitünk és meggyőződésünk szerint a magyar nép akarata és a magyar szocializmus építése.”

Ezek után Erdei Sándor válaszolt az elhangzottakra, hitet tett a magyar szellemi élet folyamatossága mellett, s felolvasta az írószövetség elnökségének december 3-i állásfoglalását: „A magyar írók minden

körülmények között a magyar népet szolgálják, tollukat nem adják eszközül semmiféle kormány- vagy pártérdek kiszolgálására. Hitet teszünk a magyar szellemi élet folyamatossága mellett. Ha megszólalunk, csak tiszta fórumon hallatjuk szavunkat, és minden körülmények között csak az igazat mondjuk. Jelenleg is követeljük a kormánytól, hogy adja vissza az írószövetség lapjainak, folyóiratainak folytatási jogát. Követeljük a könyvkiadás folytatását.” Végezetül az elnöklő Veres Péter az írószövetség autonómiájának fenntartása mellett nyilatkozott: „akármiképpen fejlődik a magyar társadalom kormányzása, belső élete, akár pártkormány lesz, akár valamely sajátlagos újfajta koalíció születik, mi mindenestre úgy tartjuk helyesnek, célszerűnek, okosak, sőt a kormányzat érdekében valónak, hogy az írószövetség autonómiája, mint társadalmi és szellemi testületé, biztosíttassék, hogy ne kelljen nekünk semmiféle kormányzatot, mondom, még egy kedvünk szerinti kormányzatot sem közvetlenül támogatni, sem a saját fórumokon, sem sehol.”

Bukás és erkölcsi győzelem

Ez az autonómia azonban, úgymond már csak percekig létezett: nem sokkal a taggyűlés után a kormány Siklósi Norbert személyében miniszteri biztost nevezett ki az írószövetség élére, egyszersmind felfüggesztette annak önkormányzatát. Ezt a Népszabadság 1957. január 18-i száma a következőkben jelentette be: „A Belügyminisztérium megállapította, hogy a Magyar Írók Szövetségében a Magyar Népköztársaság érdekeivel ellentétes tevékenység folyt. Ezért a belügyminiszter a Népköztársaság Elnöki Tanácsának az egyesületek feletti felügyeleti jogkör gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelete alapján a Magyar Írók Szövetségének működését ideiglenesen felfüggesztette. A kormány az Írószövetség ügyeinek intézésére kormánybiztost nevezett ki.” Nem sokkal ezután a következő hír jelent meg. „Ellenforradalmi cselekményekben való részvétel súlyos gyanúja alapján a BM illetékes szervei őrizetbe vették Tardos Tibor, Varga Domokos, Háy Gyula, Lengyel Balázs és Zelk Zoltán írókat, Novobáczky Sándor és Lócsei Pál újságírókat. A letartóztatottak ellen büntető eljárás indul.” További írókat is letartóztatásba

helyeztek, s hamarosan megindultak az íróperek, amelyek során Déry Tibort, Háry Gyulát, Zelk Zoltánt, Tardos Tibort, Molnár Zoltánt, Fekete Gyulát, Varga Domokost, Eörsi Istvánt és Gáli Józsefet ítélték el, többségüket igen súlyos börtönbüntetésre, sőt, miként később kiderült, Déryt eredetileg halálos ítélettel akarták sújtani a bíróság tagjai. Mindez gyakorlatilag az írószövetség munkájának megszüntetését és a magyar irodalmi élet szétverését jelentette: a szövetség új körülmények között, az 1956-os elvektől lényegesen eltérő politikai platformon, csak 1959-ben alakulhatott újjá, és csak a hatvanas évek közepére, miután az elítélt írók amnesztiában részesültek, indulhatott meg az irodalmi konszolidáció.

Miként már említettem, ennek a történetnek magam is tanúja és résztvevője voltam: az írószövetség decemberi közgyűlésén én képviseltem a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetségét (a Mefeszt). Ott ismerkedtem össze a szövetség vezetőivel, olyan, ifúságom óta tisztelt és szeretett írókkal, mint Illyés Gyula, Déry Tibor, Tamási Áron, Veres Péter és mások. Nem hallgathatom el, hogy az akkori írószövetséggel kialakult kapcsolatomban, mindenekelőtt részvételemben a decemberi közgyűlésen meghatározó módon befolyásolta további életem és pályám alakulását. Másfél évvel a forradalom leverése után engem is letartóztattak, fél esztendő töltöttem el vizsgálati fogságban, illetve a tököli internálótáborban, majd egyéves rendőri felügyelet, állástalanság, folyamatos zaklatás következett. Csak a hatvanas évek közepére konszolidálódott az életem (mindenekelőtt korábbi egyetemi tanárain: Sőtér István és Bóka László, illetve akkori barátaim: Bodnár György, Béládi Miklós és Rába György segítségével), ekkor lehettem a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének kutatója és jelenhettek meg írásaim. Az ötvenhatos forradalom és ennek szellemi utóvédharca életem meghatározó eseménye volt, ma is csak tisztelettel és kegyelettel tudok rájuk visszatekinteni.

Még egy utolsó megjegyzés kívánkozik ide. Az ötvenhatos magyar forradalom talán leginkább meggyőző igazsága és erkölcsi értéke az volt (legalábbis az én meggyőződésem szerint), hogy a nemzet szinte teljes egységében állott a forradalom „lyukas” zászlaja mögé. Lehet, hogy a forradalom sikere után elkövetkezett volna az éles pártküzdelmek időszak: voltak ennek jelei már november elején. Az igazságáért utcára

vonuló, majd a barikádokon küzdő nemzet mindazonáltal lelki és morális közösségben vette fel a harcot szabadsága kivívásáért, közösségi identitása védelmében. Ez olyan erkölcsi érték volt, amelyet azóta sem tudtunk a köznapi politikában hasznosítani. Bevallom, mind fájdalmasabban veszem tudomásul, hogy az a nemzeti egység, amely hét évtizede – a Nagy Imrét követő („reform”) kommunistáktól, a Mindszenty Józsefet és Ravasz Lászlót követő keresztény politikusokig, a szociáldemokratáktól a népi írómozgalom képviselőiig, a diákforradalmároktól a két világháború közötti korszak konzervatív politika híveiig létrejött, ma is morális mintául szolgálhatna a politikai pártok küzdelmei nyomán úgyszólván „hideg” polgárháborúban élő ország számára.

Végül van még egy történetem. A forradalom napjaiban valahol a Váci utcában összeakadtam családom két régi ismerősével: két egykori horthysta katonatiszttel (az egyik vezérkari ezredes, a másik őrnagy volt a két világháború közötti időkben). Kifejezték örömrüket a forradalom (akkor úgy látszott) győzelme fölött, és elismerésüket az egyetemi ifjúság iránt. „Mi ebbe nem akarunk beavatkozni – mondotta az egykori ezredes – nehogy azt lehessen állítani, hogy a régi világ képviselői vittek forradalomba a nemzetet.” Bölcs kijelentés volt, visszafogottságról és mértékletességről tanúskodott. Ezek a megfontolt és józan egykori horthysta vezérkari tisztak ma persze már nincsenek sehol.

Dávid Gyula

Az 1956-os forradalom napjai és a megtorlás évei Kolozsváron (1)

1956-ban Romániában forradalomra nem került sor, a magyar forradalommal való rokonszenvennyilvánítás különböző formái miatti megtorlásra, s ezen a címen a kommunista hatalom valóságos vagy vélt ellenségeivel való leszámolásra azonban annál inkább. Országos méretekben a forradalom célkitűzéseire, eseményeire való viszonyulásnak – és benne a magyarság magatartásának – a története nagyjából ismert (2), a forradalom ideje, 60. évfordulóján azonban minden bizonnyal érdemes lesz ennek kolozsvári vetületét egy kissé közelebbről számba venni.

A Sztálin halálát követő, 1953-mal kezdődött „olvadás” a második világháború lezárása után szovjet alárendeltségbe került országok lakosságában is a változás reményét keltette fel: azt, hogy a diktatúrát felválthatja egy demokratikusabb rend, valamiféle reformkommunizmus.

Talán természetes volt, hogy a változás lehetőségének reménye első sorban az értelmiség körében, s különösen az íróársadalom egy jelentős részében hatott, amelyet addig a „szocialista realizmus” kényszerzubbonnyába szorítva, igazi hivatása megcsúfolására kényszerített a rendszer. És az ifjúságra, amely természeténél fogva mindig is érzékeny volt minden új iránt. Ez a két réteg vált azokban az időkben a változtatások egyre határozottabb képviselőjévé, követelőjévé.

Kolozsvár ebben az időszakban egyébként is sajátos helyzetben volt: intézményeinek mindennapjait a kommunista hatalom által is egyre nyíltabban megnyilvánuló román nemzetépítést törekvések határozták meg. 1952-ben létrejött ugyan a Magyar Autonóm Tartomány, de mindjárt az első években egyre nyilvánvalóbbá vált az a törekvés, hogy a magyarság új szellemi központját – Kolozsvár rovására – Marosvásárhelyen alakítsák ki. (3) Eleve ott lelt otthonra az 1946-ban létrehozott magyar egyetemből kivált önálló orvostudományi főiskola. Ott indult

meg 1953-ban a havonta megjelenő magyar irodalmi folyóirat, az Igaz Szó. Oda költözött a még 1946-ban létrehozott Székely Színház mellé a színművészeti főiskola magyar tagozata, miközben Kolozsvárt a magyar nyelvű felsőoktatás intézményeinek létét állandó átszervezések fenyegették: az 1948-ban létrehozott Magyar Művészeti Intézetet már alig két év múlva felszámolták, s helyette létrehoztak egy kétnyelvű képzőművészeti és egy ugyancsak kétnyelvű színművészeti főiskolát valamint a Gh. Dima Zeneművészeti Intézetet, amelyben azonban már csak román nyelvű képzés folyt. Bizonytalan volt a sorsa a mezőgazdasági főiskola magyar tagozatának, s 1953-ban végképp megszűnt a magyar nyelvű műegyetemi oktatás. Ugyanakkor a Bolyai Egyetemről az ötvenes évek elején egy időre leválasztották a közgazdasági szakot, amely egy kétnyelvű önálló főiskola keretében működött. (4)

Mindez – s főképp a változások háttérében megnyilvánuló beolvadási szándék – nyilván nem maradt következmények nélkül még a kommunista párthoz kötődött kolozsvári magyar értelmiségi elitben sem, amelynek sorait meg is ritkította a Bolyai Egyetem néhány ismert tanárának (Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos) letartóztatása 1949-ben, vagy a Gaál Gábor elleni, nem csak szellemi, de fizikai kiiktatásával is járó támadás. (5)

Az „olvadás”-ra Romániában a forradalomhoz vezető magyarországi eseményeknél szerényebb, visszafogottabb formákban került sor. A látszatokkal manipuláló, s e látszatokkal a valós szembenállást sikerrel leszerelő Gheorghiu-Dej, a moszkovita vonal korábbi első számú híve nemhogy megőrizte, de megerősítette hatalmát, s a „személyi kultusz elleni harc” jelszavát hirdetve, le tudott számolni a pártvezetésen belüli riválisaival is.

A megnyitott palackból kiáradt szellem azonban nálunk is mind szélesebb rétegeket szabadított fel, elsősorban az íróársadalom körében. Ez volt érzékelhető a hazai magyar lapok közül leginkább a Kolozsvárt megjelenő Utunkban, ahol egyre szókimondóbb vitákra került sor az irodalom párt-irányításáról, az író szabadságáról, a sematizmusról, a valóságot lakkozó idillizmusról. Látszólag esztétikai kérdésekről volt szó, a „fiatalok” és az „öregék” közötti nézetkülönbségről, „Kolozsvár és Vásárhely konfrontációjáról”, valójában azonban sokkal nagyobb volt a

tét. Hogy mekkora, azt épp 1956-ban, különösen a romániai írók kongresszusának előkészületei során lehetett érzékelni. Mindennek sok részlete ma már ismert (6). De az írók elvárásainak érzékeltetésére álljon itt egy idézet az akkor még költői pályája kezdetén álló Székely Jánosnak az Utunk egy, az 1956 nyarán megtartott romániai írók kongresszusát előkészítő körkérdésére adott válaszából: „... várom annak leszögezését, hogy az írásért az író a felelős, nem pedig – teszem azt – a szerkesztő, ... annak megállapítása, mi az időszerű emberi probléma, és mi nem, úgy gondolom, inkább a költőre tartozik. Várom minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából és végül az irodalmi életünkben érezhető feszültség levezetését okos tanácskozások, viták útján.” (7) És idézhetjük még Földes László válaszát egy, szintén az ankéton feltett kérdésre – ő már az irodalmi élet fölött uralmat gyakorló pártaktivista-diktatúrát vette célba: „... ők alakították ki nálunk azt a neveletlen modort, hogy mindig testületi szellemben, ’királyi többszámban’ beszéltek. És ellentmondást nem tűrő hangon beszéltek: ’pártunk véleménye’, ’a szocialista realizmus érdekében követeljük’, ’mi foglalkozunk a kérdéssel’, stb. Ki az a mi? A szent színódus?” (8)

Igaz, a hatalom válaszlépése sem maradt el: ezekben a hónapokban került sor a román irodalmi életet felkavaró „Jar-ügy”-re (9), majd az írókongresszusra, amelynek eredményét Szabó Gyula így summázta: „Végül volt egy írókongresszus, amelynek fő rendeltetése az volt, hogy az egész íróközösséget messze elriassza a szókimondástól, az igazmondástól, attól a képmutatóan hangoztatott jelszótól, hogy ’Írjátok az igazat!’ (10)

Az „elriasztás” azonban nem volt tartós, sőt, ahogy közeledtünk októberhez, az egyre nyilvánvalóbb lett, egyre élesebben vetődtek fel nálunk is már nem csak irodalmi kérdések.

1956. szeptember végén került sor arra a két napos gyűlésre, amelyet a felső pártvezetés a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar írókkal szervezett, s amelyen több, addig párthűségéről ismert és elkönnyvelt író vetett fel olyan kérdéseket, amelyek már „az együtt élő románok és magyarok testvérisége” jelszavának ellentmondó tényeket tettek szóvá, ezeknek a köre messze túlterjedt az irodalom határain. (11) Erről a gyűlésről, amelyet ma már „az őszinteség két napja” néven ismerünk, egyetlen felszólalásból idéznék, ismét csak ízelítőül, a Szabédi Lászlóéból: „...az anya-

nyelvem használatához való jog – fejtette ki Szabédi – az anyanyelvemen kapott válaszhoz való jogomat is jelenti. Világos, hogy ami nekem jogom, az valakinek a kötelessége. Törvényre van tehát szükség, mely előírja, hogy pl. Kolozsvárt, és másutt is, ahol szükséges – olyan munkahelyekre, amelyeken a dolgozó feladata a felekkel való érintkezés – csupán románul és magyarul is tudó személyeket lehet kinevezni... Lehetetlen dolog a testvéri együttélés megkívánta minden erőfeszítést az egyik félre hárítani.” (12)

A szeptember 29-30-i találkozón elhangzott bírálatokra a hatalom tűzoltó-munkába kezdett: hozott egy sor intézkedést, amelyek a felvetett problémák megoldásának kezdetét látszották jelezni, de valójában inkább kirakat-intézkedések voltak. Amint azt a bukaresti magyar nagykövetség 1957. január 10-én kelt tájékoztatója összefoglalta: „Kolozsvár tartományban 8 magyar gimnázium és a Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozata indult meg újból. A fentiekén kívül a MAT-ban [a Magyar Autonóm Tartományban] és más helyeken több magyar iskolát, tanonciskolát nyitottak meg. Újból megjelentették a Korunkat, ezenkívül magyar nyelvű gyermekfolyóirat és egy kulturális lap megjelenítését is engedélyezték. Nemzetiségi Főigazgatóságot létesítettek az Oktatásügyi Minisztériumban. Orvosoltak néhány kisebb jelentőségű sérelmet is. Felsőbb szervek foglalkoztak azzal a kérdéssel is, hogy miért nem lett kidolgozva a MAT statútuma.” (13). Sor került a korábban koncepció perben elítélt Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos, Méliusz József rehabilitálására, Gaál Gábor ügyének – post mortem – tisztázására. Mindez az érintetteknel jóval szélesebb körben később azt az érzést keltette, hogy a romániai magyarságnak van mit veszítenie, ha nem hajlandó beállni a forradalom leverése után a Kádár-rendszer támogatóinak sorába, amit aztán a kolozsvári írók – a marosvásárhelyieknel némileg visszafogottabban – meg is tettek (14).

Már jóval a forradalom kirobbanása előtt a Magyarországról legális úton bejött sajtó cikkeiből, a budapesti rádió egyes híradásaiból és műsoraiból sokan követhették lépésről lépésre a nyitás ottani eseményeit. 1956 tavaszától pedig már személyes kapcsolatokra is lehetőség nyílt: Kolozsvárra látogatott el ugyanis a debreceni egyetem művészcsoportja, majd viszonzásul egy kolozsvári diákcsoport Debrecenbe, s a műsorok is, de főképp a kötetlen beszélgetések, az ekkor szövődött barátságok révén

alkalma adódott sokaknak, betekinteni a magyar egyetemi ifjúság életébe, sőt az egész magyar társadalmat egyre nyíltabban foglalkoztató problémákba, megoldáskeresésekbe. Hogy mi is történt, arra vonatkozólag a Securitate egy ügynökének 1956. április 27-én kelt jelentésből idézhetjük: „... a folyó év április 24-én este a debreceni egyetem által bemutatott előadás látványos tüntetéssé alakult át. Az előadás végeztével a közönség nem akarta elhagyni a termet, hanem folyamatosan tapsolt, a teremben ülők és a lépcsőn álló diákok is könnyeztek. ... Az állomáson szintén olyan tüntetésre került sor, amilyenre nem volt példa 1940 őszétől, amikor Erdélyt Magyarországhoz csatolták. Az állomáson az emberek énekeltek, mások könnyeztek. A hatóságok a hangosbeszélő bekapcsolásával el akarták nyomni ezt az énekes hangulatot, de nem sikerült nekik, az énekek újra felcsendültek, egyre hangosabban. Aztán a három vasúti kocsit félreeső vágányokra vontatták, de a nemzetközi vonat megérkezése után ezeket hozzácsatolták a vonathoz, és a tüntetés tovább folytatódott.” (15)

A magyar–magyar kapcsolatfelvétel persze nem korlátozódott az egyetemi szférára. 1956 kora nyarán sor kerülhetett Bereczky Albert Duna-melléki református püspök kolozsvári hivatalos látogatására (16), júliusban – minden protokoll kihagyásával, magánútlevéllel – a magyarországi kommunista hatalom által addig félreállított Ravasz Lászlóéra (17).

Az egyetemi ifjúság hangulatára visszatérve, idézzük fel azt a nagy visszhangot kiváltott találkozót, amelyre október közepén – már közvetlenül a magyar forradalom kitörését megelőzően került sor, amikor a korábbi „lefaszisztázások” és több mint egy évtizedes tiltás után Kossuth-díjjal megtisztelten családi látogatásra hazajött Tamási Áron, egy tiszteletére Marosvásárhelyt rendezett irodalmi estet követően, eleget téve a Bolyai Egyetem irodalmi köre meghívásának, 1956. október 17-én találkozott a kolozsvári magyar diáksággal. (18)

Hogy mit jelentett ez a találkozás, azt jól érzékelteti az eseményre évtizedekkel később visszaemlékező, akkor III. éves diák, Nagy Benedek: „A díszterembe bezúfolódott, mintegy hétszáz diák úgy köszöntötte a híres vendéget, mint egy országába visszatérő fejedelmet. Senki sem mondta ki, de valami nagy elszánás, nekiveselkedés vibrált a levegőben és még inkább az egyetemi ifjúság körében. .. Ma már tudom, hogy két nemzedék talál-

kozása ritka pillanatának voltam 19 évesen, sokadmagammal a részese és a szemtanúja. Két nemzedéknek, amelyet fényévnire lökött egymástól a világháború, a rendszer- és impériumváltás. S hogy a legsúlyosabb elnyomás és önkény éveiben sarjadt nemzedék is végre megtalálta azt az öntudatát, amellyel felvette a két világháború közötti nemzedék kezéből kivert iránytűt és arra a pontra jutott, hogy kifejezze akaratát, miszerint életét a továbbiakban a maga módján szándékszik alakítani.” (19)

Nem közvetlenül magyar vonatkozású esemény, de a kolozsvári 56 előtörténetéhez tartozik még az az egész várost felkavaró tüntetés, amely 1956. augusztus 12-én az Egyetem utcai piarista templomban, két volt görög katolikus pap-cerebrálta misével kezdődött, s amelyen az 1948-ban rendeleti úton megszüntetett (az ortodox egyházzal erőszakkal egyesített) görög katolikus egyház híveinek több ezres tömege nyomatékosította a börtönből akkor már szabadon engedett érsekük, Alexandru Rusu kezdeményezését a román görög katolikus egyháznak jogaiba való visszahelyezésére. Az eredmény egy 1957-ben elindított monstre-per lett, amelyben az érseket és tucatnyi – hitéhez változtatlanul ragaszkodó – papot és hívőt ítélek el, Rusu érseket életfogytiglani fegyházra. (20)

Az egyetemi ifjúság hangulatát és magatartását azonban nem csak az „olvadás” általános légköre befolyásolta. Már jóval az októbert megelőző hónapokban – felső kezdeményezésre – országszerte előkészületek folytak egy új diákszövetség megalakítására: gyűlésezések, ahol azt várták a diákságtól, hogy maga fogalmazza meg elképzeléseit arról, hogy milyen is legyen ez az új szervezet, mivel is foglalkozzék és miképpen működjék. Ezeken a gyűléseken aztán a diákság „legálisan” előállhatott a maga elképzeléseivel. És meg is fogalmazta elvárásait az egész akkori egyetemi rendszerről, bevéve a programba például az egyetemek autonómiáját, a szabad óralátogatást, a marxizmus és az orosz nyelv mindenütt kötelező tanításának kiiktatását, ami pedig magát a diákszervezetet illeti, azt az igényét, hogy függetlenítse magát az Ifjómunkás Szövetségtől, hogy legyen joga szabadon kapcsolatot teremteni más országok diákszervezeteivel (a nyugatiakkal is). Sőt, ami után a magyar forradalom kitört, ezeken a gyűléseken már elhangzottak helyenként politikai természetű

követelések is, többek között az, hogy a szovjet csapatok távozzanak Romániából is.

Az első kolozsvári diákszövetségi gyűlésre 1956. október 24-én, a Képzőművészeti Főiskolán került sor, ahol eredetileg egy szűk körű, de a más kolozsvári egyetemek és főiskolák diákságát is reprezentáló megbeszélést készítettek elő a szervezők, ám ezen a gyűlésen, a Mátyás szülőháza lovagtermében több száz diák jelent meg, s a felszólalások során már nem csak egyetemi ügyeket érintő kérdések kerültek elő. Elhangzott például olyan javaslat is, hogy az egész kolozsvári egyetemi ifjúság az egyetemi stadionban, egy nagygyűlésen és tüntetésen nyomatékosítsa a megfogalmazott követeléseket. A vezetőségéből aztán három diákot már a következő nap letartóztattak, s közülük Balázs Imre és Tirnován Arisztid VI. éves képzőművész-hallgatókat az 1956. december 23-i tárgyalásuk után el is ítélték 7-7 évre, „nyilvános lázítás” vádjával. (21) Ezen a gyűlésen ott volt például Fülöp G. Dénes teológus és Páll Lajos képzőművész hallgató is, akinek vádpontjai között 1959-ben ez is szerepelni fog. (22)

A Bolyai Egyetemen a Történelem-Filológia Kari Diákszövetség megbízásából Várhegyi István III. éves történész-hallgató készítette el a maga tervezetét, amelyhez aztán Páskándi Géza (már akkor elismert fiatal költő, III. éves magyar szakos hallgató) írta meg a maga támogató hozzászólását, s fűzte hozzá a maga kiegészítéseit (23). Hasonló tervezetet készített Kósa Bálint III. éves biológia szakos hallgató is, amely ugyan akkor nem került nyilvánosság elé, Kósát azonban később, amikor egy házkutatás során megtalálták nála a szöveget, elítélték (24).

A hatalom az első perctől kezdve félt attól, hogy a változásoknak az az elemi követelése, amely Magyarországon a forradalomhoz vezetett, a romániai társadalomra is áterjed. Első intézkedései közé tartozott tehát az, hogy minden eszközzel elszigetelje a romániai társadalmat a magyarországi eseményektől. Azonnal bevezették a levélcenzúrát, katonailag megerősítették és lezárták a Magyarországgal szomszédos határszakaszt, ugyanakkor elrendelték az egyetemek – és általában a diákság – fokozott megfigyelését. (25) Másfelől a sajtón és a rádión keresztül próbálták kompromittálni a forradalmat, azt állítva, hogy ami Magyarországon történik, az „ellenforradalom”, „fasiszta bandák” műve, hogy célkitűzése

„az átkos tőkés-földesúri rendszer feltámasztása”, sőt – a románság felé mindig bevált eszközként – hogy „a magyarok megint Erdélyt akarják elvenni”. (26) Ennek ellenére a szolidaritást nem sikerült elfojtani, s megnyilvánulásainak Kolozsváron is szélében tanúi, részesei lehettünk.

A Bolyai Egyetemen ezekben a napokban uralkodó helyzet érzékeltetésére két akkori diáklevelelől idézünk:

Nagy Benedek 19 éves, III. éves történešzhallgató szüleinek írott leveléből: *A lengyelországi eseményeket tetszenek tudni? A pesti híreket tetszenek hallgatni, főleg este 9-kor. Hát a pesti, szegedi, debreceni egyetemek 15 pontos memorandumát, melyet 2 hetes terminusra, ha nem teljesíti a kormány, tüntetéssel fogják kényszeríteni. Olyan emberekkel beszélttem, akik tegnap még Debrecenben, ill. Pesten voltak. Irtó a hangulat. Le se lehet írni... A Bolyai diáksága „forrong”, csak nem kezdetjük tunya testvéreink előtt, mert ránk sütik a bélyeget. Történelmi időket élünk, és nagy eseményeket érünk meg a közeli jövőben. Bolyai – teológia – Agronómia, stb. egy fronton dolgozunk... Megindultak a szabad vitakörök, mi, történészek vezetünk, élcsapata és lassan hátsó irányítói leszünk az egyetemek magyar ifjúságának.* (27)

Szilágyi Domokos 18 éves, II. éves magyar-szakos hallgató szüleinek írott leveléből:

„Az utóbbi két hétben a magyarországi események hatására fölfordult az egész Bolyai. Persze velünk minden nap gyűléseztek, hogy csillapítsuk a népet. Mélyen tisztelt felsőbb szerveink ugyanis szörnyen begazoltak, hogy nehogy kivonuljon a kolozsvári diákság tüntetni, úgy szép békésen; s ezért aztán igyekeztek a Babešt és a Bolyait (a román és a magyar egyetemet) összeugrasztani. Nálunk beadták, hogy a Babeš Nagyromániáért akar tüntetni, a Babešen meg azt, hogy mi Erdélyt akarjuk vissza, s így aztán sikerült valahogy megakadályozniuk. Viszont a temesvári román diákok (műegyetemi hallgatók) rokonszenvtüntetést szerveztek a magyar forradalommal. Marosvásárhelyen, az orvosin is „forr a világ bús tengere, ó, magyar”. Testi épségünk nincs veszélyben, mert Szászfenesről behozták a katonaságot és géppisztolyos járőrök cirkálnak estétől reggelig minden diákothton és egyetemi épület körül. Máskülönben a temetőben is több volt halottak napján a szekus, mint a gyászoló. Ilyenkor az ember négyszer gondolja meg, amíg lépik. Úgy, hogy most már nem kell félni semmitől.” (28)

Az egyetemeken: a Józsa Béla nevét viselő magyar diákotthonban és a Babes Egyetemen röpcédulák bukkantak fel, amelyek a magyar forradalommal való szolidaritásra hívták fel az ifúságot (29), s szolidaritást vállalt vele az a nyolctagú román diákcsoport is, amely Raoul Volcinschi tanársegéd vezetésével azt tervezte, hogy a Móc-vidéken tanyázó „fugár”-okkal kapcsolatba lépve, fegyverrel száll szembe a kommunista hatalommal. (30)

Közben készültségbe helyezték a belüghöz tartozó katonaságot is, ami annak a lehetőségét is előrevetítette, hogy a tervezett egyetemi stadiumi nagygyűlésen vagy a tüntetésen provokációra, és a katonaság fegyveres beavatkozására kerülhet sor. Ezzel számolva, a Bolyai Egyetem néhány fiatal tanára megpróbálta lebeszélni a diákságot a tervezett tüntetésről, ami végül sikerült is. Egy másik akciójuk Erdély állítólagos „visszakövetelésé”-nek híresztelése cáfolatára irányult: Varró János tanársegéd és társai a rádióból lejegyezték a budapesti egyetemisták 16 pontos követelésének szövegét, elkészítették a román fordítását, s azt próbálták hivatalos úton terjeszteni. Jellemző, hogy akciójuk később „ellenforradalmi irományok terjesztése” címen az egyik vádpont volt a Varróék perében. (31)

Az események előre haladtával október utolsó napjaiban születtek a szolidaritásnak új kifejezési formái is: a forradalom halottaiért egyes előadások előtt (nem csak a Bolyain és a Protestáns Teológián, hanem a Babes Egyetemen is), néma felállást kezdeményeztek a diákok, a kabátjukon fekete szalagot viseltek, majd amikor a párt utasítására különböző munkahelyeken gyűléseken akartak megszavaztatni a forradalmat elítélő nyilatkozatokat, mind a Bolyain, mind a Protestáns Teológián a diákok megpróbálták ezeket a gyűléseket bojkottálni. A Bolyain egy ilyen nyilatkozat csak a harmadszori kísérletre, és csak november 4-én született meg, a második szovjet intervenció után (32). A Protestáns Teológia Evangélikus Karának hallgatói ezen kívül írásban kérték Argay György püspököt a forradalmat gyalázó két kommunista tanáruk megintésére. (33). Bartis Ferenc I. éves magyar szakos hallgató öt pontos tervet is papírra vetett arra vonatkozóan, hogy miképpen fejezhetné ki a diákság a magyar forradalommal való együttérzését. (34) A rádióadóknak a magyar forradalom eseményeiről tudósító híradásait szélteben hallgatták, az eseményeket tárgyalták, a hozzánk is be-bejutó (hazatérőktől behozott) forradalmi sajtó számait

még jóval a forradalom leverése után is kézről kézre adták. Főképp az Irodalmi Újság november 2-i száma járt közkézen (a későbbiekben számos perben szerepelt vádpontként annak „terjesztése”, a benne megjelentek lemásolása, továbbadása). Sőt Szilágyi Árpád IV. éves földrajz-földtan szakos hallgató levelet is írt az Irodalmi Újság szerkesztőségének, amelyben az általános romániai helyzetet – és benne természetesen a magyarság gondjait – is részletesen leírta, ezen kívül kitért Erdély kérdésére is, „megkérdőjelezve Trianont”. Ez volt az, ami miatt őellene „hazaárulás” lett a vád és amiért 20 év börtönre ítélték. (35)

Közben elkövetkezett november 1-je, Halottak Napja, amikor számos diákcsoport látogatott ki a Házsongárdi temetőbe, s a diákok egyes írók sírjánál, valamint a Hősök temetőjében gyertyát gyújtva, virágot elhelyezve rótták le tiszteletüket a forradalomban elesettek emléke előtt. A kezdeményezés tulajdonképpen a Bolyai Egyetemről, a II. éves magyar szakosoktól indult ki, akik, tanárfelelősük vezetésével, hetekkel a forradalom előtt, néhány elhagyatott író-sír gondozásba vételére kezdtek kijárni a temetőbe. A diákság szélesebb köreiben aztán ez az akció kínálta az alkalmat a gyász és együttérzés kinyilvánítására. Néhány sírnál pedig nem csak néma főhajtásra került sor: Reményik Sándor sírjánál az egyik diák, Reményik egy költeményét, egy másik Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét szavalta el, Bartis Ferenc saját költeményével szerepelt. Több csoport tagjai virágot helyeztek el a Hősök temetőjében lévő sírokon is, sőt a Himnusz eléneklésére is sor került. (36)

A temetőjárásról persze a Securitate is jó előre tudomást szerzett, s a kivezényelt belügyi személyzetet a tartományi pártiskola tanulóival megerősítve, végigkövették az egyes diákcsoportokat. Az ő írásos jelentéseiből (37) egészíthetjük ki (olykor pontosíthatjuk) az egykori résztvevők visszaemlékezéseiből ismert eseményeket, amelyeket a hatalom „ellenforradalmi, nacionalista tüntetésnek” minősítve torolt meg az elkövetkező években.

Kolozsvár magyarságát a forradalom leverése után sem szűntek meg foglalkoztatni a lezajlott események, hiszen a Magyarországról rendre hazatérők természetesen beszámoltak az ott átéltokról. Egy 1956. december 11-én kelt ügynöki jelentésből tudjuk, hogy az eseményeket

Budapesten átélt Kós Károly „el volt ragadtatva attól az optimizmustól, a legvéresebb események közepette is uralkodó rendtől, a fegyverrel harcoló 12 éves gyerekektől. Azt a következtetést vonta le, hogy minden áldozat és nehézség ellenére az egész magyar nép hisz a győzelemben.” (38) Számos forrás említi azt is, hogy a hazatérők a szigorú vámvizsgálat ellenére sok, a magyar forradalom alatt megjelent sajtóterméket hoztak be, például az Irodalmi Újság november 2-i számát, amelyben Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse számos másolatban járt kézről kézre. A tavasszal még a változások sürgetésében élen járó fiatal írókat pedig még decemberre sem sikerült annyira megtörni, hogy „az Utunk szerkesztőségében dolgozó fiatal írók” aláírással megjelent nyilatkozatuk ki ne lógjon a párt-szervek által a legkülönbözőbb közösségekből kikényszerített hasonló szövegek közül. *„Tisztában vagyunk azzal, hogy fájdalmas napok állnak mögöttetek, megrázó élményekben volt részetek s nagy kérdések várnak még mindig megoldásra. Ilyen körülmények között nyilvánvalóan nem könnyű dolog tollat fogni, az olvasók elé állni, véleményt nyilvánítani. De hallgatni sem könnyű annak, aki tudatában van írói felelősségének. Mert soha annyi felhívás-szerkesztő, memorandum-fogalmazó nem működött még Magyarországon, mint ma. S jószándékú emberek mellett hamis próféták is szóhoz jutnak. Mi hát a helyesebb? Hallgatni vagy megszólalni? Tűrni a hangzavart, vagy a néphez hű írók szavát hallatni, égető kérdésekre választ adni? Mi úgy véljük, hogy a nép iránti felelősségérzet kötelez benneteket arra, hogy minél hamarább hallassátok szavakat.”*(39) Valóban igaz, amit Szabó Gyula, e „fiatal írók” egyike, évtizedekkel későbbi visszaemlékezéseiben erről a nyilatkozatról ír: *„Feltűnő volt ebben a szövegben a 'harcos állás-foglalás' hiánya – nyoma sem volt benne 'reakciónak', 'ellenforradalomnak', 'fehér terrornak' –, amit még szembetűnőbbé tett az a tartózkodás, amellyel az Utunk fiatal írói nem adták nevüket a szöveghez.”* (40) Nem alaptalan volt feltételezés, hogy Páskándi Géza néhány hónap múlva bekövetkezett letartóztatása és elítélése a fiatal íróknak szóló figyelmeztetés is volt.

A magyar forradalom leverése után, a szovjet fegyverekkel biztosított Kádár-féle terrorral párhuzamosan Romániában is szétében megsokasodtak a letartóztatások, s azok nyomán a politikai perek (41). Az október 24-iki képzőművészeti főiskolai gyűlés két vezetője, Balázs Imre és

Tirnován Arisztid letartóztatása után november 17-18-án a Bolyairól Várhegyi István és társait következtek (Nagy Benedek, Koczka György és Kelemen Kálmán), akiket az első Bolyai-perben 7, 5 illetve 3-3 évre ítélték. Majd következett a második Bolyai-per, a temetői „ellenforradalmi tüntetés megszervezésével” vádolt Dávid Gyula tanársegéd, Bartis Ferenc és Páskándi Géza letartóztatása 1957. március 12-én és azt követően (öellene a vád a Várhegyi-féle tervezet támogatása és kiegészítése volt). Ők ebben a második Bolyai-perben 7-7 illetve 6 évet kaptak. Végül 1958 augusztusában, többek között szintén a temetői tüntetés vádjával tartóztatták le Varró János és Lakó Elemér tanársegédek, s ehhez a harmadik Bolyai-perhez kapcsolva ítélték el, a forradalom melletti kiállásukért, Péterfy Irént, Vastag Lajost és Páll Lajost.

Rajtuk kívül még 1957-1958-ban bíróság elé állították Deutsch Endre, Jamandi Emil, Kósa Bálint és Szekerán István hallgatókat.

A felsorolt perekkel párhuzamosan már 1957 első hónapjaiban elkezdődött a forradalom mellett az októberi napokban megnyilvánuló tanárszemélyzeti tagok és hallgatók felelősségre vonása, „a nagy számonkérés ideje” (42) Már 1957 első hónapjaiban eltávolították a Bolyai Egyetemről Saszet Géza tanársegédet, Keszi-Harmath Edit és Keszi-Harmath Sándor előadótanárokat, majd exmatrikuláltak több diákot. Később, 1958. október 22-én került sor a Bolyai Egyetem IMSZ-szervezetének arra a nagygyűlésére, ahol név szerint szólították ki és kényszerítették állásfoglalásra a magyar forradalommal kapcsolatban az előző információk alapján kipécézett hallgatókat, többek között Péterfy Irént és Vastag Lajost is. Ez volt az a nevezetes „fütyös gyűlés”, amelyen egyesek válaszáat a nekik szegzett provokatív kérdésekre a diákság füttel vagy tapssal reagálta le (43), s amely után többeket eltávolítottak az egyetemről, Péterfy Irént és Vastag Lajost pedig letartóztatták és a harmadik Bolyai-perben 10 illetve 8 évre ítélték.

Bár a hatalom a Bolyai Egyetemet az első pillanattól kezdve „ellenforradalmi tüzfészek”-ként kezelte és a rendszer biztonságára nézve halálos veszélyként értékelte (44), a társadalom más rétegeit sem kímélték a letartóztatások: így a hadsereg kötelékéből már 1956. december 4-én letartóztatták Tordán Horváth Lajos törzsőrmestert, 1957. május 18-án

pedig a kolozsvári Hadosztály-parancsnokságról két katonatisztet: Papp Géza őrnagyot és Szántó János századost. Szántó ellen az volt a vád, hogy amikor a hadosztályparancsnokság tisztikara előtt „feldolgozták” a magyarországi eseményeket, és a szónok „arról kezdett beszélni, hogy a huligánok Magyarországhoz akarják csatolni Erdélyt”, ő felállt, „uszításnak nevezte az alezredes Erdéllyel kapcsolatos állításait és megkérte kollegáit, hogy a magyar-ellenes heccet hagyják abba” (45). Ezért kapott 6 évet, Papp Géza pedig (akinek másnap elmesélte, mi történt, és aki nem jelentette őt fel) – mivel magasabb rangú volt, 7 évet.

Az 1956 utáni kolozsvári megtorlások sorába nagyobb távlatú perek is tartoznak. Ilyen volt az a „hazaárulási” per, amelynek tárgya egy Dobai István kolozsvári nemzetközi jogász, volt egyetemi tanársegéd által kidolgozott „ENSZ-memorandum” volt (46), egy olyan tervezet, amely Erdély kérdésében kívánt – elgondolásuk szerint mindenki számára szóló – megoldást ajánlani. Szerkesztői közül Dobai Istvánt, a Bolyai Egyetem nemzetközi jogi tanszékének volt tanársegédét és Varga László református lelkészt életfogytiglani börtönre, Kertész Gábor jogászt és Komáromi József középiskolai tanárt 25-25 évre, Bereczky Andrást, a Bolyai Egyetem előadótanárát és Gazda Ferenc akadémiai kutatót 15-15 évre, Dobri János teológiai tanárt 6 évre, László Dezső Kolozsvár-belvárosi lelkészt és Nagy József volt földbirtokost 5-5 évre ítélték. Annak idején visszhangot keltett az a szintén kolozsvári vonatkozású, már 1959-re átnyúló per is, amelyben Bányai Miklóst életfogytiglani fegyházra, társait: Krebsz Sándort és Kincses Károlyt pedig 20 illetve 14 évre ítélték. (47)

További súlyos perek következtek 1958-1959-ben, amelyek már a román párthatalom távlati stratégiájába illeszkedtek be. A cél akkor már közvetlenül az volt, hogy megfelelő terror-léghőrt biztosítsanak már nem csupán a Bolyai Egyetem 1959 tavaszán kierőszakolt „egyesítés”-éhez (48), hanem távlatosan az egész – addig önálló – magyar iskolahálózat felszámolásához. E perek közé tartozott az ún. „tankönyvper”, amelynek tárgya a magyar irodalmi tankönyvek és szöveggyűjtemények „nacionalista szövegei” ürügyén a tantestület megfélemlítése, s amelynek kapcsán nem csak három kiváló kolozsvári magyartanárt – Fejér Miklóst, Jócsák Jánost, Nagy Jenőt – és a Dobai-perben már elítélt Gazda Ferenc akadémiai kutatót hurcolták meg, de ennek ürügyén a tankönyvkiadó magyar

szerkesztőségét is (49), valamint az, amelynek fő vádlottjai Soós Ferenc teológiai hallgató és Halmai Pál voltak, tagjai pedig mellettük Bálint Péter, Farkas János, Kisgyörgy Olivér, Kóta Péter, Székely László, Valkai István – jogászok, műegyetemi és orvostanhallgatók. Ebben a perben két (később életfogytiglanra átváltoztatott) halálos és 3 életfogytiglani, egy huszonöt éves, egy húsz éves és egy 10 éves ítéletet mondott ki a kolozsvári hadbíróság. (50)

Kolozsvárról és a környékről voltak még a felsoroltakon kívül egyénileg elítéltek is – és nem kis számban: Kolozsvárról Czikmántori József, Gogomán Gábor, Hatházi József, Miklós Márton, Nyerges József, Désről Fekete József, Lácay János, Pál Jenő, Pávelka Antal, Süveg Árpád, Szabó Attila, Bánffyhunadról Veress Antal és Vincze István, Magyarnagykapusról Török Márton, Székről Filep János és Juhos Márton, Deményházárról Lénárt József. Őket egy-egy, együttérzésüket, rokonszenvüket nyilvánító kijelentésük alapján tartóztattak le és ítélték el. (51) Ezeknek az ítéleteknek az volt a funkciója, hogy azt a közösséget, amelyből kiemelték őket, megfélemlítő hatás alatt tartsák.

Ezeknek a letartóztatásoknak és pereknek az időszakában került sor a Kádár János-vezette magyar állami és pártküldöttség romániai látogatására, amelynek során ismét felelevenedett a forradalom emléke. Kádár és kísérete – útban hazafelé – 1958. február 28-án érkezett meg Kolozsvárra, ahol különvonata az állomáson mintegy $\frac{3}{4}$ órát időzött. Fogadására kivonult a helyi állami és pártvezérkar, s ő az állomás előtti téren – a hivatalos jelentés (52) szerint 50.000 ember előtt mondott beszédet, majd a magyar küldöttség a fogadására kirendelt tánccsoportokkal perinát és csárdást is táncolt. Kádár beszédének, amelyben ő az állomás előtti teret „Kolozsvár főtere”-nek nevezte, közfelháborodás volt a visszhangja a város magyarsága körében. „Kádárék tudták a kötelességüket – írja évtizedekkel később Földes György –. A delegáció megnyugtatta a román közvéleményt: Magyarország sérthetetlennek ismeri el a (trianoni) határokat... Ezt a szöveget senki sem kényszerítette rá... Köszöntője kimondva-kimondatlanul az alárendeltség elfogadásának szükségességét sugallta és ezzel mindenképpen a román vezetők malára hajtotta a vizet.” (53) És a román hatalom értett a szóból: szabad kezet kapott arra, ami nemsokára elkövetkezett.

A harmadik Bolyai-per tárgyalása 1959. február 9-én már a Bolyai Egyetem felszámolása történetéhez tartozik: a visszaszámlálás kezdetét jelezte. Majd nem sokkal ezután, a március 15-e előtti éjszakán került sor a Protestáns Teológia lerohanására, s a három teológusperre (54), amelyeknek fővádoltjai Péter Miklós, Mózes Árpád és Fülöp G. Dénes voltak (a három perben elítéltek, 22-en, összesen 203 évet kaptak). Ez után jött az unitárius teológiai tanárok pere, amelyben négy teológiai tanárt (Erdő Jánost, Gellérd Imrét, Lőrinczy Mihályt, Simén Dánielt), a teológia főtitkárát, Kelemen Istvánt és Bálint Ferenc lelkészt ítélték el, alapjában véve azért, mert tiltakoztak amiatt, hogy a teológián a forradalom leverése után kierőszakolt elítélő nyilatkozatot módosított szöveggel közölte a sajtó (55). Közben folytak az „egyesülési” gyűlések, s mindezeknek a lezajlása után egyet, 1959. június 19-ére, még a magyar protestáns egyházak püspökeivel, elöljáróival és a teológia tanáraival is szerveztek, ahol a Kultuszdepartament képviselője – a jelen lévő egyházi méltóságokat megalázó önkritikára kényszerítve – a protestáns teológia felszámolását is kilátásba helyezte. (56)

Ma, amikor az 1956-os magyar forradalom 60. évfordulóján a meghurcoltak előtt, és nem csak a ma Kolozsvárt élők, hanem az időközben eltávozottak emléke előtt is fejet hajtunk, biztosak vagyunk abban, hogy a magyar forradalom melletti kiállásuk, áldozatuk elválaszthatatlan része Kolozsvár 20. századi történetének.

Jegyzetek

1. Rövidített szövege elhangzott Kolozsvárt, 2016. október 28-án, a kolozsvári 56-osok emlékére szervezett rendezvényen, ahol a ma Kolozsvárt élő 56-osokat a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a Szabadságoszobor Emlékéremmel kitüntette.
2. A magyar forradalom romániai visszhangjának gazdag irodalmából az 1956 *Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965* című kötetet (Szerk. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2006) ajánljuk, amelynek bevezető tanulmánya az egész eseménykört összefoglalja. Az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható 54 romániai per és

azok magyar, román és német elitéltsjei névsora megtalálható az *In memoriam 1956* című, a sepsiszentgyörgyi 1956-os emlékmű felavatására készült kötetben (Szerk. Török József. Sepsiszentgyörgy, 2012. 14-33.). A témáról a legfontosabb dokumentumkötet *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság. 1956-1959.* (Szerk. és bev. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.) A romániai egyetemeken történt megmozdulásokról Ileana Boca ad teljes képet (*1956 – un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic.* [1956 – a törés éve. Románia a proletár nemzetköziség és a szovjetellenes sztálinizmus között.] Ed. Fundația Academia Civică, București 2001.), a vonatkozó dokumentumokat lásd: *1956 – explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria.* [A robbanás – 1956. Román, szovjet és jugoszláv reagálások a lengyelországi és a magyarországi eseményekre.] (Red. Corneliu Mihai Lungu – Mihai Retegan. Ed. Univers Enciclopedic, București 1996.) és *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România. 1956-1968.* (Red. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă - Andreea Varga. Ed. Centrul de Resurse pentru Diversitatea Culturală, Cluj 2003.) A romániai német vonatkozású pereket a *Zwischen Trauwersocialismus und Neostalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1953-1964.* c. kötetben (szerk. Rudolf Graef und Gerald Volkmer. IKGS Verlag München, 2011.) megjelent tanulmányok dolgozzák fel.

3. Stefano Bottoni: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története. 1952-1960.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. = *Múltunk Könyvek, és Autonóm magyarok. Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. (A kötetben főképp Novák Csaba Zoltán *A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése* és Gagy József *A Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. hatalom, értelmiség, társadalom* című tanulmányai.)
4. Ezekről a változásokról pontos adatokkal szolgál Somai József (*Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról.* A Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete kiadása, Kolozsvár 2009. 117-139.)
5. Balogh Edgárékat 1949 novemberében tartóztatták le, perükben 1954. április 26-án hirdettek ítéletet. Gaál Gábort 1950 májusában zárták ki a pártból s helyezték át a filozófiáról a magyar irodalom tanszékre, a kizárás miatti fellebbezésének elutasítása után, 1952 nyarán kapott szívinfarktust és 1954. augusztus 13-án halt meg.
6. A folyamatot lásd részletesen és dokumentáltan: *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29-30. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén.* Szerk. és

- bev. Benkő Levente. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2007. , és Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból. Műhelytitkok, szabadon*. I. kötet. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2001.
7. Idézi Szabó Gyula: *I. m.* 323. *Az írókongresszus előtt* címmel az Utunk 1956/11 (április 27-i) számában indított sorozatban a Székely Jánossal készített interjú a 19. (május 11-i) számban jelent meg.
 8. Idézi Szabó Gyula: *I. m.* 324. *Az írókongresszus előtt* címmel indított sorozatban a Földes Lászlóval készült interjú a 23. (június 8-i) számban jelent meg.
 9. Benkő Levente: *I. m.* 28-30. és 267-277.
 10. Szabó Gyula: *I. m.* 331.
 11. A gyűlésen elhangzott felszólalások szövegét Benkő Levente közölte (*I. m.* 81-264.)
 12. Szabédi László írásban beadott felszólalását lásd Benkő Levente: *I. m.* 96-104.
 13. Andreescu – Nastasa – Varga: *I. m.* 242.
 14. *Felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán. A kolozsvári magyar írók nyilatkozata*. Igazság (Kv.) 1956. nov. 6. Az aláírók: Asztalos István, Balogh Edgár, Bartalis János, Csehi Gyula, Földes László, Horváth Imre, Horvát István, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Létay Lajos, Marosi Péter, Salamon László, Szabó Gyula, Szabó István, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Tamás Gáspár. A nyilatkozat keletkezésének körülményeit részletekbe menően eleveníti fel Szabó Gyula: *I. m.* 338-354., és *Levél Magyarország fiatal íróihoz*. Utunk, 1956/49. Az Utunkban 1956. november 7-december 30 között Asztalos István, Bányai László, Erdélyi László, Látó Anna, Nagy István, Szilágyi András, Tamás Gáspár tollából jelenik meg az „ellenforradalmat” elítélő aláírt cikk.
 15. A jelentést közli Bottoni: *I. m.* 87. A debreceniek kolozsvári látogatásáról Páskándi Géza írt (Utunk, 1956/17. ápr. 27.), a kolozsváriak magyarországi útjáról, Jancsó Elemér (Utunk, 1956/21. máj. 25.)
 16. Bereczky Albert püspök kolozsvári látogatásáról részleteket tudhatunk meg Tőkés Istvánnak *A romániai magyar református egyház élete. 1944-1989* című könyvéből: „A látogatás rendjén sokaknak meg kellett győződnie az erdélyi utazás terméketlenségéről. Bereczky ugyanis nem ismerve (vagy talán jól ismerve?) az erdélyi mentalitást, nyomatékosan kifejezte, hogy Magyarország végképp tudomásul vette a leszakított területek helyzetét, s az a felfogása, hogy a határokon innen és túl önállóan és egymástól függetlenül kell berendezkedni. A lelki kapcsolatok valóban csak a lelkiekre vonatkozhatnak, mivel egyik állam illetve egyház sem szólhat bele a másik dolgába. Maga ez a kijelentés még nem lett volna veszedelmes – teszi hozzá Tőkés István –, de annál inkább a hanghordozás, amellyel 'álomkergetőknek'

és 'levegőtleneknek' minősítette az erdélyi elégedetlenkedőket, s egyáltalán nem akart tudomást venni arról a feszült helyzetről, amelyben a magyarság, közelebbről a református egyház élt a román államban. Az észrevevés és az együttérzés helyett kendőzetlen nyíltsággal fejezte ki a román állam iránti lojalitását és az új, 'szocialista értékrend' értékelését." (Tőkés István: *I. m.* 2. kiad. Kolozsvár 2014. 245.)

17. Ravasz László 1956. júliusi erdélyi látogatásának egy kolozsvári epizódját, a kolozsvári Protestáns Teológia tanárai által tiszteletére adott vacsorán történeteket a Dobai-perben elítélt Dobri János teológiai tanárnak egy kihallgatáson tett vallomásából ismerjük. (Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. III. A Dobai-per.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 417-418.)
18. Tamási Áron 1956 nyári és kora-őszi erdélyi tartózkodásáról és a marosvásárhelyi valamint a kolozsvári irodalmi estek történetéről lásd Dávid Gyula: *Tamási Áron a Bolyai Egyetemen 1956 októberében.* Székelyföld, 2016/10. 45-63.
19. Nagy Benedek: *Egy életre szóló szemvillanás.* In: *Találkozások Tamási Áronnal*. (Szerk. Bán Péter. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2000. 158.
20. Andrea Fürtös: *Episcopul Alexandru Rusu și regimul comunist (1945 – 1963).* <https://remusmirceabirtz.files.wordpress.com/.../alexandr...> A kolozsvári hadbírószági tárgyaláson az ügyész 25 éves ítéletet kért, az utolsó szó jogán azonban az akkor 73 éves érsek azt mondta: kéri, hogy büntetését emeljék életfogytiglanra, "mert az ő számára az rövidebb". Valóban ott halt meg Szamosújváron, 1963-ban.
21. A velük készített interjúkat közölte P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956.* Hamvas Intézet, Budapest 2001. 75-90. és 91-103.
22. Pál Lajos egy vele készült interjúban (*Fekete szalag.* Forrás, 2003/5. Kérdezett Kozma Huba) részletesen szólt az október 24-i gyűlésről és saját későbbi börtönéveiről.
23. Gál Mária: *1956. Mítosz vagy történelem.* Beszélgetés Várhegyi Istvánal. Szabadság, 1994. jún. 24.; Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben.* http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_56.html; Dávid Gyula: *Egy egyetemi hallgató hadbírószági ítélettel hat élvre taksált 1956-os feljegyzései.* In: *Páskándi Géza emlékkonferencia.* Szerk. Pécsi Györgyi. Magyar Művészeti Akadémia Budapest, 2012. 7-18. A maga '56-os szerepét és a forradalomhoz való viszonyát Páskándi *A mások bátorsága* című írásában foglalta össze. (Belefoglalva posztumusz *Begyűjtött valóságaim* című könyvébe. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1996. 27-31.)
24. Tófalvi Zoltán: *Kósa Bálinték Golgota-járása.* Háromszék, 2015. dec. 12.
25. Az RMP KB Politikai Bizottságának 1956. október 24-én tartott ülésén hozott határozatot lásd: Lungu-Retegan: *I. m.* 74-78.

26. Az október 24-i PB-gyűlés 13. pontja arról rendelkezik, hogy „... a leg-sürgősebben fel kell dolgozni az események igazi jelentését” a kolozsvári Babeş és Bolyai Egyetemek, valamint a marosvásárhelyi főiskolák párt- és adminisztratív szervei előtt. (Lungu-Retegan: *I. m.* 77.) Ennek nyomán Miron Constantinescu, a Politikai Bizottság Kolozsvára kiküldött tagja a két kolozsvári egyetem érintettjeivel október 25-én tartott gyűlésén bevetette az „Erdély-diverziót”, majd ennek nyomán másnap Raluca Ripan, a Babeş Egyetem rektora beszélt a tanszeméllyeztetel tartott gyűlésen konkrétan arról, hogy „a magyarok odaát megint Erdélyt akarják”.
27. Nagy Benedek 1956. október 23-án este ½ 8-as keltezésű levele a romániai kommunista diktatúra áldozatainak sepsiszentgyörgyi Emlékháza gyűjteményében.
28. Részlet Szilágyi Domokos 1956. november 16-án kelt, szüleinek írott leveléből. Idézi Kántor Lajos: *Ki vagy te, Szilágyi Domokos?* Balassi Kiadó, Budapest. 1996. 42-43. Ugyanő a Hitelben megjelent *Tanár és diák '56-ban a Bolyain* című írásában (Hitel, 2006/10. 37-42) nem csak ezt a levelet idézi újra, hanem Szilágyi és a forradalom napjait Budapesten átélte Lászlóffy Aladár '56-os verseiből is idéz.
29. A Babeş Egyetemen történt, a magyar forradalommal való szolidaritást kifejező megnyilvánulásokról a Kolozs Tartományi Pártbizottság október 26-i és 27-i jelentéseiben (Lungu-Retegan: *I. m.* 87-88, 101.) találunk adatokat. Lásd még Ioana Boca: *I. m.* 141.
30. Volcinschiről és a perről lásd: Alin Muresan: *Sportivii de la „U Cluj” ce plănuiau în 1956 să li se alăture partizanilor din Făgăraş*. Azi Cultural, 2014. jan. 23. <http://cultural.bzi.ro/inedit-sportivii-de-la-u-cluj-ce-planui-au-in-1956...>
31. Az akciónál a Securitate szinte azonnal tudomást szerzett (az 1956. október 25-én kelt ügynöki jelentést közölte Bottoni: *I. m.* 164-165.)
32. Szilágyi Árpád visszaemlékezését idézi Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56*. Exit Kiadó, Kolozsvár 2016. 147-148.). A teológia nevében közölt nyilatkozat a lap 1956. nov. 20-i számában jelent meg. L. Gagyi-Balla István: *Forradalom után Erdélyben (Romániában)*. In: *Magyar 56*. (Szerk. Székelyhídi Ágoston.) II. 114-115. és Péter Miklós visszaemlékezése (kézirat az EME 1956-os gyűjteményében).
33. Dani Péter: *Ez volt..., így volt Börtönországban. Egy evangélikus lelkipásztor élete a romániai diktatúrában*. Püski Kiadó, Budapest, 2006. 106-107.
34. A kézírásos feljegyzés a második Bolyai-per bírósági irataiban (Dos. P.00738. I. kötet 259. Idézi Dávid Gyula: *1956 Erdélyben, és ami utána következett*. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 6. .

35. Szilágyi Árpád visszaemlékezését idézi Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56.* 147-165.
36. A kolozsvári Házsongárdi temetőben 1956. november 1-én történetekről lásd Tófalvi Zoltán: *1956 – koncepciók perek Erdélyben.* In: *A Maros megyei magyarság történetéből.* Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1997.; P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956.* 159-160.; Gazda József: *A tűz októbere. 1956 magyar sorsokban.* Püski Kiadó, Budapest, 2006. 250-251.
37. A temetőben történetek megfigyelésére kirendelt Kolozs Tartományi Pártiskola növendékeinek jelentései a második Bolyai-per iratai között (CNSAS Dos. P. 000738. I. kötet. 220-230. A Tamási Lajos-vers elszavalására vonatkozó adatot Mező Piroska, akkor III. éves magyar szakos hallgatónak köszönöm.
38. Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 234.
39. *Levél Magyarország fiatal íróihoz.* Utunk, 1956/49. (december 8.)
40. Szabó Gyula: *I. m.* 367.
41. Az alább említendő perek adatait lásd *In memoriam 1956.* 14-33.
42. Gagyí Balla István: *A Bolyai Egyetem az 1956-os forradalom idején.* In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945-1959.* Kiadja a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete és a Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest 1999. 290. Ugyanő adja az egyetemről eltávolított tanárok és az exmatrikulált 12 diák névsorát is (*I. m.* 291.) A Bolyai Egyetemen 1957 elején fennálló helyzetet elemző pártbizottsági jelentést (kelte 1957. febr. 23) és az intézkedéseket fogantató jelentést (kelte 1957. márc. 2.) közli Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 268-275.
43. Amint a gyűlés lefolyásáról készült informatív jelentésben (kelte 1958. október 30. Közölte Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 361-362) olvasható, a diákok „meg nem felelő magatartást tanúsítottak”, „nem sikerült elérni azt, hogy a diákság tömege megfelelő állást foglaljon az elkövetettekkel szemben, sőt a gyűlés folyamán teljességgel megengedhetetlen megnyilvánulásokra is sor került (füttre és tapsa meg nem fellelő időpontokban”. És a jelentéstevő még azt is megállapítja, hogy „a provokációk elkövetőit nem sikerült azonosítani”.
44. *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final.* Szerk. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrescu, Cristian Vasile. Ed. Humanitas, București, 2007. 105-106.
45. Szántó János visszaemlékezését idézi: Benkő Levente: *Volt egyszer egy 56.* 255-256.
46. Tófalvi Zoltán: *Erdély mártírjai. 3. A Dobai-per.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

47. 1956 Erdélyben. *Politikai elítéltek életrajzi adattára*. 39.
48. Somai József, *A magyar felsőoktatás fokozatos felszámolása*, In: Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaal György, Kónya-Hamar Sándor, Somai József, *Fehér könyv az erdélyi felsőoktatás kálváriájáról*, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Kv, 2009, 118-120., és Balázs Sándor: *Egyetemegyesítés leple alatt felszámolás*. Uo. 99-116.
49. A X. osztályos magyar irodalmi szöveggyűjteményről 1958. szeptember 2-i keltezéssel készült jelentést közli *Maghiarii din Romania*. 348-358), a VI. osztályos magyar nyelvtankönyvről készült jelentést lásd uo. a 431-442. Ez utóbbi csatolmányaként a vétkesnek talált 14 személy névsora is megtalálható, társadalmi eredetük, a tankönyvek megjelenésében játszott szerepük, és adott esetben ellenséges megnyilvánulásaik feltüntetésével.
50. A Soós-Halmi-perről Soós Ferenc visszaemlékezéseit lásd : *Akik imádkoztak üldözőikért. Börtönvallomások, emlékezések*. (Szerk. Miklós László. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 1996, II. 30-34. A csoport perében hozott ítélet az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1956-os gyűjteményében.
51. A felsoroltak személyi adatait lásd az *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára* c. kötetben.
52. Andreescu – Nastasă – Varga: *I. m.* 323-324.
53. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956-1989*. Napvilág Kiadó, Budapest [2007]. 40. A magyar kormány- és pártküldöttség kolozsvári érkezésének napján, február 28-án sz. Igazság Nagy István *Hazafelé tartó barátainkhoz* című cikkét közli, az itt töltött rövid idő eseményeiről a lap március 1-i számában számol be, s itt közlik Kádár János és Vasile Vaida tartományi első titkár beszédét is.
54. Dávid Gyula: *Az 1956-os magyar forradalom előtt, alatt és után a kolozsvári Protestáns Teológián*. In: *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Szerk. Zombori István. Budapest, METEM, 2009.
55. Az unitárius tanárok peréről részletesen ír Gellérd Judit: *A Liberté rabja*. Kolozsvár, 2005. 79-83. Lásd még Molnár B. Lehel: *Erdő János egyházunk és népünk szolgálatában*. In: *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*. Kolozsvár, 2007. 21-22.
56. A teológusperek után az érintett egyházak püspökeivel és a teológia tanárai-val tartott gyűlésről Tőkés István készített feljegyzést, és azokat *A romániai magyar református egyház élete. 1944-1989* című könyvében közölte. (I. m. 181-187.)

Tischler János

Lengyelek a magyaroknak

1956 őszén jelentős események történtek a Visztula mentén. A júniusi poznańi munkásfelkelés – amit könyörtelenül vérbe fojtottak – a lengyel kommunista vezetésnek szóló egyértelmű jelzés volt: érdemi változásokat kell végrehajtani a sztálini típusú berendezkedésen, hogy maga a rendszer fennmaradhassék. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalom–megőrzés szempontjából csakis egyetlen személy szavatolhatja az elkerülhetetlen reformok biztonságos végigvitelét: a „jobboldali–nacionalista elhajlás” miatt az 1950-es évek elején félreállított és bebörtönzött korábbi pártvezető, Władysław Gomułka.

1956. október 19. és 21. között tartotta ülését a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának 8. plénuma, ahol Moszkva kezdeti tiltakozása ellenére és egy szovjet fegyveres beavatkozás fenyegető árnyékában Gomułka valóban visszatért pártja élére, s meghirdette a „szocializmus lengyel útját”, aminek lényege ekképp foglalható össze: a Szovjetunió által nyújtott „függetlenséget” maximálisan megtartani és ameddig lehet tágítani, következetesen felszámolni a sztálini időszak maradványait, valamint a szocialista építésnek nemzeti jelleget kölcsönözni.

Közismert, hogy az 1956. október 23-i budapesti felvonulás a lengyel október melletti szolidaritási tüntetésként indult, ezt jelképezte a demonstráció egyik fő helyszíne, Bem tábornok szobra, illetve a sajátos jelszó, amely tömören megfogalmazta a magyar emberek követelését: „Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat!”¹

A forradalminak nevezett lengyel október történéseinek fényében nem csoda, hogy Lengyelország és az 1956-os magyar forradalom között különleges viszony alakult ki.

¹ A fenti jelszó azt is hangsúlyozta, hogy nem más országok példájának szolgai másolásáról van szó, hanem minden nemzetnek a saját útját kell járnia.

Ebben az összeállításban kizárólag lengyelek szerepelnek, olyanok, akik bő fél évszázaddal ezelőtt bármilyen formában közvetlen kapcsolatba kerültek az 1956-os magyar forradalommal. Az itt szereplő nyolc személlyel oral history-jellegű interjúkat vagy a magyarokkal kapcsolatos rövid célzott interjúkat készítettem az 1990-es évek első felében. Visszaemlékezéseiket a Lengyel Rádió korabeli felvételei, a lengyel sajtó írásai, lengyel költők egykorú versei, valamint varsói levéltárakban őrzött dokumentumok egészítik ki, s teszik teljessé.

*

Zdzisław Dzitko, 1956-ban a budapesti Műszaki Egyetem hallgatója²

1956. október 23-án hajnali öt órakor egy magyar társammal elmentünk a Gheorgiu Dej Hajógyárba, ahol rölapokat osztottunk szét, ami az egyetemisták, vagyis a mi követeléseinket tartalmazta, s amelyben meghívtuk a munkásokat a műegyetemi hallgatók aznapra szervezett tüntetésére. Mindezt korán reggel csináltuk, amikor a munkások éppen munkahelyükre érkeztek. Némelyek kissé félve fogadták el a rölapot, míg mások egyenesen hozzánk jöttek érte. Gyorsan szét kellett osztanunk ezeket a rölapokat, nehogy a rendőrség lefűleljen minket.

Sztandar Młodych, 1956. október 23. (részlet)

Az utolsó pillanatban

Mint megtudtuk, Budapest ifjúsága folyó hó 23-án felvonulást szervez Bem József szobrához. Koszorúikat elhelyezve, a lengyel és a magyar nemzet hős tábornoka emlékének tisztelegve magyar barátaink kifejezik szolidaritásukat a lengyel nemzet és a lengyel kommunisták sikerével.

Hanna Linsenman, 1956-ban a Varsói Egyetem Magyar Tanszékének hallgatója³

Október 23-án részt vettünk az ELTE Bölcsészkar hallgatóinak tüntetésén, a Filozófia Tanszékről megismert magyar társaink csoportjával menetel-

² 1956-os Intézet Oral History Archivuma (OHA), 619. sz. Interjú Zdzisław Dzitkóval, készítette Tischler János, 1993.

³ OHA, 618. sz. Interjú Hanna Linsenman-Kwaśniewskával, készítette Tischler János, 1994.

tünk kéz a kézben. Hatalmas, felszabadult és lelkes tömeggel vonultunk Budapest utcáin. Az egyetemi épülettől transzparenszekkel, zászlókkal indultunk el. Nem csupán magyar zászlók voltak, hanem lengyelek is. A transzparenszek közül némelyek azt hirdették: „Szolidaritás a lengyelekkel”. A legtöbb magyar zászlóból ekkorra már kivágták a címet, csak lyukak maradtak utánuk.

Edward Liszewski, 1956-ban a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatója⁴

Azzal a lengyel csoporttal, amelyet a forradalom egész ideje alatt kísértem, a Bem-szobortól a Lánchídon át a Parlament felé indultunk, ahol néhány órát töltöttünk. A magyarok több mint százezres tömegében egy kis tízfős lengyel szigetet alkottunk. A magyarok gyakran énekelték a himnuszukat. Egyszer csak közülünk valaki azt súgta: – „A lengyel himnusszal válaszoljunk a magyar himnusra!” Elkezdtek énekelni: – „Még nem veszett el Lengyelország, amíg mi élünk...” Ez megható volt a mi számunkra s a magyarok számára is. Amikor énekeltünk, elhallgattak körülöttünk. De miután befejeztük az éneklést – „Még nem veszett el Lengyelország, amíg mi élünk...” –, akkor a már addig is izgatott magyarok hatalmas tapsban, kiabálásban törtek ki, éltették a lengyeleket, Lengyelországot, sőt egyikünket a levegőbe kezdték dobálni. A Parlament előtt azon az estén, mielőtt szétoszlottunk volna, számtalanszor elénekeltük a lengyel himnuszt.

Emanuel Planer, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztályának vezetője 1956-ban⁵

Október 24-én nagygyűlés zajlott le a varsói Kultúra és Tudomány Palotája előtti téren. Emlékezetem szerint ezen több mint kétszázötvenezer ember vett részt, ahogy ezt akkoriban közzé is tették. Hatalmas tömeg, ez még a „lengyel október” kiváltotta érzelmek tükröződése volt. Én mint a rádióközvetítés vezetője, egy kis toronyban foglaltam helyet. Mellettem állt a bemondó – Henryk Mirosznak hívták és gyönyörű hanggal volt megáldva –, aki hangosan tájékoztatta a tömeget valamint a rádióhallgatókat az éppen zajló eseményekről. Ő beszélt egészen a frissen megválasztott pártvezető,

⁴ OHA, 617. sz. Interjú Edward Liszewskivel, készítette Tischler János, 1994.

⁵ OHA, 572. sz. Interjú Emanuel Planerrel, készítette Tischler János, 1993.

Władysław Gomułka fellépéséig, aki már a szószéknek kinevezett erkély közelében tartózkodott, ahonnan a beszédét majd el kellett mondania.

Erre a óriási, már zsúfolásig megtöltött térre a Szentkereszt és a Marszałkowska út irányából a Varsói Egyetem hallgatóinak menete közeledett, de más tanintézetek hallgatói is voltak közöttük. A menet elején a zászlóvivők haladtak, kezükben magyar zászlók is voltak. Föl is csattant a taps, mert a téren összegyűlt emberek meglátták ezt. Mi szintén odafordultunk, hogy lássuk, mi történik, s a mellettem álló bemondó azonmód közvetítette is az eseményt. Amikor a menet még közelebb ért, s ment tovább befelé a rendkívül szorosan tömött téren, a magyar zászlók látványa újabb tapsvihart váltott ki. Azután nagy ováció következett a magyarok tiszteletére, kiáltásokkal és megint csak tappsal.

Hanna Adamiecka, aki 1956 őszén a Sztandar Młodych című napilap különtudósítójaként Magyarországon tartózkodott (A Lengyel Rádió felvétele, 1956. november vége)⁶

Október 27-én érkeztem Budapestre, a második gyógyszer- és vérszállítmánnyal. (...) A lengyel zászlós autónk hatalmas népszerűséget vívott ki magának. Mindenhol, ahol csak áthaladtunk, a kétségbeesésbe bele-tompult emberek minket megpillantva Lengyelországot és a lengyeleket kezdték éltetni. Tanúi voltunk annak is, ahogy a nyugat felé tartó szovjet tankok leszorították az útról a rendes teherautókból abban az időben a vöröskereszt mentőautóivá átalakított kocsikat. A bepiszkolódott és szakadozott, vérfoltos köpenyt viselő egészségügyisek kiszálltak a mentőkocsikból és rendkívüli gyűlölettel köptek az áthaladó harckocsik irányába. Abban a pillanatban, amikor a mi kocsink hagyta el a vöröskeresztes mentőautókat, gyökeres fordulat következett be a mentősök magatartásában. Azonnal Lengyelországot kezdték éltetni. Ezt azért mondom, mert a legelső pillanattól fogva a magyar forradalom nagyon számított Lengyelországra, a mi barátságunkra és a későbbiek folyamán ez a barátság és ez a hatalmas bizalom megmaradt.

⁶ Archiwum Polskiego Radia i Telewizji (APRT, a Lengyel Rádió és Televízió Archivuma), Polityczne Nagrania Archiwalne (PNA, Politikai Archiv Felvételek), 7957/7958; Dyskusja o moralności (Vita az erkölcsről).

Zdzisław Dzitko

A forradalom időszakában szerveződött meg a műegyetem Hess András téri központi kollégiumában – ahol én is laktam – a forradalmi bizottság. Én magam is szervező tagja lettem ennek a bizottságnak, s mindvégig részt vettem a tevékenységében. Különféle röplapokat fogalmaztunk, némelyeknek társszerzője is voltam. A kollégium más hallgatóival együtt azután ezeket sokszorosítottuk és szétosztottuk. Emellett szintén ugyanebben az időben szükségessé vált a közrend fenntartása és biztosítása. Ezért többek között két másik lengyel társammal, akikkel együtt laktam, elmentünk egy rendőrsre, ahol az útleveleink felmutatása után fegyvert kaptunk. Természetesen feljegyezték a nevünket és meghagyták azt is, hol járőrözzünk, mely utcákon. Rendszerint a Várhegyet kaptuk, a kollégium környékét. Később, néhány nap elteltével visszaszolgáltattuk a fegyvert a rendőrségre.

Hanna Linsenman

Két nappal később már csak Lidka Widajewiczsel, a barátnőmmel indulunk el Pestre, a Belvárosba megnézni, mi történik, milyen nagy a pusztítás mértéke. Sok épületen világosan látszottak a becsapódások nyomai. Egyre több lett a sebesült, egyre több lett a sír a tereken. Ismét elmentünk vért adni, de most egy másik kórházba. Ott találkoztunk az ELTE Filozófia Tanszékének néhány diákjával, egyikük emlékezett ránk az október 23-i tüntetésről. A véradás után a fiúk azt javasolták, hogy elkísérnek minket a Szabadság-hegyre, ahol a szállásunk volt. Útközben elmondták, hogy az egyetemen éppen most alakul vagy már meg is alakult a forradalmi bizottság, amelynek feladata többek között az egyetemi épületek védelme, szükség esetén pedig a harcokban is részt fognak venni.

Másnap jelentkeztünk a bölcsészkaron, ott találtuk az előző napon megismert fiúkat is. Ők vittek el minket a katonai parancsnokhoz, aki beleegyezett abba, hogy tagjai legyünk a forradalmi bizottságnak. Sőt, rövidesen fegyvert is kaptunk, géppisztolyt, s egyúttal egy igazolványt, ami feljogosított a fegyver viselésére. Az igazolványt Kopácsi Sándor, Budapest akkori rendőrfőkapitánya írta alá. Ezt mind a mai napig őrzöm, sikerült hazavinni magammal Lengyelországba.

Néhány napot dolgoztunk az egyetemen, főként a telefonközpontban, ahol leginkább éjszakai ügyeletet vállaltunk.

Emanuel Planer

Eljött hozzám Gömöri Endre, a Magyar Rádió tudósítója, aki kifejezetten azért utazott Varsóba, hogy a lengyel párt 8. plenumának eseményeiről beszámoljon. Ő volt az első, aki elmondta nekem, hogy a Magyar Vöröskereszt segítséget kér, mert a szovjet csapatok beavatkozása nyomán halottak és sebesültek vannak Magyarországon. Különösen a transzfúzióhoz használatos vér kellett. Honnan vegyünk vért?

Mielőtt 1953-ban a Lengyel Rádióban kezdtem dolgozni, a hadseregben szolgáltam. Közismert, hogy vérszállítmányt legkönnyebben a hadseregtől lehetett szerezni, mert ott vannak a legnagyobb készletek. Elhatároztam, hogy Piotr Jaroszewicz miniszterelnök-helyetteshez fordulok a vérszállítmány ügyében, aki korábban a nemzetvédelmi miniszter helyettese volt, és akit a hadseregből már azelőtt is ismertem. Ő nagyon gyorsan reagált, nem keresett kifogásokat: – „Jól van – mondta –, én foglalkozom ezzel, csak az a probléma, hogy mi a saját repülőgépeinkkel nem küldhetjük hivatalosan a vért, sőt még félhivatalosan sem.”

Tudtam, hogy a közlekedési miniszter-helyettes Juliusz Burgin, akit még a háború előttről, a pártmunkából szintén ismertem, mert akkor Lvovban voltam tagja az illegális kommunista pártnak Burginnal együtt, aki a lvovi kerület titkári tisztét töltötte be. Tudtam azt is, hogy többek között a légiközlekedés is éppen hozzá tartozik. Őt is nagyon könnyen sikerült meggyőzőnöm arról, hogy valamit tenni kell, hogy repülőgépet kell biztosítani. És ilymódon indult útnak október 26-án az első segélyszállítmány Budapestre.

Tadeusz Śliwiak*Dal a vérről*

Ahol kirobban az
igazságos harag,
hol a harcban a tét a szabadság,
– mi ott vagyunk.
Adjatok vért,
az életükért,
s hogy vesszen a rabság.

Csak bátran, orvos,
szívd ki a vért,
amennyi kell, mind üvegbe gyűjtsed,
csak annyit hagyj,
hogyan éljek és
örülni tudjak győzelmüknek.

Nincs idő róluk fecsegni már,
mikor vérző kéz viszi a zászlót.
Tán a tiéd lesz, fekete lány,
ez a vér,
a lengyel kenyér,
s a sebre a vászon.

És talán neked, kicsi borpince
nagy hegedőse,
életed adja vissza a vér,
ha pillanyitván
az ég színe szemedbe visszatér.

Vérünk, mely nem folyt el a Visztulán,
hogyan szétzúztuk a hazugság-falat,
vérünk, mely nem folyt el a Visztulán,
Titeket illet, nektek maradt.

Nézd orvos,
mennyien vagyunk...
Önts életet barátaink szívébe.

Siess, orvos,
nem várhatunk.
Sebesült
vár
a vérre.

(*Życie Literackie*, 1956/45. sz., Gömöri György ford.)

Részlet a Lengyel Rádió Varsó hullámhosszán című riportműsorából, 1956. október 28.⁷

Egy nővér hangja: – Véradásra kérem Zbigniew Śliwa urat, Jerzy Kotliński urat és Karol Sobiesiak urat.

Riporternő: Vasárnap délelőtt tíz óra van. Ilyenkor a Katowice utcai véradóállomás rendszerint zárva tart. Ma a Lengyel Vöröskereszt varsói részlegének felhívására már reggel hét óra óta jelentkezik a varsói ifjúság, főként a Varsói Tudományegyetem ifjúsága, amely elsőként válaszolt a felhívásra: „Vért a magyaroknak!”

Egy férfigang: – Ma reggel hallottuk az egyetemi ifjúsághoz intézett felhívást a Lengyel Rádióban, ezért jöttem el.

Egy női hang: – Egy órával ezelőtt adtam vért. Nem vagyok egyetemista, újságíró vagyok, de azt hiszem, itt közöttünk egyáltalán nem számít a foglalkozás.

Másik női hang, erős angol akcentussal: – Nagyon örülök, hogy valamit tehetünk, hogy segítsünk a Magyarországon harcoló embereknek. Teljesen tisztában vagyok azzal, ami ott történik, és a nemzetközi szolidaritást figyelembe véve tenni akartam valamit, hogy segítsék a magyaroknak, akik ott harcolnak.

Riporternő: – Ön nem lengyel.

Másik női hang, erős angol akcentussal: – Nem, valóban nem vagyok lengyel. Lengyel állampolgár vagyok, de skót származású.

Orvos: – A véradóállomást a fiatalokon kívül folyamatosan keresik fel az idősebbek is, fizikai és szellemi munkások egyaránt. Valóban megfigyelhetjük a hatalmas lelkesedést és azt a szándékot, hogy segítsenek azoknak az embereknek, akiknek erre a vérre szükségük van.

Harmadik női hang: – Mivel átéltem Varsóban a gettófelkelést 1943-ban, majd a varsói felkelést 1944-ben, jól tudom, hogy mit jelent a háború egy városban, és tudom, mit jelent a szabadság.

Második férfigang: – Én például Varsó mellől jöttem. Ma reggel hét órakor hallottam a hírekben a felhívást, hogy adjunk vért. Eljöttem hát, hogy Magyarország számára vért adjak.

Riporternő: – És hol lakik?

⁷ APRT, PNA, 3947/4; *Na warszawskiej fali*.

Második férfihang: – Grójecben, ötven kilométerre Varsótól.

(A repülőtéren)

Riporternő: – Önök most először repülnek vérrel megrakodva Budapestre?

Pilóta: – Igen, most először.

Másik pilóta: – Körülbelül két és fél óra múlva Budapesten leszünk, ott kitesszük a szállítmányt, és rögtön visszaindulunk. Ma este hét óra körül ismét Varsóban leszünk.

Menetirányító: – Ma a harmadik repülőgépet indítjuk, ez a szállítmány ezerkétszáz kilogramm. Ebben van vér, plazma, vérhelyettesítő szerek, gyógyszerek, antibiotikumok és jelentős mennyiségű kötszer.

A piotrkówi Magyarok Megsegítésének Bizottsága által nyomtatott rölap, 1956. október vége⁸

Csatlakozván az egész országra kiterjedő hatalmas, a harcoló magyarok megsegítését célzó akcióhoz, felhívással fordulunk minden üzemhez, minden közép- és általános iskolához, valamint Piotrków város összes lakosához: Mindenki, akitől nem idegen a szabadságukért harcolók ügye, ajánljon fel egy bizonyos összeget gyógyszerek vásárlására és más segítségre a sebesült magyarok számára.

Részlet a Lengyel Rádió Az országból és a világból című hírműsorából, 1956. október 29.⁹

Bemondó: Riporterünk jelenti a városból.

Riporter: Este tizenkilenc óra. A Háromkereszt téren található Magyar Intézet előtt sok varsói gyűlt össze, hogy ily módon fejezze ki szolidaritását a magyar nemzettel. Tizenhét órakor érkeztek meg az Intézet épülete elé a Képzőművészeti Akadémia hallgatói, más tanintézetek hallgatói és a főváros lakosai. Az épület előtt koszorúkat és virágcsokrok tömkelegét helyeztek el. A magyar nemzeti zászló előtt, amely mellé odaírták: „Hódolattal a magyar nemzetnek”, mécsesek világítanak, és a varsói egyetemisták díszőrséget állnak. Ezzel egyidejűleg kissé arrébb

⁸ A felhívás egy példánya a szerző birtokában.

⁹ APRT, PNA, 354/1; *Z kraju i ze świata*.

pénzgyűjtés is folyik gyógyszerekre a felkelés során megsebesült magyarok számára. Varsó hódolatát fejezi ki a hős magyar nemzetnek.

Részlet a *Żołnierz Wolności* című napilap cikkéből, 1956. november 28.

Varsó utcáin dobozok álltak ezzel a felirattal: Gyógyszerekre a magyarok számára. Az emberek megálltak, továbbhaladtak. Annyit dobtak be, ki mennyit tudott. Jelen voltam egy ilyen doboz felnyitásánál. A sok bankjegy között – egy levél. Benne ötven złoty és a papíron girbe-gurba betűkkel az írás: a mamám megígérte, hogy ezért mackót vesz nekem, de neked, budapesti kislány, a pénz most fontosabb. Kriszti Varsóból...

Részlet a Lengyel Rádió Zene és aktualitások című műsorából, 1956. október 30.¹⁰

Riporter: A varsói Műszaki Egyetemen nagy a nyüzsgés, folynak az előadások, a gyakorlatok. Az aulában egyetemisták, tudományos munkatársak egy csoportja. Egy kis asztalon egy doboz ezzel a felirattal: „Segítünk a magyaroknak”. Beszélgettem az egyetemistákkal, akik vért adnak és a pénzzadományok gyűjtését szervezik. Holnap Varsó utcáin szándékoznak pénzgyűjtést folytatni. Az egyetemisták dobozokkal a kezükben keresik majd fel a főváros lakosait. – „Amennyire csak tőlünk telik, segíteni akarunk” – mondják.

Felhívás!

A Budapestre küldött lengyel vér már nem egy életet mentett meg. De még sok sebesült várja ezt a talán legáldozatosabb és legszívbjóbb segítséget. További veradók jelentkezésére hívunk fel. Emlékeztetünk arra, hogy vért adni éhgyomorrra kell.

Bejegyzés a wroclawi Városháza emlékkönyvében, 1956. október vége¹¹

A Magyar Forradalom tiszteletére a wroclawi Városháza épületében működő Történeti Múzeum dolgozói, a múzeum igazgatója, Józef Piątek által összehívott gyűlésen egyhangúlag elhatározták, hogy kitűzik a wroclawi Városháza tornyára a magyar és a lengyel nemzeti zászlót.

¹⁰ APRT, PNA, 4351/3; *Muzyka i aktualności*.

¹¹ A dokumentum hiteles másolata a szerző birtokában.

A zászlókat a toronyra Stanisław Mądry fűtő, valamint Janusz Kramarek, a Történeti Múzeum asszisztense tűzte ki. Tisztelet a szabadságukért harcoló nemzeteknek!

A varsói egyetemisták nyílt levele a magyar nemzethez, 1956. október 30.¹²

Magyar Testvéreink!

Mi, ezen a gyűlésen összesereglett varsói egyetemisták, a szuverenitásért és a demokráciáért folytatott harcok iránti támogatás és teljes szolidaritás szavait intézzük hozzátok. Követeljük, hogy még a felkelők fegyverletétele előtt vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról. A lehető legélesebben tiltakozunk és elítéljük a szovjet csapatoknak a nemzetetek harca elleni fegyveres intervencióját. A lehető leghatározottabban elítéljük Szoboljev nagykövet fellépését az ENSZ-ben, valamint a szovjet sajtóban megjelent cikkeket, amelyek rágalommal és hamisítással teljesek.

Különösen támogatjuk azon követeléseket, hogy a szovjet kormány fizessen kártérítést a szovjet csapatok magyarországi intervenciójával okozott károkért, valamint azt a követelést, hogy adják ki a magyar népnek a vérontásért felelős személyeket igazságszolgáltatás céljából.

Jogos és igazságos harcokban Veletek vagyunk. Kötelezzük magunkat, hogy segítséget nyújtunk nektek.

Éljen a lengyel-magyar barátság!

Éljen a szabad, független és szocialista Magyarország!

Wiktor Woroszyński

Város

Hát még ezt is meg kellett érnem,
hogy legyen mire emlékeznem:
összetört égbolt törmeléken
járni tétován, idegenben.

¹² Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai (a továbbiakban: *Az 1956-os magyar forradalom...*). Összeállította Tischler János. Budapest, 1996, 1956-os Intézet-Windsor Kiadó, 160. sz. dokumentum, 209. o.

Majd alászállni. Nem a pokolba –
a földalatti segélyhelyre,
vakondok-szemű orvosokkal
szorgoskodni a kór-veremben.

Nézni, hogyan szívódik lassan
az üveg-erekben a vegyszer,
a seb sajgását átérezni,
látni: éber tanú-szemekkel.

Feljönni. És túlélni mindent.
S a város üszkein megállva,
újra hinni csupacsiriz-menny
megragasztgatott angyalában.

1956. november
(Gömöri György ford.)

A lengyel állambiztonsági szervek jelentése az Olsztyn városában tartott, magyarok melletti rokonszenvtüntetésről, 1956. október 30.¹³

1956. X. 30-án az olsztyni Mezőgazdasági Főiskola és a Tanárképző hallgatóinak kezdeményezésére 14 órakor a magyar felkelőkkel szolidarizáló tüntetést szerveztek. A tüntetők, akiknek többségét a Mezőgazdasági Főiskola hallgatói alkották, 14 óra előtt indultak el az iskola területéről, s a város utcáin keresztül a Vörös Hadsereg térre vonultak, ahol már előzőleg a térre érkezett kb. húszfős egyetemista csoport magyar és lengyel zászlókat illetve gyertyákat helyezett el. A meggyújtott gyertyák mellett négy egyetemista díszőrséget állt. Amikor a menet a Vörös Hadsereg térre érkezett, a menet eleje, amely a koszorúkat vitte, elkanyarodott, és a koszorúkat a gyertyák mellett elhelyezett zászlókhoz tette le. Azután a menet a város utcáin érkezett a Swierczewski tábornok térre, ahol gyűlést tartottak, amelyen kb. tízezer ember vett részt. A menetből kivált a hallgatók egy csoportja, amely már előzetesen elkészített,

¹³ Az 1956-os magyar forradalom..., 159. sz. dokumentum, 205–207. o.

„Magyar Felkelők tere” feliratú három táblát tett fel a „Vörös Hadsereg tere” tábla mellé. (...)

A gyűlés ideje alatt egyetemisták csoportjai számos alkalommal skandáltak: „Le a belbiztonsági szolgálattal!”, „A rendőrség velünk van!”, „Szabad Lengyelország – szabad Magyarország”, „Egész Olsztyn velünk van”, „A hadsereg velünk van!”, stb. Akkor is különösen sok szovjetellenes és a belbiztonsági szolgálat elleni kiáltás hallatszott, amikor a menet az utcákon vonult, s ezeket skandálták is. (...)

A gyűlés befejezésére egy, a magyar nemzetnek címzett, a szuverenitásról szóló levelet-határozatot fogadtak el, valamint az egyik egyetemista javaslatára megszavazták a Vörös Hadsereg tere átkeresztelését Magyar Felkelők terévé, majd ezután elénekelték a nemzeti himnusz és a „Nem hagyjuk a földünket...” kezdetű hazafias éneket.

A felvonulás idején az egyetemisták a következő feliratú transzparenseket vitték: „Követeljük a szovjet csapatok kivonását Magyarországról!”, „Egész Olsztyn velünk van”, „Le a szovjetekkel!”, „Szabad Lengyelország – szabad Magyarország”, „Íme, a szovjet internacionalizmus megmutatkozik Magyarországon”, valamint Magyarország térképét feltüntető ábrát, amin bejelölték Budapestet, amely felett kezek lógtak le (a kézfejekre vörös csillagok voltak ráfestve), s ezekből csöpögött a vér.

A gyűlés befejeztével a hallgatók zárt csoportban visszamentek az iskola területére.

***A Trybuna Robotnicza* című katowicei pártlap szerkesztőségi cikke, 1956. október 30.**

Kötelességünknek véljük, és a párttisztesség is ezt kívánja, állást foglalni azzal a címmel kapcsolatban, amellyel a magyar helyzetről szóló írást közzétűk lapunk szombati számában. Ebben a címben a „fegyveres bandák” megjelölést használtuk a budapesti civil lakosság fegyveresen küzdő csoportjaira, illetve azon harcoló katonai egységekre, amelyek megtagadták az engedelmességet a volt kormánynak és a Magyar Dolgozók Pártja volt vezetőségének. Szeretnénk ma teljes határozottsággal leszögezni: ezt a meghatározást, csakúgy, mint az összes hozzánk érkezett sajtótudósítás hangnemét, sértőnek találjuk a budapesti néppel szemben, a hazafiak százaival és ezreivel szemben, akiknek vére oly

bőségesen öntözte a hozzánk mindig is közelálló magyar földet. Fájjaljuk, hogy ez az információ az újság hasábjaira került. (...) A régi magyar párt- és kormányvezetés konzervativizmusa, elvakultsága és a tömegek iránti bizalmatlansága miatt a haladó népmozgalmat ellenforradalmi és fasiszta jelzővel illette, ily módon olajat öntött a tűzre, és elzárta magát a lehetőségtől, hogy megegyezésre jusson a felkelőkkel. (...) A népmozgalom nagy, tiszta áramlata mellett megjelenhettek zavaros hullámok is – bizonyos reakciós elemek és csoportok. Mégis, ez semmiben sem változtat azon a nyilvánvaló tényen, hogy amikor Nagy Imre, az új miniszterelnök tárgyalásokat kezdett a felkelőkkel és elismerte népi hazafiságukat, ezzel el is ítélte a régi s a nemzet szemében véglegesen kompromittálódott funkcionáriusokat.

A krakkói Műszaki Egyetem hallgatóinak levele a magyar ifjúsághoz (Dziennik Polski, 1956. október 31.)

Hatalmas fájdalommal értesültünk arról, hogy nemzetetek arra kényszerült, hogy a haza szabadsága és függetlensége legszentebb eszméinek nevében felvegye a harcot. A célok, amelyekért véretekent ontjátok, egyben a mi céljaink is. Szolidárisak vagyunk veletek, és erőnkhöz mértén mindig a segítségetekre fogunk sietni. Ez a segítség jelenleg az egész lengyel nemzet önkéntes véradásában és a pénzgyűjtésben nyilvánul meg, hogy gyógyszerrel vásároljunk a harcoló magyar felkelők számára. (...) Amennyiben úgy vélték, hogy céljaitok elérésében segítséget jelent Nektek, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa napirendre tűzi a magyarországi helyzet megvitatását, akkor kormányunkhoz fordulunk, hogy támogassa álláspontotokat az ENSZ fórumán. Még egyszer legnagyobb tiszteletünket fejezzük ki a magyar nemzet hős magatartása iránt.

A lengyel haditengerészet egyik alakulatának a lengyel pártvezetéshez intézett határozata (részlet, 1956. október vége)¹⁴

Támogatjuk a hős magyar népet, amely szabadságáért és függetlenségéért harcol. Követeljük a teljes függetlenséget és a szuverenitást Lengyelországban. Készek vagyunk ezért a vérünket ontani. Le a diktatúrával!

¹⁴ Az 1956-os magyar forradalom..., 149. sz. dokumentum, 187. o.

Hanna Adamiecka

A magyar forradalom teljesen tiszta jellegét alátámaszthatja az a tény, hogy kezdettől fogva nem volt egyetlen rablás sem. A forradalom nagyon tiszta és nagyon eszmei volt. Csodálkozva járkáltunk az elpusztított, lerombolt utcákon. Lépten-nyomon a kirakatokban, a kitört üvegek mögött érintetlen árucikkkel – női táskákkal, cipőkkel, pulóverekkel – találkoztunk. Senki sem lopott. Ilyen feliratok voltak: „Ne szennyezzük be a forradalom tiszta áramlatát!”, „Ne hozzunk szégyent a forradalomra!”, „Ne lopj!”, „Ne vidd el!”. Mindez valóban csodálatra készített bennünket. Szétlóttek például egy ékszerüzletet, és a felkelők azonnal, a csata hevében egy csoportot alakítottak, körülvették az üzletet, elvitték az értéktárgyakat, összeírták és a házfelügyelőnél helyezték el ezeket. Ott meghagyták a nevüket és kijelentették, jelentkeznek majd, hogy kiegyenlítsék a házfelügyelőnek a becsületes megőrzés díját.

Ugyanez volt a helyzet, ami a spekuláció hiányát illeti. Ez is csodálkozással töltött el minket. A legelső pillanattól fogva élelmiszert szállító szekerek és egyéb paraszti járművek indultak Budapestre. Vagy a kinyitott üzletekbe vitték az élelmiszert, vagy az utcasarkokon álltak meg ezek a faluról érkezett járművek, és a parasztok ingyen szétosztották az embereknek, amit hoztak. A forradalmi bizottságokhoz is vitték a burgonyát, a húst. Falun beszélgettünk földművesekkel, akik felháborodva támadtak nekünk, amikor megkérdeztük, milyen áron adják el terményeiket, nincs-e áremelkedési tendencia? Azt válaszolták, hogy egyetlen fillért sem fogadnak el, hiszen a budapesti munkások és felkelők vérükkel fizetnek ezért. Kötelességük legalább ily módon támogatni a forradalmat. A parasztok levágták a teheneket, a sertéseket, és mindezt elküldték Budapestre.

Zdzisław Dzitko

Nagy Imre miniszterelnök október végén tett bejelentésének megfelelően megindult az új fegyveres erő, a Nemzetőrség felállítása. November 1-jén késő este kollégiumunkban megalakult a Nemzetőrség helyi egysége és vezetése. Gyorsan jelentkeztem én is, s az elsők között kaptam meg az igazolványt, amelyet Kopácsi Sándor, Budapest akkori

rendőrőfkapitánya írt alá. Ugyanebben az időben, talán néhány nappal korábban, az itt tanuló lengyel egyetemisták egy része elhagyta Magyarországot. A nagykövetség, amelynek feladata volt gondoskodni rólunk, szervezte meg a kiutazást. Én személy szerint megtagadtam ezt, mert annyira mélyen belevetettem magam a forradalmi tevékenységbe, hogy el sem tudtam képzelni, hogy elmenjek innen. Itt maradtam, és a Várnegyedben mindvégig cselekvően vettem részt az eseményekben.

A nemzetőr-igazolvány mellé – száma: 6542 – újra kaptunk fegyvert, ami ezúttal a csepeli gyárból származott. A kollégiumban összességében százötven-kétszáz nemzetőr volt, mivel a magyar egyetemisták egy része hazautazott, amikor úgy tűnt, hogy győzött a forradalom. Sajnos, nem sok mindenre maradt időnk, mert hamarosan megkezdődött a forradalom következő szakasza.

Leszek Kołodziejczyk, aki 1956 őszén a *Życie Warszawy* című napilap különtudósítójaként Magyarországon tartózkodott¹⁵

November 3-án, szombaton elutaztam Szolnokra, ahol volt egy magyar légibázis. Még két másik lengyel újságíró is velem tartott. Drámai beszélgetést folytattunk a légibázis ezredes-parancsnokával, aki elmondta, semmit sem tehet, nem tudja semmiképpen sem megakadályozni azt, hogy a szovjet csapatok elfoglalják ezt a bázist, ugyanis Maléter Pál honvédelmi miniszter és Nagy Imre ezt formálisan megtiltotta neki. Tisztában volt azzal, hogy teljesen tehetetlen, és nem is titkolta előttünk tanácstalanságát.

A „lengyel-magyar két jóbarát”-mondás szellemében az estét bikavérrel fejeztük be. Ezután elindultunk vissza Budapestre. Gépkocsival voltunk és az ezredes nem akart minket védtelenül elengedni. Katonai kíséretet kívánt adni, ami ellen én határozottan tiltakoztam, mert attól félttem, hogy ez ellenkező hatást válthat ki, veszélyes helyzetet provokálhatunk ki ezzel. Ő mégis hajthatatlan maradt és civil kíséretet biztosított nekünk. Egy géppisztolyos sofőrt kaptunk, aki Budapestre vitt vissza bennünket. Útközben egy szovjet harckocsi-

¹⁵ A szerző interjúja.

oszlop mellett haladtunk el. Amíg az oszlop elejéig nem értünk, nem törődtek velünk. Ott a szovjet járőr megállított minket és azt kérdezte: -„Kicsodák maguk?” Azt válaszoltuk, hogy lengyel újságírók vagyunk. – „Mit keresünk mi itt?”- folytatta. A megfelelő terminológiát használva elmondtuk neki, hogy eljöttünk megnézni, mit művelnek ezek a magyar banditák, hogyan akarják szétverni egységes szocialista táborunkat. Mindazonáltal ez nem győzte meg őt, továbbra is gyanakvóan tekintett ránk. Azt kérdezte: -„Fegyver van?” Ott volt az eldugott géppisztoly, szerencsére már korábban meghagytam ennek a civil sofőrnek, hogy tegye az ülés alá. Patetikusan előhúztam a zsebemből a tollamat és azt mondtam: -„Újságíró vagyok, íme az én fegyverem.” – „És az ott kicsoda a kormány nál?” – kérdezte. – „Az egy magyar sofőr, mert éppen Budapestre térünk vissza és nem ismerjük az utat.” Az ujjával megfenyegetett minket, de más nem történt, nem kutatta át a járművet, csak azt mondta: -„No, azért vigyázzanak!”

Így érkeztünk vissza Budapestre, szombatról vasárnapra virradó éjszaka. Lefeküdtünk aludni. Hajnali négy órakor lövések ébresztettek fel minket. Megkezdődött a szovjet csapatok második magyarországi intervenciója.

Emanuel Planer

November 4-én korán reggel telefon ébresztett fel. Nem lehetett jól hallani azt a férfit, aki oroszul vagy németül szólalt meg. Bemutakozáskor közölte, hogy Háy Gyula beszél. Azt mondta, hogy megindult a szovjet intervenció, a harckocsioszlopok, a koncentrált támadás, nagyon sok a halálos áldozat, hatalmas a pusztítás. Hozzátette, hogy ez már a vég, semmi esély sincs arra, hogy a felkelők ellent tudjanak állni. A beszélgetés drámai volt, és mindezt nagyon tömören mondta el, láthatólag sietett a beszéddel. Érezni lehetett, hogy nem biztos abban, sokáig tudunk-e egyáltalán beszélni. Azzal fejezte be, tegyék meg mindent, hogy a világ tudjon arról, mi történik Magyarországon, és tájékoztassak erről mindenkit itt Lengyelországban is. Rögtön felhívtam sorjában mindenkit, a pártvezetés tagjait is, akiről tudtam, hogy érdekeltek abban, mi történik Magyarországon.

Adam Willman budapesti lengyel nagykövet rejtjeltávirata Varsóba, 1956. november 4.¹⁶

18011. számú távirat

Budapest

Szigorúan titkos!

56. 11. 04., 16.00 óra

Sürgős

A budapesti helyzet a szovjet csapatok bevonulása után. Budapest különböző kerületeiben a magyar hazafiak kis-számú, rosszul felfegyverzett csoportjai egész délelőtt ellen-álltak a túlerőben lévő szovjeteknek.

A szovjet csapatok harckocsikkal, páncélozott autókkal és gyalogsági erőkkel megszállták a budai kerületeket, a hida-kat, a telefonközpontokat és más objektumokat. Budapest utcáit szovjet tankok zárták el a közlekedés elől. Egy budai kollégiumot harckocsik vettek körül. A kollégium elfoglalá-sának első kísérletét megakadályozták az egyetemisták által emelt barrikádok. A város különböző pontjairól olyan hírek érkeznek, hogy tankokból és géppuskákból lövik a civil lakos-ságot. A harckocsik néhány lakóházat is lőttek. Az interven-ció csapatok tíz óra körül elvágták Budapestet a külvilágtól.

Az emberekkel folytatott beszélgetésekből teljesen egy-értelműen kiderül, hogy a lakosság Nagy Imre kormányát támogatja. Ugyanezt állapítottuk meg tegnap az ország külön-böző területein járva. Ezen az állásponton van minden kom-munista, akivel beszéltünk. Az úgynevezett Kádár-kormányt itt az árulók kormányának tartják. Mély, általános csüggedés és felháborodás uralkodik az emberekben. A szovjet harc-kocsikra támaszkodó Kádár-csoport részéről várható terror és megtorlás miatt nyilvánvaló a félelem. Ettől félnek mind a kommunisták, mind a többi hazafiak is. (...)

Küldjék el a Rádiónak, a PAP hírügynökségnek, a köz-ponti lapok és a sajtóügynökségek szerkesztőségeibe.

Aláírta az összes [Budapesten tartózkodó] lengyel újságíró.

Willman

¹⁶ Az 1956-os magyar forradalom..., 37. sz. dokumentum, 59–60. o.

Zdzisław Dzitko

November 4-én kora reggel hallottam a rádióban Nagy Imre tragikus bejelentését, amelyben közölte, hogy a szovjet csapatok támadást intéztek Budapest ellen. Ennek elhangzása után mindannyian, akik még a kollégiumban voltunk a forradalmi bizottság tagjai közül, azonnal összegyűltünk, hogy megbeszéljük, mit tegyünk? Természetesen már hallottuk a lövéseket, nyilvánvaló volt, hogy – egyébként egyenlőtlen – harc folyik hajnal óta. Tudtuk azt is, hogy ezek már új és könyörtelen szovjet egységek, amelyek azt a parancsot kapták, hogy tapossák el a felkelést.

Kézifegyvereink, géppuskáink voltak. Legelső gondolatunk az volt, hogy ellenállási pontot szervezzünk a Bécsi kapunál. Így is tettünk. Elhelyeztük ott a géppuskákat és mi is elfoglaltuk a helyünket. Ez a mi kis csoportunk hozzávetőleg tizenöt fegyveresből állt. Az oroszok ekkor a Moszkva és a Széna teret támadták. Mivel sötétedésig egyetlen tank vagy fegyveres egység sem tűnt fel a közelünkben, úgy döntöttünk, hogy megszüntetjük ezt a védelmi állást, már csak azért is, mert tudtuk, hogy még géppuskákkal sincs szemernyi esélyünk arra, hogy ellenállhassunk.

Andrzej Bratkowski, 1956-ban a krakkói Műszaki Egyetem hallgatója¹⁷

Az Egyetemi Forradalmi Bizottság egykori tagjaként elmondhatom, hogy 1956 őszén Krakkó ennek a bizottságnak a „kezeben” volt. Ez egy olyan időszak volt, amikor a bizottságunk együttműködött a rendőrséggel, és általában véve az irányítást teljes egészében átvette. Egyébként nemcsak Krakkóban, hanem az egész vajdaságban. Ez egész egyszerűen forradalmi időszak volt. Ami a magyar felkelést illeti, voltak, akik az adományokon túl másképpen is segíteni akartak. Emlékszem például a szociológus Wojtek Niedzielekre Zakopánéból, aki azt mondta, hogy a német megszállás idején a Tatraalján harcoló csoportja minden tagjának valahol Zakopane környékén van elrejtve valamilyen fegyvere, és készen állnak egy légiót Magyarországra irányítani.

1956. november 4-én az Egyetemi Forradalmi Bizottság megtudta, hogy másnap a Bányászati és Kohászati Akadémia kollégiuma és

¹⁷ OHA, 621. sz. Interjú Andrzej Bratkowskival, készítette Tischler János, 1993.

más kollégiumok is tüntetésre készülnek a helyi szovjet konzulátus elé, hogy így tiltakozzanak a magyarországi szovjet beavatkozás ellen. Mivel ezt veszélyesnek tartottuk abból a szempontból, hogy provokálhatják a résztvevőket, úgy döntöttünk, hogy a kezdeményezés élére állunk. Emlékszem, fél éjszakán keresztül ültünk a szobánkban, ahol a testvérem, Stefan felhívást írt az egyetemistákhoz.

Reggel a helyi pártlap, a *Gazeta Krakowska* aznapi száma jókora késéssel jelent meg, mert előbb ki kellett nyomtatni a röplapunkat. A felhívásban a néma menet jelszavát fogalmaztuk meg. És valóban így is történt. Döbbenetesen felemelő érzés volt, ahogy a középkori krakkói óvárost körülvevő sétány mentén haladt az ifjúság – ezrek és ezrek vonultak csendben, magyar és lengyel zászlókkal, egyetlen szó nélkül.

Edward Liszewski

A Várnegyedet már elfoglalták az oroszok, amikor a kollégium folyosójáról egyszercsak tragikus hangot hallottam: – „Segítség!” Majd még egyszer: – „Magyarok, segítség!” Kirohantam a folyosóra, hogy megtudjam, mi is történt. Kiderült, hogy egy hallgató magyar társait hívja segítségül, mert a Magyar Országos Levéltár épülete lángokban állt. A Várnegyed ellen indított szovjet támadás során a harckocsilövedékek felgyújtották a felső emeleteket.

Meg kell mondanom, nem sok jelentkező akadt a mentésre. A kollégium körül ott álltak a szovjet katonák, lövésre kész fegyverrel a kezben. A kapuval szemben pedig egy harckocsi volt, ami a bejáratot vette célba. Nem voltunk többen, mint húszan, akik vállalkoztunk arra, hogy elindulunk az épületből. Az a magyar társunk, aki megpróbált mozgósítani bennünket, néhány szót váltott egy orosz tiszttel, aki beleegyezőleg intett a fejével.

Elrohantunk a Levéltárba, a lángoló felső emeletekre. Mentési akciónk abból állt, hogy megragadtuk a még ép dokumentumokat, meg azokat is, amelyeket éppen elért a tűz, és kivittük a folyosóra. Azok, akik tőlem átvették, ledobálták a lépcsőn, és ott gurultak tovább lefelé. Mindezek a magyar kultúra emlékei, most pedig lángnyelvek emésztik őket, és mi a földhöz csapdostuk a kötegeket, hogy a lehető legtöbbet meg lehessen menteni.

Nem emlékszem, mennyi időt töltöttem társaimmal együtt a Levéltárban, de legalább négy-öt órát. Mindenesetre, amikor távoztam az épületből, alig álltam a lábamon, a tüdőm tele volt füsttel, piszkos és borzalmasan szomjas voltam. Olyannyira erőt vett rajtam a fáradtság, hogy közömbös lettem minden iránt, jóllehet a kinti helyzet nem sokat változott: ugyanúgy ott álltak a szovjetek lövésre készen, s ott volt a tank is, ágyúcsövét még mindig a kapura felé fordítva, de a fáradtság teljesen elnyomta a félelem-érzetemet. Bejutottam a kollégiumba, s abban a piszkos öltözetben – úgy, ahogy voltam –, lefeküdtem és másnap reggelig aludtam.

Marian Bielicki, aki 1956 őszén a Lengyel Rádió különtudósítójaként Magyarországon tartózkodott (A Lengyel Rádió felvétele, 1956. november vége)¹⁸

Vajon szükséges volt-e a második intervenció? (...) Szeretném leszögezni – mert csak hipotézisek vannak, nehéz megmondani, „mi lett volna, ha”, hiszen a bölcsőben fojtották meg a csecsemőt, s nem tudhatjuk, hogyan alakult volna a magyar forradalom sorsa –, hogy az események további alakulásától függetlenül senkinek nem volt joga ahhoz, hogy a magyar nép akarata ellenére lerohanja az országot, s leszámoljon a forradalommal. Arról nem is beszélve, hogy olyan jelszavakkal tették ezt, mintha a magyar nép támogatná az intervenciókat. Ezért a második intervenciót nem lehet másnak, csak Magyarország elleni agresszióknak nevezni.

Hanna Adamiecka

A legutolsó dolog, amiről beszélni kívánok, az a Kádár-kormány elszigeteltsége a nemzettől. Jellegzetes a következő eset: november 4. után a lengyel újságírók egy csoportja igyekezett bejutni Kádárhoz vagy a kormány valamelyik tagjához beszélgetésre. Átvergődtünk a szovjet harcokocsik gyűrűjén. A Parlament épülete tele volt tűzdelve ágyúkkal és géppuskákkal. Egy szovjet főhadnagy fogadott bennünket, aki odahívott konzultálni egy szovjet őrnagyot. Egy véleményen voltak, s ezt a főhad-

¹⁸ APRT, PNA, 7957/7958; *Dyskusja o moralności*.

nagy közölte velünk: Kádár elvtársnak és a kormánynak hallatlanul fontos feladatai vannak, ezért nem tud minket senki sem fogadni. Tehát meggyőződhattünk arról, hogy egy ilyen döntés egy szovjet főhadnagy kezében volt.

Adam Ważyk

Qui tacent clamant

Veletek voltam aznap, mikor a Bem szobornál
magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok.
Nem tudom, közületek ki él még és ki holt már,
midőn elnémult minden, csupán a tűz ropog.

A nagy kavarodásban, Déry, te kerestél
aggódva telefonon: bajom nem esett-e?
s hallottam a hangod még a Parlamentnél,
mint utolsó kiáltást az éterbe veszve.

Mi, lelkiismerete a történelemnek,
hallgatunk – államérdek ez a néma beszéd...
Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng,
a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke ép.

(*Nowa Kultura*, 1956/48. sz., Gömöri György ford.)

Andrzej Bratkowski

1956 novemberében elhatároztuk, hogy a segélybizottságunk által összegyűjtött adományokat mi magunk visszük el Magyarországra. Ellenőrizni kívántuk, hogy a segítség nem a szovjet katonák kezére kerül-e, ki kapja ezeket a csomagokat, s hogy valóban azokhoz a magyarokhoz jut-e el, akiknek a leginkább szükségük van rá? Emlékszem, hat vagy hét vagonból állt a vonatszerelvénnyel, közte két hűtővagon is volt, tele fagyasztott hússal.

A Vörös kereszt krakkói kirendeltségén kaptunk egy igazolást arról, hogy Magyarországra a szervezet hivatalos küldötteként utazunk. Tudtuk, hogy a Lengyel Vörös kereszt Magyarország területén képviselést

működtet, amely az egész segélyakciót irányítja. Kaptunk fehér-piros, valamint vöröskeresztes karszalagokat, amelyek később nagyon hasznosnak bizonyultak Budapesten. Ez fontos volt, mert a magyarok a szláv nyelveket nehezen tudják megkülönböztetni.

Amikor a szállítmány összeállt, a krakkói pályaudvaron felszálltunk a vonatra, s elindultunk. Több napig tartott az utazás Szlovákián keresztül, míg megérkeztünk a magyar határra, Komáromba. Ott volt a Lengyel Vöröskereszt említett képviselője, ahol a teljes szállítmányt lengyel teherautókra raktuk át. Ezek a járművek rendszeresen ingáztak Komárom és a magyar főváros között. Budapestre estefelé érkeztünk meg, közeledett a kijárási tilalom ideje. Igyekeztünk, hogy még ezelőtt elérjünk egy budai kórházba, ahová a szállítmány egy részét vittük. A többi másnap kellett átadnunk a Nemzetközi Vöröskereszt csepeli telephelyén. Nem jutottunk el a kórházig, a kései időpont miatt gyorsan egy belvárosi hotelben helyeztek el minket.

Délelőttönként Csepelen segédkeztünk, a délutánokat a városban töltöttük. Hosszú katonai köpenyünkkel, a lengyel és vöröskeresztes és karszalagokkal, a kabáthajtókán viselt Kossuth-címerrel eléggé kitűntünk a tömegből. Lépten-nyomon tapasztaltuk a rokonszenvet.

A magyarok lengyelek iránti érzelmeire jó példa az a röplap, amelyet ott-tartózkodásunk ideje alatt terjesztettek. Ebben azt követelték, hogy a Budapestet megszálló szovjet csapatokat lengyel egységek váltsák fel, mert ez utóbbiak hitelesebbek a magyarok szemében, és anélkül tudják biztosítani a nyugalmat, hogy folyton a Keletről érkezett agresszióra emlékeztetnének. Ez számunkra nagyon megható volt.

Végül egy apró incidens miatt kellett elhagynunk Budapestet. Egyszer teherautóval vittek minket a lengyel nagykövetségre, és a Parlamentnél két társunk a ponyva alól fényképezni kezdte az épületet körbevevő szovjet tankokat. A szovjet katonák észrevették ezt, feltartóztatták a teherautót és elkobozták a fényképezőgépeket. A budapesti szovjet városparancsnokság pedig az esetről tájékoztatta Willman nagykövetségünket, aki „meggyőzőtt” minket, jobb lesz, ha haladéktalanul visszamegyünk Krakkóba.

Így is történt. Odahaza egy nyilvános gyűlésen beszámoltunk utunkról, s arról, hogy teljesítettük feladatunkat.

Emanuel Planer

Novemberben továbbra is mentek a lengyel segélyszállítmányok Magyarországra. A vér és a plazma mellett küldtek már ruhaneműt és élelmiszert is. Rémhírek kezdtek terjedni arról, hogy a szállítmányok nem jutnak el a magyar lakossághoz, hanem a szovjet katonai egységekhez kerülnek, ami egyébként az esetek többségében nem felelt meg az igazságnak. Az volt a szándékunk, hogy tájékoztassuk a lengyel társadalmat, hogy ez nem így van, s amit mi itt összegyűjtünk, az valóban a nélkülözőkhöz, a magyar emberekhez jut el.

Elhatároztuk, elküldünk valakit egy ilyen szállítmánnyal. Jelentkezett is a Lengyel Rádió egyik munkatársa, Anna Retmانيak asszony. Elkísérte az egyik transzportot, majd visszaérkezése után riportsorozatot készített, ami azonnal adásba ment a leginkább hallgatott esti időpontokban.

Nem szabad azonban megfedkezni arról, hogy nálunk működött a hivatalos cenzúra. Igaz, abban az időben nagyon megenyhült, mivel a Lengyelországban akkoriban végbemenő változások közepette nem találta a helyét. Az első rész gond nélkül lement. Másnap még a következő is, de az már nagyobb ellenállásba ütközött. A cenzor figyelmeztetett, hogy kénytelen kiadni egy nyilatkozatot, miszerint a további sugárzáshoz nem járul hozzá. – „Ha nem járul hozzá – mondtam –, majd én magamra vállalom a felelősséget és kész.” Le is ment az egész sorozat, az összes rész, amelyet Retmانيak asszony készített.

Ezután egy ideig nyugalom volt. Aztán egyszer odajött hozzám Sokorski elnök és azt mondta: – „Idefigyelj, hatalmas botrány van, Gomułka rettenetesen dühös lett rád.” Mi történt? Kiderült, hogy Gomułka – ez már december első felében volt – magához hívatta a cenzúra akkori főnökét, Mikołajczykknak hívták az illetőt, és rögtön kiabálni kezdett vele, hogy ebből most már elég, ön minek van, miért enged át ilyen dolgokat a Rádióban, mondták nekem, hogy ismét elhangzott ez és ez a műsor Magyarországról és még más műsorok is. Erre Mikołajczyk engedelmesen azt válaszolta: – „Titkár elvtárs, mit tegyek, amikor felelős beosztású elvtársak a Rádióban önkényesen semmibe veszik a cenzúra beavatkozásait...”. – „Ki az, kik azok?” – „Például Planer szerkesztő elvtárs.” – „Leváltani Planert, most, azonnal!” Így, ezekkel a szavakkal mesélte el ezt nekem maga Mikołajczyk.

Nos, megszületett a határozat Planer leváltásáról. Ilymódon én lettem az első újságíró, az első szerkesztőségi vezető, akit a cenzúrával való konfliktus miatt távolítottak el az 1956-os „lengyel október” után.

Barbara Czerwińska, aki 1939 és 1944 között lengyel menekültként a menekültügyi hivatalban dolgozott Budapesten¹⁹

1957 februárjában a lengyel Országos Szállítási Szövetkezetek Szövetsége oly módon kívánt a magyar gyermekeknek segíteni, hogy üdülést szervezett nekik Wilgában, a Szövetség oktatási központjában, egy fenyveserdő közepén. Oda hívtak meg nyolcvan gyermeket Magyarországról, pedagógusokkal együtt. Én mint tolmács és a csoport lengyel kísérfője voltam jelen. A gyerekek – akik Budapest azon részéből érkeztek, ahol a legvéresebb harcok folytak november 4. után – rendszeren tanultak, mintha iskolába jártak volna, volt matematika órájuk, magyar nyelv, sőt még testnevelés is. Teljes ellátást kaptak, étkezést, szállást, játszhattak, szórakozhattak, sportolhattak, orvosi ügyelet is volt a számukra. Kétszer is elvittük őket kirándulni Varsóba, hogy hogy megismerjék a mi fővárosunkat.

Kezdetben szomorúak, bizalmatlanok voltak, nem akartak beszélni, semmit sem akartak mondani arról, amit átéltek. De egy idő után, amikor például kettesben sétálni mentünk, mesélni kezdtek. Volt egy fiú, aki mindkét lábán megsérült, egy szovjet tankból lőttek rá. Volt egy 14 éves lány, aki fejlövést kapott, ő viszont műtét után volt, és lábadozni jött hozzánk.

A gyerekek 1957. május végén utaztak haza – mintha teljesen újjászülettek volna. Nagyon sok köszönőlevelet kaptam, ily módon fejezték ki hálájukat mindazon lengyeleknek, akik gondoskodtak róluk.

¹⁹ A szerző interjúja.

MAGYAROK NEMZETI IDENTITÁSA KISEBBSÉGBEN

Kovács Teréz

A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nemzeti identitása és haza fogalma¹

A 21. század elején egyszerre van jelen az identitásdömping és az identitásválság. Ráadásul napjainkban az identitás nemcsak a társadalomtudományi és filozófiai érdeklődési körben hanem a társadalom mindennapi használatában a társadalmi és politikai diskurzusokban is jelen van. Tehát egyfajta divatfogalom lett, ami mindenképpen megnehezíti a kutatását, de ugyanakkor fel is kelti iránta az érdeklődést. A hazánkban született kollektív identitáskutatások között eddig kevés figyelem fordítódott a határon túli, Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának és főleg az ő haza fogalmuknak a vizsgálatára. Tanulmányomban ezt a hiányt szándékozom mérsékelni. Elsőként felvázolom néhány, általam megismert hazai szerző ide vonatkozó munkását, majd bemutatom, hogy az eddig használt kvantitatív felmérések során milyen kérdések merültek fel. Végül felvázolom saját nézetemet arról, hogy a határon túli magyarok nemzeti identitásának milyen összetevői vannak és milyen haza fogalommal rendelkeznek.

¹ A jelen tudományos közleményt a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szenteli.

1. Nemzeti identitás és haza mint kutatási témák a honi szakirodalomban

1947–1989 között a kommunista hatalom a „nemzet” és a „haza(fiság)” fogalmakat kisajátította, a tudományos érdeklődési körökben pedig a haza megjelölésére gyakran az ország, állam vagy állampolgár fogalmakat használták. Ez utóbbi a tendenciának a rendszerváltás utáni továbbélésével is találkozunk²

A hazai szociológiában előrelépésnek számít, hogy az 1970-es években Csepeli György és munkatársai³ révén megjelent a nemzeti tudat kérdőíves vizsgálata. Kiemelésre került, hogy 1977-ben a társadalmi identitások közül a válaszadók 90%-a kiválasztotta a „magyar” önbesorolást, ezek közül 38% az első helyre tette (Csepeli 1985).

A rendszerváltás után új szint vitt a téma kutatásába a határon túli magyarok nemzeti identitásának és haza iránti kapcsolatának a kutatása. Ebben a munkában fő szerepet vállalt Gereben Ferenc (1998, 1999, 2001, 2002) és munkatársai (Fekete–Gereben 2010). Gereben kutatása Magyarország és további nyolc szomszédos ország – Ausztria, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna, Románia, Kis-Jugoszlávia, Horvátország – magyarságának, kollektív nemzeti identitásának több szegmensére irányult és a haza fogalmának kutatása során eljutott egy új fogalom – a virtuális haza – meghatározásához, kérdőíves és interjú kutatásaival gazdagította és új megközelítésbe helyezte nemcsak a határon túli, hanem a magyarországi magyarok hazáról és nemzeti identitásáról alkotott ismereteinket is. Veres Valér (1997, 2005) az erdélyi magyaroknál egy új kollektív identitásról írt és több kérdésben összehasonlította az erdélyi magyarok és erdélyi románok nemzeti identitását. Bartha Csilla (2007) a Muravidéken élő magyarok körében végzett, elsősorban szociolingvisztikai vizsgálatot és megállapította, hogy nyelvcsere zajlik a muravi-

² Tót Pál Péter 1997-ben megjelent *Haza csak egy van?* című könyvében, a szerző, a címben szereplő megfogalmazással ellentétben, nem a hazáról, hanem a magyar állampolgárságot szerzett határon túli magyarokról, tehát az ő újonnan megszerzett magyar állampolgárságról ír.

³ Csepeli Gy.–Hann E. 1979 *Nemzeti karakter. „Szocialista tudat fejlődése” a témata-nács részére készült tanulmány. Tömegkommunikációs Központ (Csepeli 1985:46).*

déki magyar közösségben. E tanulmány írása során észre kellettennem, hogy Gereben kivételével, szinte csak a határon túlról betelepült társadalomkutatók foglalkoztak a határon túli magyarok nemzeti identitásával, és nyilván ők ezt a kérdést másképpen látják – mint e sorok írója is –, lévén, hogy érzékenyen érintettek.

Ugyanakkor megindult a magyarországi kisebbségek nemzeti identitásának vizsgálata is, közülük kiemelkedik Bindorffer Györgynek (2001) a dunabogdányi svábokról szóló monográfiája. Kovács Éva – Vajda Júlia (2002) Mutatkozás: című könyvükben, egyéni sorsokon keresztül tették lehetővé annak megértését, hogy mit jelent ma Magyarországon zsidónak lenni.

Újabb lendületet adtak a téma kutatásához a transznacionális migrációs vizsgálatok. Ezen a téren említést érdemel Zakariás Ildikó (2008) tanulmánya, aki az Erdélyből Magyarországra áttelepült diplomások identitását vizsgálta, de szorosan ide tartozik a Tér és Társadalom 2013. évi teljes 2-es tematikus száma, amely az Itthonok-otthonok – új otthonok: migráns élethelyzetek a Vajdaságban és Magyarországon a délszláv háború után címet viseli (Váradai et al. 2013).

A 2000-es évektől megsokasodnak az etnicitásról született tanulmányok. Így többek között a Teleki László Alapítvány égisze alatt Bárdi Nándor és Lagzi Gábor (2001) szerkesztésében megjelent kötetben a politikai és nemzeti identitást, Fedinec Csilla (2002) szerkesztésében pedig a társadalmi önismeretet és nemzeti önazonosságot tárgyalják a szerzők. Ebben a kötetben találhatók többek között két (Kántor Zoltán és Albert Réka–Zelmpléni András) kiváló tanulmányi, amelyek a határon túli magyarok 1990 utáni identitásával foglalkoznak. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (2003) szerkesztésében pedig az etnopolitika kérdését tárgyalják a kötetek szerzői. A kérdést valamennyi kötet közép-európai térben és történelmi metszetben vizsgálja. Ez utóbbi kötetben Kovács Éva felhívja a figyelmet arra, hogy „az etnikai, nemzeti stb. kollektív identitások maguk is állandóan változnak és csak nehezen láthatók a rájuk vonatkozó etnopolitikák árnyékában” (Kovács É. 2003:54). A témában az MTA TK Kisebbségkutató Intézetben születik a legtöbb kutatás, ilyen többek között a Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (2013) szerkesztésében megjelent kötet. Egyre fontosabb szerepet tölt be a Balassi Intézet Márton

Áron Szakkollégium kiadásában megjelent Határhelyzetek sorozat is. Ezek közül is figyelmet érdemel a sorozat III. és VII. kötete Fábri István – Kötél Emőke (2010) és Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (2014) szerkesztésében. Témám szempontjából legfontosabb elméleti mű Kántor Zoltán 2014-ben megjelent monográfiája, amelyben megfogalmazza többek között a nemzet és a nemzeti identitás működését.

2. A kutatások során felmerülő kérdések

A határon túli magyarok nemzeti identitásának az empirikus vizsgálata csak alig két évtizedre tekint vissza, ezért néhány módszertani kérdés újragondolása értelemszerűen felvetődik. Előjáróban fontos kiemelni, hogy ha a földrajzi területekhez kötődő identitást empirikusan szeretnénk kutatni, akkor azt megtehetjük kvalitatív (interjú) és kvantitatív (kérdőív) módszerrel. Mindkét módszernek vannak előnyei és korlátai. Tanulmányomban olyan esetekről írok, amelyeknél kérdőívet használtak. Ha interjúkból kutatjuk a témát, akkor élettörténeti interjúkat kell készíteni, hagyományosan ezt szokás identitásreprezentációnak tekinteni (Bögre 2003, 2006, 2012). A kérdőívezés során egyre gyakoribbak az online kérdőíves felmérések, ahol a legnagyobb korlátot az jelentheti, hogy a minta nem reprezentatív. Az alábbiakban néhány a kérdőívezés során felmerülő fogalmi problémára hívom fel a figyelmet.

A kérdőívezés során kiderült, hogy a szlovéniai magyarok gyakran nem tudtak különbséget tenni a nemzetiség és az állampolgárság fogalma között. Ehhez hasonlóan a Veres által vezetett kérdőívezés során a következőkről számolt be: "A szülőföld fogalmának vizsgálatkor azt kell hangsúlyoznunk, hogy a megkérdezettek nem tesznek lényeges különbséget a haza és a szülőföld fogalma között, különösen az alacsony iskolai végzettségűekre és a mezőgazdaságban dolgozókra érvényes ez" (Veres 2005:93).

Gereben kutatásait elemezve kiderül, hogy a magyarországi kérdezettek esetében, ha a kérdésben konkrét utalás történik a haza fogalmára és a megkérdezettnek a földrajzi entitások közül egy, vagy maximum két (tehát elsősorban, majd másodsorban) földrajzi teret lehet választania

nia, akkor a válaszokban Magyarország az első, míg a lakhely a második helyre kerül. Amennyiben viszont a kérdésben nincs benne explicite a haza szó és csak árnyaltabban – gyakran egy ötfokú skála pontszámaival – történik utalás a különböző földrajzi entitáshoz (Magyarország, lakhely, régió, Európa) fűződő kötődésekre, akkor a fentiekhez képest fordítva, az első helyen a lakhely, a másodikon Magyarország szerepel.

A szerbiai Temerinben⁴ az említett migrációs kutatások keretén belül is vizsgálták a hazához és a szülőföldhöz fűződő identitásokat. A kutatók 2012 áprilisában és májusában kérdőíves adatfelvételt készítettek egy temerini középiskolában a magyar és szerb tagozaton tanuló diákok körében. E tanulmány azért is fontos témánk szempontjából, mert a szerzők egyszerre és ugyanolyan módszerrel vizsgálták és összehasonlították a két nemzeti szempontból eltérő vajdasági diákcsoport – szerbek és magyarok – identitását. Az egyik kérdés így hangzott: „*Mit tart a saját hazájának (szülőföldjének)?*” Választani pedig a következő földrajzi egységek közül lehetett: Temerin, Vajdaság, Magyarország, Szerbia. (A konkrét válaszok elemzésére később kerül sor.) „Meg kell jegyeznünk, hogy a 74 tanuló közül húszan (27%) nem válaszoltak arra a kérdésre, hogy mit tekint hazájának, szülőföldjének” (Risić-Nagy-Kicišev 2013:163). Más kérdések esetében, a szerzők szerint, a nemleges válaszok aránya lényegesen kisebb volt. Ezek után felmerül, hogy vajon egyértelmű volt-e a kérdés a diákok számára? Megállapítható, hogy függetlenül attól, miként válaszoltak a fenti kérdésre és az is irreleváns, hogy a megkérdezett szerb vagy magyar diák volt-e, nem biztos, hogy minden középiskolai diák számára a szülőföld és a haza szinonim fogalmak. A fenti tapasztalatok alapján egyértelmű, hogy a kérdésben célszerű a szülőföldet és a hazát különálló kérdésekként szerepeltetni. A szerzők is érzékelhettek e téren valami nehézséget, mert egy másik kérdésben már ők is külön mérték a hazához és a szülőföldhöz fűződő identitást. A kérdés ezúttal így hangzott „*Mi az Ön számára a legfon-*

⁴ A tartományi főváros, Újvidék közelében fekvő Temerin lakosságának a száma 1981-ben 14 875 fő, ennek 66%-a magyar, 28%-a szerb volt. 2002-ben a háborús menekültek és a bevándorlók beözönlése következtében a lakosság száma 19 216 főre nőtt. Eközben a magyar lakosság aránya 37%-ra csökkent, a szerbeké pedig 56%-ra nőtt. Ezekben az években Temerin a hazai sajtóban a magyar verésekről vált ismertté.

tosabb?” (Risić–Nagy–Kicišev 2013:163). A diákok öt fokozat közül, a legfontosabbtól a legkevésbé fontosig, értékelhették a következő területi-földrajzi egységeket: a szülőföld, a haza, az ország és a városom. Ezúttal viszont az a kifogás fogalmazódhat meg az olvasóban, hogy a szülőföldet és a városomat vajon miért szerepeltették külön? Hiszen az egybe is eshet, de külön is válhat. Temerin egy városi rangú település. Így a diákok számára a szülőföld és a városom akár ugyanazt (Temerint) is jelentheti. Viszont a szülőföld alatt értelmezhetnek egyes diákok egy a saját városuktól nagyobb területi egységet, mint például a Vajdaságot, vagy, ha a megkérdezett nem temerini születésű hanem bevándorló, akkor azt a több száz kilométerre fekvő földrajzi tájat, a Krajínát, ahonnan a délszláv polgárháború során oda költözött. Ugyanez a dilemma vonatkozik a hazára és az országra is. Valószínű, a szerb diákoknál ezek egybeesnek, de a temerini magyar diákoknál egybe is eshetnek és szét is válhatnak. Ilyenkor az a megoldás, hogy minimum két választ is megadhat a megkérdezett.

A nemzeti identitás felmérésére szolgáló kérdőívben nagyon körültekintően kell fogalmaznunk annak érdekében, hogy egyrészt a fogalmak a megkérdezettek számára teljesen egyértelműek legyenek, másrészt, hogy a kérdezők és a megkérdezettek is ugyanarra a fogalomra gondoljanak. Egyértelmű választ csak akkor kaphatunk, ha a kérdések is egyértelműek. Így például, ha azt szeretnénk lemérni, hogy mit tekintenek hazájuknak a határon túli magyarok, akkor első lépésben konkrétan a haza fogalomra célszerű utalni. A válasz nem önmagában, hanem a haza fogalom összetettségével együtt érdekes. Egyik lehetséges alternatívaként ajánlom a következő két további kérdésfeltevést, és fontos, hogy e kérdésekre azonos válaszlehetőséget kínáljunk fel a megkérdezetteknek:

1. Mit tart hazájának kulturális értelemben, és 2. Mit tart hazájának állampolgári értelemben?

A megkérdezettek pedig egységesen az alábbi válaszok közül egyet jelölhetnek meg, ezek például a vajdasági magyarok esetében: 1. Magyarország, 2. Inkább Magyarország, mint Szerbia, 3. Magyarországot és Szerbiát egyformán, 4. Inkább Szerbia, mint Magyarország, 5. Szerbia. 6. Egyiket sem. 7. Nem tudom.

Tanulmányomban megkísérlem, a hazával és a nemzeti identitással kapcsolatos eddigi kutatási tapasztalatokat elemezni és a haza fogalmát kvantitatív kutatás céljából operacionalizálni úgy, hogy abban figyelembe veszem a határon túli magyarok léthelyzetéből fakadó sajátosságokat is.

3. Nemzet, nemzeti identitás, haza

A nemzetközi szakirodalomban az 1960-70-es évek óta nagy érdeklődés irányul a társadalomtudományokon belül a nemzet, a nemzeti identitás és haza elemzése iránt. Ezek összefoglalására nem vállalkozom csupán kiemelem, hogy a témák legfontosabb nemzetközi képviselőinek írásait magyar nyelven is olvashatjuk Kántor Zoltán (2004) által szerkesztett és válogatott szöveggyűjteményben.

Elemzésemben nem vállalkozok továbbá a nemzet, a nemzeti identitás, a haza fogalmakra vonatkozó hazai elméletek kimerítő bemutatására és még kevésbé e fogalmak számos konceptuális dilemmáinak megoldására. Csupán néhány olyan szerző idevonatkozó nézőpontját ismertetem, amelyek hatással voltak a saját álláspontom kialakítására, akár úgy, hogy nézetüket elfogadom, továbbgondolom és beépítem a saját nézőpontomba, akár úgy, hogy saját álláspontom ütköztetem az övéikkel.

A nemzeti identitás és a haza értelmezésének a tisztázásához célszerű a nemzet fogalmából kiindulni. Szociológiai szempontból a nemzet a eszmei közösségek sorába tartozik. (Hankiss 1983: 208.). A történelmi főirányzat szerint, a nemzet az európai történelmi fejlődés hosszú és bonyolult folyamatának terméke, amit a 13. századtól használnak s ez volt a rendi nemzet, amelynek soraiba – szemben a modern nemzet fogalmával – tartoztak az adott területen élő különleges jogokkal rendelkező, hadakozásra szerveződött nemesek, illetve renddé szerveződött papság és városi polgárság. Azaz a középkorban és a korai újkorban például a „magyar nemzet” (*natio Hungarica*) tagja volt a Magyar Királyságban minden nemes, mégha otthon szlovákul vagy horvátul beszéltek is (lásd pl. Zrínyi-családot) és nem volt tagja egyetlen jobbágy sem. A mai értelemben vett nemzet kialakulásának végső feltételei a 18.

században teremtnének meg a modern állam, centralizált közigazgatás, igazságszolgáltatási rendszerek és a nemzetgazdaságok kiépülésével. „... jellemzően a közös nyelvet beszélő csoportot tekintik a nemzet alaphálózatának, de a kulturális homogenitás, a vallás, történelmi-földrajzi terület is betölthet hasonló funkciót.... Minden nemzet esetében létfontosságú a „nemzeti érzés” kialakulása és széles körű elterjedése, amely mítoszokban, jelképekben nyilvánul meg leginkább” (Győri Szabó 2006:20).

Csepeli György 1992-ben megjelent *Nemzet* által homályosan című könyvében elméleti keretekbe összegezte az 1970-es és az 1980-as években elvégzett kutatásait. Győrihez hasonlóan ő is a modernizáció részeként tekint a nemzet kialakulására. Ennek során Csepeli csatlakozik azokhoz a diskurzusokhoz, amelyek szerint az egész európai modernizációs folyamatnak, beleértve a nemzetté válást is, történelmileg kialakult két különböző társadalomfejlődési útja van, ez pedig a nyugat-európai illetve közép- és kelet-európai. Az előbbi államnemzeti, az utóbbit kultúrnemzeti fejlődésként ír le. „A modernizáció korai szakasza során Európa nyugati fejlődési régiójában a középkori államok keretein belül a gazdasági, kulturális, társadalmi és politikai életében fokról fokra megszülettek azok a funkcionális elkülönülések, amelyek eredményeképpen marginalizálódnak a vallási, rendi és regionális csoport-hovatartozások. Helyükre a nemzettelre és osztálylélre utaló új önmeghatározási lehetőségek léptek” (Csepeli 1992:17). A szerző szerint ezzel szemben a Rajnától keletre, Európa közepén és keleti felén a „... létrejövő nemzetek esetében tehát a nemzeti eszme nem követte, hanem megelőzte a társadalom gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális elkülönülésének komplex egységében megjelenő modernizációs fejlődését. A modernizáció szükségét belátó intellektuel elitben előbb érlelődik meg a nemzetépítés *szándéka*, mintsem, hogy meglettek volna teljes körűen a nemzetté váláshoz szükséges feltételek.... A költő, a filozófus, a történész volt az, aki életre hívta a nemzetet” (Csepeli 1992:22–23). Csepeli összefoglalta és maga is megfogalmazta azoknak a nemzetközi szerzőknek (Herder, J. G., Kohn, H., Fishmann, J. A.) a gondolatait, akik Rajnától keletre élő nemzetek ideológiáiban kimutatták a nyelv nemzet-teremő küldetését, és azt állította, hogy ilyenképpen az a látszat keletke-

zett, mintha a nyelvi azonosság volna a nemzetfejlődés oka.⁵ E megközelítés szerint úgy tűnik, hogy minden már a múltban eldőlt.

Gyurgyik László (2001) az asszimiláció felől közelítette meg a témát, és ő a határt már nem Közép-Kelet-Európa és Nyugat-Európa között vonta meg, hanem Közép-Kelet-Európa és Észak-Amerika között. Az előbbi szintén kultúrnemzeti, az utóbbit már állampolgár-nemzeti társadalomfejlődési típusnak nevezett. Míg az előbbi típusban a nemzeti kultúra, a nyelv, a történelem, a tradíciók elsajátítására nagyobb elvárás volt, addig az utóbbiban az angol nyelv elsajátításán túl inkább az amerikai általános értékek elfogadása a meghatározó. „Az állampolgárnemzet kialakulásának folyamatában egy eredetiben is bevándorlókból kialakult nemzet fogadja be az újabb bevándorlókat, akik új hazát keresve maguk mögött hagyják korábbi hazájukat. Az új haza a hátrahagyásához viszonyítva gazdasági felemelkedést ígért, melynek feltétele az amerikaiává válás volt” (Gyurgyik 2001:156).

Mások is – így Kántor Zoltán (2002) – a modern kor termékének tartja a nemzetet, de kialakulásának okát nem a gazdasági, sőt nem is a kulturális tényezőkben keresi, hanem a nacionalizmusban, amiről a következőképpen ír: „A nacionalizmust nem a szó negatív (és nem is pozitív) értelmében, hanem értéksemlegesen értelmezem,⁶ és folyamatként tekintem. Értelmezésemben a nemzet, valamint a nemzeti identitás a nacionalizmus terméke. Azokkal a szerzőkkel értek egyet, akik a nemzetet, a nacionalizmust a modern kor termékének tekintik, elsősorban azért, mert a modern kor óta szerveződnek társadalmak nemzeti alapon. A nemzeti elv mentén való intézményesülés által termelődnek meg azok az intézmények, amelyek kialakítják, formálják a nemzeti identi-

⁵ „A nyelv nemzetfejlődésben játszott szerepének elméleti félreértésére az adott módot, hogy potencionalis társadalomintegráló szerepét összetévesztették az integráció tényleges gazdasági, kulturális, politikai stb. feltételeivel” (Csepeli 1992:25).

⁶ Értéksemleges értelemben vett nacionalizmust a következőképpen értelmez: „A modernizáció következménye nemcsak a nacionalizmus, hanem a tömegtársadalmak létrejötte is. A képviselői demokrácia, az iparosodás számára szükség volt egy társadalmi kohézióra és egy kontextus mentén kommunikáló populációra. A nacionalizmus, a nemzetépítés épp ezt teremti meg. A nemzetépítési politika identitáspolitiká is egyben” (Kántor 2002:179–180).

tást” (Kántor 2002:177). A szerző tanulmányában a nemzeti identitást formáló intézmények közül a román államot és a RMDSZ-t vizsgálta empirikusan. Ezeknek az intézményeknek az infrastrukturális hatalmán (ami napjainkban véve főleg a sajtón) keresztül „csurog le a nép tudatába” bizonyos nemzetfelfogás, aminek eredményeként kialakul valamilyen nemzeti identitás, amely később mobilizálható. Ebben a folyamatban Kántor a konfliktusforrást is megjelöli, mégpedig azon a ponton, ahol két nemzetépítés ugyanazt a csoportot tekinti sajátjának.

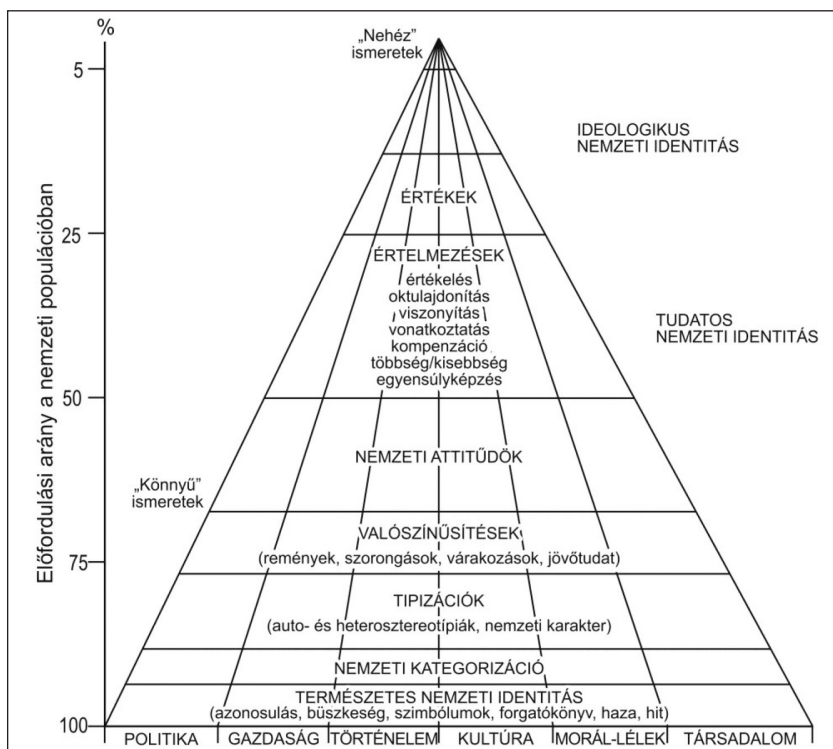
Veres Valér Csepeli fenti államnemzeti és kultúrnemzeti fogalmakból indul ki, de azokat a nemzeti identitás területére alkalmazza, eszerint: „...a nemzeti identitás tehát minden más kollektív identitásformánál tágabb fogalom, és a nemzetmodelleknek megfelelően két alapvető megnyilvánulási formája van, a nyugat-európai típusú, amely a „haza” fogalomra alapozódik és a kelet-európai típusú, amely az etnikai eredetű kultúra fogalomra alapozódik” (Veres 2005:40). A szerző könyvében kifejti, hogy a franciáknál, vagy a hollandoknál a nemzet az államalkotó. Néhány különleges nemzeti közösség identitásából (pl. kurdok) hiányzik az állampolgári komponens. Közép-Kelet-Európában viszont a nemzeti közösségek legnagyobb része olyan jellegű, hogy az egyik államban többségben vannak, a másik államban pedig kisebbséget alkotnak. Ezen a ponton Veres a különbségeket nem, vagy már nem csak a múltban keresi, hanem a jelenben is. Így jut el ahhoz a megállapításhoz, mely szerint Kelet-Európában, ahol a nemzetek kisebbségben vannak, ott az emberek döntő többségénél két identifikációval találkozunk, ez pedig az állampolgári és a kultúrnemzeti. A két komponens különböző viszonyban állhat egymással, az összhangtól a teljes disszonanciáig. Az összhangban az állam is érdekelt és azt ideológiailag is megalapozhatja. A szerző az erdélyi magyarok és románok körében végzett kutatása során abból indult ki, hogy „a nemzeti csoportok fő összetartó ereje a közös identításban rejlik, valamint ezen identitás fenntartását és erősítését (is) szolgáló nemzeti ideológiák állandó közvetítésében a vezető politikai csoport és/vagy az értelmiség által” (Veres 2005:25).

A hazai szakirodalomban a nemzettel, a nemzeti identitással foglalkozó szerzők közül Csepeli György megkerülhetetlen. Ez azért alakult így, mert ő volt az első, aki ezt a témát Magyarországon kutatta.

A rendszerváltás előtti hazai népességnek háromféle nemzeti identitását vázolta fel: A természetes, a tudatos és az ideologikus (1. ábra). A természetes nemzeti identitás szinte az egész társadalomra, a tudatos nemzeti identitás már csak a társadalom egyharmadára jellemezhető. Sajátos helyet szentel Csepeli az általa ideologikus nemzeti identitással rendelkezőknek. „Ez a réteg minden nemzeti társadalomban egyúttal vonatkozási csoportot is képez, melynek tagjaira a társadalom összes csoportja a nemzetre vonatkozó gondolkodás ideologikus jellegét tekintve mint összehasonlítási alapra és normatív mércére fog tekinteni” (Csepeli 1992:126–127). Manapság az identitást vizsgáló nemzetközi és a hazai szakirodalomban a Csepeli által ideologikus nemzeti identitást *identitáspolitikáknak* nevezik (Calhoun 1997, Kovács É. 2002, 2003). „Az „identitáspolitikáknak” nevezett törekvések nem csupán egyéni, hanem kollektív, nem pusztán privát, hanem nyilvános törekvések. Nem egyszerűen próbálkozások, hanem küzdelmek; következményeik részben hatalomfüggőek, a hatalmi viszonyokat viszont megváltoztatja e küzdelem. Az identitáspolitikák nem csupán önkifejezésre és autonómiára törekszenek, hanem elismerésre, legitimitásra (és időnként hatalomra); válaszra késztetnek más embereket, csoportokat és szervezeteket (beleértve az államot is)” (Calhoun 1997:105).

A fentiekből levonható, hogy egyre inkább nő azoknak a tábora akik a nemzeti identitást összekapcsolják a politikával. Vannak viszont olyan szerzők is, akik szerint a nemzeti öntudat mozgató ereje nem annyira a politika, hanem valami más, ami mélyen be van ágyazódva a kultúrába. „A nemzeti identitás egy olyan közösségi, mi-vagy öntudat, mely önmagát rendszeresen és módszeresen táplálja, és mely tudat feltehetően nem is létezne az állandó öntáplálás, valamint az önábrázolás eszközei nélkül.... A magyar mi-volt jelzésének, a mi-tudat interaktív táplálásának többé-kevésbé tudatos szándéka olyan mindennapi vagy kivételes, tárgyi vagy szellemi eszközökben materializálódhat, mint az egyén felcímerezett és szalagozott autója, korondi cseréppel díszített fővárosi lakása, székykapus balatoni villája, avagy „magyar szellemiségről” tanúbizonyságot tevő művészi alkotása. A nemzeti tudat „alapanyaga” és legfőbb mozgatórugója nem a politika tehát, hanem ez a szövevényes és mindennapos jelcsere” (Albert–Zempléni 2002:172–173).

1. ábra. A nemzetről való tudás társadalmi eloszlása

Forrás: Csepeli 1992:127

Gereben Ferenc kutatásának középpontjában a rendszerváltás utáni határon túli magyarok kultúrájának és ezen belül az identitásának a vizsgálta állt (amire a későbbiekben térek ki), ezt ő a következőképen összegezte: „Kutatási témánk óhatatlanul kapcsolatba kerül a regionalitás problematikájával, hiszem – Magyarország szempontjából – a határon túli magyarság által lakott, különböző országokba eső tájegységeket mint sajátos régiókat szemléljük, amelyek – hipotézisünk szerint – sajátos kultúrával rendelkeznek. A magunk részéről úgy véljük, hogy a régió tartalmaz – a földrajzi keretekhez való kötődéseken belül és azon túl – kulturális töltést, hagyományokat, mentalitást, értékrendet stb., illetve ilyen töltéssel teljesedik ki igazán.... mi a magyar kultúra regionális vizsgálatáról igyekeztünk adatokat gyűjteni úgy, hogy ebbe a többségi

nyelvek és kultúráknak a kisebbségi magyarságra gyakorolt hatását is belekalkuláltuk (Gereben 1999:14).

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a hazai szakirodalomban a nemzetnek, a nemzeti identitásnak és a hazának több megközelítése lehetséges. Ezek az eltérő megközelítések nem kérdőjelezik meg, hanem kiegészítik egymást.

Tanulmányomban a Veres által felvázolt határon túli magyarok kettős – állampolgári és kultúrnemzeti – identitásából indulok ki, de Gyurgyík nyomán megelőbbnek tartom az állampolgár-nemzeti és a kultúrnemzeti identitások egymás mellé állítását. Elmélyítem és továbbgondolom Gereben által felvázolt többségi kultúrák magyar kisebbségekre gyakorolt hatását.

4. A hazához fűződő érzelmi és tudatos kapcsolatok

Győri Szabó szerint is a mindennapi szóhasználatban a nemzet, a haza, az állam fogalmak összekeverednek. „Az is kérdés, „németeket”, „oroszkokat” említve állampolgárookra gondolunk-e vagy egy nemzet tagjaira. Nemzetállami beidegződéssel mind a kettőre” (Győri Szabó 2006:22).

Haza, nemzet, állam, állampolgárság egybeeshet, de szét is válhat, akár két- vagy háromfelé is azért, mert az elmúlt száz évben a határok megváltoztak, továbbá azért is, mert milliók vándoroltak és most is vándorolnak országok és kontinensek között. Az állampolgárságról van egy hivatalos okmányunk, de a hazáról nincs papírunk, az bennünk van. A hazát nemcsak meghatározni, hanem létrehozni is nehéz. Minthogy a szép ház sem biztos, hogy otthon, így az állampolgárság sem minden esetben egyenlő a hazával. Már a rómaiakat is foglalkoztatta a haza meghatározása, és azt úgy definiálták, hogy akár mai kozmopoliták jelszava is lehetne: *ubi bene, ibi patria*, vagyis, ott a hazám, ahol jó dolgom van, ahol a kenyereimet keresem. Ez azonban sokak részéről összetettebb kérdés.

A hazához kapcsolódó érzelmi és tudati kötődéseknek több variációja lehet, az alábbiakban ezeket a variációkat megkísérlem csoportosítani és három típusba besorolni:

1. Hazához mint konkrét országhoz nem kötődnek: kizárólagosan lokálpatrióták és kozmopoliták;
2. akiknek egy hazájuk van;
3. akiknek két hazájuk van.

Az első kettőt csak röviden definiálom, míg a harmadikat részletesen elemzem.

Interjúrészletekben vajdasági vagy Vajdaságból Magyarországra áttelepült magyarok szólnak meg. Az interjút hallgatóim készítették.

4.1. Hazához mint konkrét országhoz nem kötődnek: kizárólagosan lokálpatrióták vagy kozmopoliták

Ebbe a típusba tartoznak egyrészt azok, akik megélhetési szempontok miatt külföldön élnek, és jelenleg a letelepedési országhoz még nem, a kibocsátó országhoz meg már nem kötődnek, esetleg ahhoz soha nem is kötődtek. Ilyen helyzetekben köztudott, hogy csak a szülőföldjük, tehát a falujuk, városuk, régiójuk az a hely, az a lokalitás amivel azonosulnak, amelyhez szorosan kötődnek. Ők a kizárólagosan lokálpatrióták. Erre jó példát szolgál egy már három éve Pécsen tanuló egyetemi hallgató, aki bár kettős – szerb és magyar – állampolgár, mégsem azonosul egyik nemzettel és országgal sem:

„K. Érzelmileg hogyan viszonyulsz bizonyos magyar szimbólumokhoz. Ilyenre gondolok, mint például a magyar himnusz, a magyar zászló vagy a Szent Korona. Ezek váltanak ki belőled érzelmeket?

V. Hát ugye már általános iskolában, középiskolában meséltek róla, tudom, ismerem, meg minden, de egyébként nem. Nem.

K. És a szerbek?

V. Ugyanígy. Megismerkedtünk velük. Tudtuk, hogy pontosan mi a jelentése, meg minden. De nem, egyikhez sem.

K. Mitől érzed magad magyarnak?

V. Hu ha, nem tudom...

K. Van-e benned egyáltalán magyar identitás, vagy te akkor inkább tényleg azt mondod, hogy vajdasági magyar identitással rendelkezel?

V. Inkább a vajdasági magyar.

K. Akkor ez miben nyilvánul meg? Mit jelent ez a számodra?

V. Hát azt, hogy egy olyan helyen nőttem fel, ahol nem mindenki beszélt magyarul és felnőtünk, és ott vagyunk és megcsináltuk és még mindig ott vagyunk, mármint olyan téren, hogy én is mindig járok haza, a szüleim is otthon vannak. Tudom azt, hogy ők otthon fognak maradni. Tudom azt, hogy lehet, hogy én is haza fogok menni. Kitartottunk ott és ki fogunk tartani ott.”⁷

Azok közül, akik nem kötődnek hazához mint konkrét országhoz, egy külön csoportot képeznek azok, akik abban az országban élnek, ahol születtek, de az énképük szempontjából nem prioritás a hazához kötődő érzelmi viszony, tehát az identitásuk kialakulásához az, hogy mely országban születtek, vagy melyikben élnek, nem járul hozzá. Őket nevezem kozmopolitának. Mint arról már korábban is szó volt, az 1977-ben Csepeli által vizsgált társadalmi identitások közül a „magyar” identifikáció a megkérdezettek maximum 10%-ánál nem volt fontos. Hasonlóképpen a Gereben által vezetett 1990-es évek elején-közepén végzett felmérések során a magyarországi állampolgároknak csak 10%-a vallotta magát nem magyar identitásúnak. Feltételezem, hogy azok, akik Magyarországon nem vállalják fel a nemzeti hovatartozásukat, azoknak hazakötődésük sincs.

Előfordul, hogy a kozmopoliták könnyen változtatnak lakhelyet akár országok között is bizonyos, számukra előnyösebb helyzetek megszerzéséért. Erre jó példa az, amikor valaki a külföldi munkavállalást úgy tudja választani, hogy a hazától való elszakadás számára nem okoz érzelmi megpróbáltatást.

4.2. Haza csak egy van

Az emberek többségének egy hazája van. Ebbe a típusba tartoznak azok, akiknek fontos a haza, mert ahhoz érzelmileg és tudatilag is kötődnek. Akik abban az országban élnek, ahol születtek, azoknál ez többé-kevésbé természetes dolog. De vannak olyan emberek, akik éljenek akár

⁷ Az interjút Gulyás Ágnes szociológus hallgató készítette 2015-ben.

két országban is, mégis egyértelműen meg tudják nevezni, hogy abból a két országból melyik az igazi, és egyetlen hazájuk. Ilyen példákkal leginkább csak a médiában, vagy a sajtóban találkoztam. Közülük szemléletes Téglás Zoltán, az amerikai Ignite zenekar frontemberének esete, aki nem Magyarországon született, de a nagyszülei itt élnek. Így ő csak egy kis ideig tartózkodott a nagyszüleinél Magyarországon, tehát többet élt Amerikában és most is ott él. Egy magyarországi vendégeskedését megelőzően leszállt a repülőről, a tv-riporter rögvest megkérdezte tőle, hogy miért jött haza. Ekkor Téglás a következőt válaszolta: *„Én Amerikában születtem, de nekem ez a hazám, itt van a szívem, itt van a lelkem, a családom, szeretek itt élni.”*⁸ Tehát lehet valakinek az is a hazája, ahol kevesebb ideig élt, mint másutt, de az identitása szempontjából az a meghatározóbb.

Egy hosszabb ideje Németországban élő családanya, aki azt vallotta, hogy ha mégis úgy adódik, hogy egyszer hazajönnek Magyarországra és reméli, hogy az az egyszer nem mostanában lesz; arra a kérdésre, hogy hiányzik-e azért Magyarország? Így válaszolt: *„Persze, hogy hiányzik. Magyarország a hazám, Németország az otthonom. Ahányszor otthon vagyunk, megnyugszik a lelkem és feltöltődöm. Kilenc év után is nehezen viselem ezt a kétlakiséget. Sokszor gondolok arra, hogy milyen jó lenne, ha földrajzilag közelebb lenne a két ország. De leginkább a családom hiányzik. Sokszor nagyon sajnálom, hogy a kisfiam évente csak kétszer látja a nagyszüleit, vagy a rokonainkat.”*⁹ Ebből a szövegből az olvasható ki, hogy Németországban van az otthona és a jóléte, tehát a saját birodalma, ami még hosszú ideig fontos lesz neki. Viszont a hazája – Magyarország – is nagyon fontos neki, ami abban a lelki kapcsolatban nyilvánul meg, ami őt ehhez az országhoz köti.

⁸ A közmédia 2013. szeptember 28–29-én megszervezte az „Itthon vagy! Magyarország szeretlek!” című műsort, és Téglás Zoltán ennek a műsornak egyik vendégeként jött haza Magyarországra.

⁹ Új Dunántúli Napló, 2015. 08. 14. 2.

4.3. *Két haza van*

Ehhez a típushoz azok tartoznak, akik önszántukból vagy kényszerből egyszerre két országhoz is kapcsolódnak, mert nem ugyanaz a nyelvük és/vagy kultúrájuk, mint az állampolgárságuk. Az ilyen személyeknek a hazával kapcsolatban kettős identitásuk alakulhat ki. A téma kiváló ismerője, Bindorffer Györgyi a dunabogdányi svábok kutatása során kiemelte, hogy „...a svábok megkülönböztetik a rokonságot hangsúlyozó őshazát, ami értelmezésükben az elvándorlás helyét, a kibocsátó anyaországot jelenti, amitől elszakadtak („Vaterland”, Land der Vater) a jelenlegi otthont jelentő hazájuktól, ami a „Heimat” tartalmával azonosítható” (Bindorffer 2001:119–120). A dunabogdányi svábok és a határon túli magyarok között a hazához való kötődésben vannak hasonlóságok és eltérések is. Az egyik legfontosabb hasonlóság az, hogy mindkét népcsoport legerősebben a jelenlegi szülőföldhöz kötődik. Az eltérések a kialakulásuk történetével hozhatók összefüggésbe. „A nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok sajátosságai leginkább az eredeti nemzettől való leválás időpontjától függnék, hisz attól kedve a központi, állami nemzetépítés nem tud meghatározó befolyást gyakorolni az illető kisebbség nemzeti identitására.” (Kántor 2014:104.) Háromszáz évvel ezelőtt a dunabogdányi svábok gazdasági megfontolásból saját elhatározásukból jöttek el az őshazából.¹⁰ Döntésüket évszázadokig siker koronázta. Ráadásul az őshaza akkor még számos független államból állt, és csak 1871-ben történt meg azoknak egy nemzetállammá egyesítése, de ennek már a dunabogdányiak nem voltak a részesei. A dunabogdányi sváboknak a történelem a betelepítéssel kezdődött. Ezzel szemben a határon túli magyarok történelme 1920-ban a Trianoni döntéssel kezdődött. „A határon túli magyarok tehát akaratuk ellenére kerültek kisebbségi helyzetbe, ezért kényszer kisebbségeknek is szokták nevezni” (Győri Szabó 2006:387). Tehát egyaránt két hazájuk van a magyarországi sváboknak és a határon túli magyaroknak is, de mégis e két nép-

¹⁰ Ezen a ponton a dunabogdányi svábok nagyon hasonlítottak ahhoz, amit az amerikai bevándorlókról Gyurgyík a következőképpen fogalmazott meg: „...az új haza a hátrahagyotthoz viszonyítva gazdasági felemelkedést ígért” (Gyurgyík 2001:156).

csoport haza iránti kapcsolata sok mindenben eltér, ami a történelem során kialakult eltérő helyzettel magyarázható.

Az alábbiakban vajdasági magyarok kettős identitásának a bemutatására kerül sor. E tekintetben külön-külön altípusként tárgyalom a Magyarországra áttelepült vajdaságiakat és a Vajdaságban élő magyarokat (Kovács T. 2015) .

4.3.1. Vajdaságból Magyarországra áttelepült magyarok kettős identitása
Zakariás is kiemeli, hogy az Erdélyből áttelepülő diplomások nagy része megtartja kettős – magyar és román – identitását. Nem állítom, hogy minden Vajdaságból áttelepült magyarnak megmarad mindkét hazához fűződő kötődése, de az alábbiakban ilyen személyeket mutatok be. A kérdésről az 1983-ban Zentán született és középiskolás kora óta kisebb megszakítással Magyarországon élő fiatalember a következőképpen beszélt:

„K. És akkor Te kettős állampolgár vagy?

V. Tehát kettős állampolgár vagyok, mert a szerb állampolgárságról nem mondtam le, mert valahol ez egy kicsit azért bennem van, hogy most én ott születtem, valahol, és tartozok, most miért mondjak le. Ez meg se fordult.

K. Ezt így is érzed?

V. Tehát tudod (...), amikor egy kicsit gond van – én nagyon szeretek sportot nézni – tehát ilyen magyar férfi vízilabda-válogatott mérkőzéseken, ott, ott van, amikor inkább nem nézem, mert nem mindig tudom, hogy mondjam, nem tudom felejtetni azt se, ami régen volt, azt se, ami most van, és akkor inkább olyan köztes. De például teniszben ott a mostani világbajnok szerb állampolgár,¹¹ tehát ő szerb is, őneki én nagyon szurkolok. Hogy mondjam, így inkább mind a két állam így megoszlik, hogy most (...) én így érzem, hogy nem tudok már különbséget tenni. Volt, amikor tudtam, de most már nem tudok.”¹²

¹¹ Novak Djokovića gondolt.

¹² Az interjút Mati Andrea szociológushallgató készítette 2013-ban.

Egyértelmű, hogy a fiatalember, amikor az állampolgárságról beszél, akkor a hazára gondol, és nála a hazával kapcsolatban kettős identitás jelenik meg. Bindorffer szerint a kettős identitás esetében az identitáselemek szelektíven, mondhatjuk szubjektívan kombinálódnak. „Ez a kombináció eredményezheti azt, hogy az identitás egyensúly elemei harmóniában, de más esetben konfliktusban vannak” (Bindorffer 2001:11). A fiatalember nemzeti identitáselemek konfliktusokat tartalmaznak. A környezetpszichológia szerint is ez egy zavaros, széttöredezt identitás, egy keserűes állapot (Horváth–Mility et al. 2011). Ebben benne van, hogy még ez is vagyok, meg az is vagyok, és főképpen az, hogy nem tudom, hogy most mi is vagyok.

A fenti interjúval kapcsolatban érdemes továbbá kiemelni a nemzeti sportversenyek kultúrnemzeti identitásképző szerepét. Az interjú a londoni olimpia utáni évben készült, ahol az addigi olimpiákon kiválóan szereplő magyar nemzeti férfi vízilabda-válogatott jóval gyengébben szerepelt, mint korábban, többek között a szerb válogatottól is kikapott, ami szintén entitáskonfliktust teremtett a megkérdezettnél. Azt, hogy hogyan tagolódhatnak be a nemzetközi sportversenyeknek a nemzeti szimbólumok közé, azt Veres a következő példával ecseteli:

„Azoktól az erdélyi magyaroktól, akiket érdekel a sport, megkérdeztük, hogy a román–magyar nemzeti válogatott mérkőzésen (abban a sportágban, amelyet a megkérdezett leginkább kedvel) kinek drukkolna. A 799 érvényes válaszból 89% a magyaroknak 11% a románoknak drukkolna” (Veres 2005:100). Mint később látni fogjuk, az erdélyi magyarok nagy része Romániát tekinti hazájának, ezért egy nemzeti válogatott mérkőzésen az lenne a logikus, hogy a románoknak drukkol. Így is van ez, kivéve, ha azok a magyarokkal játszanak, akkor az történik, hogy állásfoglalásukban aktivizálódik a nemzeti szimbólumok szférája és az erdélyi magyarok kultúrnemzeti azonosulása kerül előtérbe ott, ahol egyébként az állampolgári azonosulás aurája van.

Két hazája van az alábbi, Kupuszináról elszármazott, és jelenleg Magyarországon élő fiatal hölgynek is:

„K. Hogy éltetek ott?

V. Nálunk az idős néni 60 fölött még mindig népviseletben járnak. Sokszoknyás népviseletbe, de nem az ünneplősbe, hanem a hétköz-

napiba, és talán még a hit, ami nagyon erős. Ugye a falunak, hát nem a 100%-a, mert ugye a szerbek nem, de 90%-a az ugye római katolikus, s az is az a kötődés, minden vasárnap a szentmise, illetve hét közben, már amikor vannak misék. Ez mind-mind arról szól, hogy ott találkoznak az emberek. Nagyon erős az amatőr színjátszótársulatunk, a néptáncsoportunk, a fúvószenekarunk, és ez mind-mind amikor van valamilyen ünnep, akkor tehát mindenki ott van.

K. És hogy érzed magad itt Magyarországon?

V. Én nagyon szeretek itt lenni, ugye most már 12 éve vagyok itt (...) én is most már sokkal több mindent tudok itt elintézni. Ugye azért ide jártam egyetemre, ide jártam gimibe, egyre több az ismerős. Más-képp, tehát nem azt mondom, hogy más ember lettem, de valójában mégis megváltozott valami bennem, és otthon meg úgy jó, hogy a faluban vagyok, a családdal vagyok, a rokonokkal vagyok, de ha már mondjuk, ki kell mozdulni a falu határain kívülre és mondjuk elmegyek a szomszéd városba, akkor mindig valamin fennakadok.”¹³

Mindkét fenti narratívában jelen van a nosztalgia, de míg az első esetben teljes a bizonytalanság a kötődés tekintetében, addig a második esetben a hölgy nemcsak azt tudja, hogy neki mindkét hazához vannak kötődései, hanem azt is, hogy azok a kötődések mikor és milyen területen vannak. Következésképpen nála az identitáselemek harmóniában vannak.

4.3.2. A határon túl élő magyarok kettős identitása

Gereben Ferencék egy 2000-ben Magyarországon végzett felmérése során többek között a következő kérdést tették fel a megkérdezetteknek: „A földrajzi egységek közül melyiket milyen mértékben tartja hazájának, melyikhez milyen mértékben érzi magát odatartozónak?” (Fekete–Gereben 2010:277). Ezúttal az alábbi négy földrajzi egységhez fűződő identitást lehetett 1–5-ig terjedő számmal értékelni: 1. Településhez, vidékhez, ahol születet; 2. Magyarországhoz; 3. Kelet-Közép-Európához; 4. Európához. Mint arról korábban szó volt, ha Magyarországon az emberektől

¹³ Az interjút Horváth Petra szociológushallgató készítette 2013-ban.

megkérdézik, hogy mit tart hazájának, akkor erre a kérdésre a döntő többség az első helyen Magyarországot választja. Így volt ez az említett kutatás során is, ahol Magyarország (4,5 ponttal) az első helyre került, ezt követi (4,0 ponttal) a település, szűkebb szülőföld, majd (3,5 ponttal) Európa és végül leghalványabbnak bizonyult a közép-európai térségi identitás. Ugyanezt a kérdést feltették a határon túli magyaroknak is azzal, hogy ott a földrajzi egységet kibővítették még azzal az utódállammal, ahol a megkérdezett kisebbségek éltek. Gereben összehasonlította a magyarországi és a határon túli magyarok válaszait, és egy merőben más, de többnyire egységes modellt talált. Eszerint a kisebbségi magyarságnak elsősorban nem az országhoz, hanem a „szűkebb pátriához” – Erdélyhez, Kárpátaljához, Felvidékhez, Vajdasághoz – kapcsolódó hazatudata van (vagyis, ahogy írja, volt az ezredfordulón). Eszerint ott szerepeljen bár a kérdésben a haza, akkor is a szűkebb és tágabb szülőföld kerül az első helyre. Az általuk végzett kutatás során a hazasorrendben a határon túli magyarok esetében a következő sorrend alakult ki (Fekete–Gereben 2010):

1. a szűkebb (településszintű) lokalitás;
2. a tágabb szülőföld („Erdély” „Felvidék”, „Kárpátalja”, „Vajdaság”)
3. az adott utódállam (Erdély, Szlovákia, Kis-/Jugoszlávia stb.) vagy Kárpátalján Magyarország;¹⁴
4. Magyarország, illetve Kárpátalján Ukrajna;
5. Európa
6. Közép-Európa.

Kutatásaikból az a következtetés vonható le, hogy a haza iránt érzett kötődés tekintetében, mind a határon túli magyaroknál (első helyen), mind a magyarországi magyaroknál (második helyen) van egy erős lokális, azaz településszintű identitás, viszont regionális identitás

¹⁴ Annak is történelmi és részben földrajzi okai vannak, hogy a kárpátaljai magyarok körében a haza rangsorban Magyarország megelőzi Ukrainát, hiszen ők Trianon óta, anélkül, hogy lakhelyet változtattak volna, már a negyedik ország állampolgárai. Először a két világháború között Csehszlovákiának voltak az állampolgárai, 1938–1944 között ismét Magyarországnak, majd 1944–1991 között a Szovjetunióénak és 1991-től Ukrainának. Ráadásul Ukrajna egy nagy ország, melynek a fővárosa, Kijev messze van tőlük. Magyarország pedig számukra térben is közel van.

csak a határon túli magyaroknál mutatható ki.¹⁵ Az erős regionális identitás megléte, a határon túli magyarok esetében egyúttal csökkenti az adott utódállamhoz és Magyarországhoz kötődő tartozást is. Nemes Nagy József a régiók kialakulásáról szóló egykori nagy vitában megállapította, hogy egy térségből akkor válik régió, ha két folyamat a társadalmi-gazdasági reálszerveződésben jelentkező regionalizálódás, illetve a tudati-kulturális, valamint a szervezeti-intézményi-politikai szférában jelentkező regionalizmus kettőssége bizonyítottan jelen van az adott térségben. Hazánkban megközelítőleg ilyen nagy régió volt a történelmi Magyarország öt nagy térsége, a Dunántúl, az Alföld, a Felvidék, a Délvidék¹⁶ és Erdély, ezt a rendszert azonban Trianon megszüntette (Nemes Nagy 1997). Trianon sok mindent megszüntetett, de ezeket a régiókat nem szüntette meg. Az ott élő magyar kisebbségek és a magyarországi magyarok tudati-kulturális, vagyis a szellemi képében ezek a régiók tovább élnek még akkor is, ha azok időközben már egy szomszédos állam területébe integrálódtak be.

Fekete–Gerebennek a határon túli magyarok regionális identitására vonatkozó kutatási adatait megerősítették a korábban említett temerini diákok körében végzett felmérési adatok is. Eszerint a vajdasági identitás a szerb középiskolai diákok körében nem, de a magyar diákok körében kimutatható volt, erre a szerzők is figyeltek. „Mindezt leginkább azzal magyarázhatjuk, hogy a kisebbségi »paradoxon« (azaz szerb állampolgárok, de magyar nemzetiségűek) következtében a Vajdaság az a közös halmaz, amelybe mind a szerb állampolgári lét, mind a magyar nemzethez való tartozás (amelynek történeti területi kerete magába foglalta a Vajdaságot) belefér” (Ristić–Nagy–Kicošev 2013:168).

¹⁵ Fekete–Gereben (2010) szerint egy 2008-ban végzett kutatás alapján Magyarországon a földrajzi helyek közül az a „*régió vagy országrész, ahol él*,” az első hely csak a megkérdezettek 6%-nál fordult elő.

¹⁶ A Vajdaság kifejezés 1849-ben született meg, annak a bécsi udvar által létrehozott három (Bács-Bodrog, Torontál és az akkor még Horvátországhoz tartozó Szerém) vármegyéből kialakított tartomány megjelölésére, amely 1860-ban meg is szűnt (Thomka–Kurcz–Tóth 2010). A szerbek 1920, a magyarok pedig 1945 óta használják a Vajdaság kifejezést. Bár az utóbbi időben, miután Magyarországon egyre gyakrabban történik visszatérés az eredeti kifejezésre, a vajdasági magyarok körében érzékelhető, egyebek mellett, a „*délvidéki magyar*” önbesorolás is (Döme 2010).

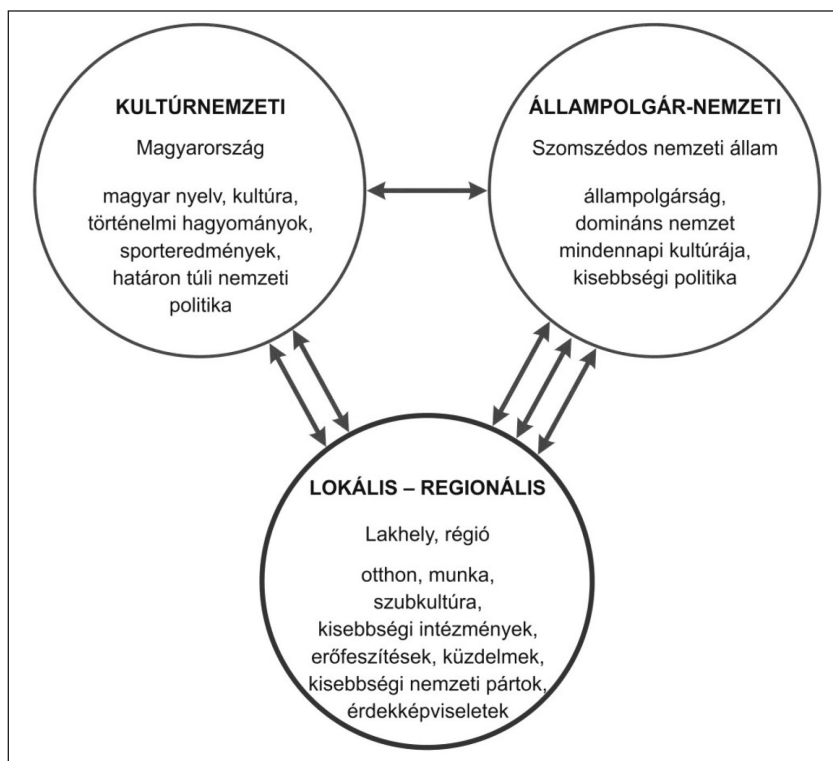
Gereben a határon túli magyarokkal kapcsolatban sajátos haza-típust határoz meg, amelyet 'virtuális hazának' nevez. Ezzel összefüggésben úgy fogalmaz, hogy „...a határon túli magyarság haza-fogalmát a szülőföld (esetleg régió) és egy virtuális kultúrnemzet fogalom tölti be, illetve helyettesíti” (Gereben 2001:30, Gereben 2002:453). A kultúrnemzet fogalmat más határon túli magyarokkal foglalkozó szerző is kiemeli (Zakariás 2008:136). Veres pedig egy új identitásfogalomról ír, „...amely tágabb az eddig használt nemzeti identitás fogalomnál: az itt elemzett *nemzeti közösségi identitásnak* két komponense van, a kultúrnemzeti identitás és az állampolgári identitás” (Veres 2005:86).

Több szerző is kiemelni, hogy a gazdasági-politikai és társadalmi helyzetek változásával a identitás komponensek dominanciái is változnak, ezért időről időre mindig fontos kutatási kérdés lesz annak megvizsgálása, hogy melyik a dominánsabb identitás? Gereben Ferenc által vezetett kutatásokban összehasonlították három különböző, de egymástól nem nagy távolságra lévő időpontban (1991, 1999 és 2008) végzett felmérések adatait, és ők is arra a következtetésre jutottak, hogy a különböző földrajzi terekhez fűződő identitás ilyen, rövid idő alatt Magyarországon is változhat (Fekete–Gereben 1999). A haza iránti identitás változásáról számolt be Veres is, és azt írja, hogy „...minél inkább elfogadják szubjektíve az erdélyi magyarok Romániát hazájuknak, annál fontosabbá válik az állampolgári komponens az identitásukban. Ilyen értelemben folyamatos változás figyelhető meg a haza fogalmának alakulásában, több szinten is. Egyrészt 1996 márciusától 1997 novemberéig lényegesen megemelkedett azoknak az aránya, akik Romániát vallották hazájuknak: míg 1996-ban a Kolozs és Kovászna megyei magyarok 47%-a vallotta Romániát hazájának és 39%-uk Erdélyt (Veres 1997:30). „Az 1997 novemberi adatfelvételkor mindkét megyében, mind pedig egész Erdélyben a Romániát hazájuknak vallók aránya 70% körül mozgott az Erdély mint haza 20% körüli aránnyal szemben. ilyen rövid idő alatt csupán egy fő oka lehet ennek a változásnak: a romániai magyarok általános közérzetét és otthonosságérzetét lényegesen javította az RMDSZ kormányba lépése 1996 őszén” (Veres 2005:92). A politikai változások mellett a kultúrnemzeti identitás a magasabb társadalmi státusú, főleg értelmiségiek, továbbá a tömbmagyarság körében a magasabb. Ők azok, akik Csepeli és Veres szerint is etnocentrikusabbak.

4.3.3. A határon túli magyarok hármas kötődése

Gereben Ferenc felvázolta a határon túli magyarok virtuális hazáját, ami két dimenzió mentén, a kultúrnemzeti és a szűkebb-tágabb pátriához kötő identitásból tevődik össze. Veres Valér szintén két kötődésről beszél, a kultúrnemzetiről és az állampolgáriról. E két megközelítés összeillesztésével alakítom ki a hármas kötődést: a kultúrnemzetit, az állampolgár-nemzetit és a lokális-regionális identitást (2. ábra).

2. ábra. A határon túli magyarok nemzeti identitásának összetevői

Forrás: Saját szerkesztés

Mielőtt ezeket a kötődéseket részletezem, előbb kitérek a Magyarországon élő magyarok és a határon túli magyarok élethelyzete közötti különbségek felvázolására.

Magyarország mint fogalom nem ugyanazt jelenti a határon túli és magyarországi magyar számára. Ha egy magyarországi megkérdezett a haza rangsorban Magyarországot a harmadik vagy a negyedik helyre teszi, mint ahogy tették azt a határon túli magyarok, akkor Magyarországról nézve róluk az feltételezhető, hogy nem fontos ez a kötődés, és ők az első haza típushoz – kizárólagosan lokálpatrióta vagy kozmopolita – sorolhatók. Nem mondható el ugyanez a határon túli magyarokról, mert – mint erről fentebb már szó volt – esetükben a kultúrnemzet és az állampolgárnemzet szétválik, és ennek szociológiai összefüggéseit megkísérlem az alábbiakban több oldalról megközelíteni.

Ha a két magyar csoport élethelyzetét összehasonlítjuk, akkor megállapítható, hogy köztük az egyik legnagyobb különbség az, hogy míg egy magyarországi lakosnak a szűkebb lakhelye (szülőföldje) és a tágabb régiója is Magyarországon van, tehát a szülőföld és a haza itt egybeesik. A határon túli magyarnak esetében ezek a földrajzi terek szétválnak. A lakhely és a régió egy másik országban van. A lakhely és a régió nem önmagában, más nagyobb területi egységtől független absztrakt dimenziójú térek, hanem azok szorosan odatartoznak egy nagyobb egységhez, a területi-politikai országhoz. Így tehát más-más országba, azaz más-más politikai nemzetbe tagolódnak be a magyarországi és a határon túli magyarok.

A fentiekből következik a második lényeges különbség a magyarországi és a határon túli magyarok élethelyzete között: Magyarországon haza, nemzet, kultúra és állam (polgárság) mind egybeesik. Ez azt jelenti, hogy Magyarországon természetes dolog, hogy hozzájutunk a magyar kultúrához, az oktatásban a magyar nyelv és történelem alapvető tananyag, és a magyar állampolgárságot az állam a már születéssel biztosítja.¹⁷ Ez a határon túli magyaroknál nem természetes adottság, mert az az ország, amelynek az állampolgárai, abban ők immár hosszú évtizedek óta kisebbségként élnek egy többségi nemzet mellett. Ott az állam úgy van berendezkedve, hogy a fenti szolgáltatásokat a többségi nemzet érdekeit

¹⁷ Ezen a téren változás történt 2011-től, amióta a határon túli magyarok, ha kérik, akkor ők lakhelyük elhagyása nélkül könnyített eljárásban felvehetik a magyar állampolgárságot is, de ezzel most bővebben nem foglalkozom.

figyelembe véve szolgáltatja, azaz erősíti a domináns nemzeti identitást. Ez a politika lehet kirekesztő és befogadó, ami lemérhető az adott állam kisebbségi politikáján, annak gyakorlati megvalósításán és végül, ami ennek a következménye a kisebbségi intézményrendszer kialakításán és működtetésén. Ez utóbbi már nemcsak a többségi államtól, hanem az adott kisebbségtől, az ő aktivitásuktól, erőfeszítéseiktől is függ. Bárhogyan alakul helyzete, a határon túli magyaroknak egyéni és közösségi szinten az államhoz és a nemzethez az élet különböző területén eltérő irányú és intenzitású kötődést alakítanak ki. Helyesen állapítja meg Kántor Zoltán, hogy „ az államhoz való tartozás és a nemzethez tartozás két különböző dolog. Az első jogviszonyt fejez ki, és magába foglalja a személyek kötelezettségét és jogait az állammal szemben és az állam kötelezettségét az egyénnel szemben...A nemzethez való tartozásnak nincsenek világos szabályai, nincsenek jogok és kötelezettségek, melyeknek jogos érvényt lehetne szerezni...” (Kántor 2014: 54). A szerző megállapítja, hogy „ különböző módon és különböző intenzitással, minden nemzetállam valamilyen formában támogatja határon kívül élő nemzettársait. Az azonos kulturális nemzethez tartozónak tekintett, ám más (szomszédos vagy nem szomszédos) államokban élők támogatásának elve az alkotmányokban található.” (Kántor 2014: 52)

Az eltérő élethelyzetből kifolyólag eltérő lehetőségeket kínál a határon túli magyaroknak egyrészt a többségi nemzet állama, másrészt a magyar állam. Szerencsés esetben a magyar állam és a szomszédos állam egymás között őszinte és nyílt vitát folytat a nemzeti kisebbségek helyzetéről, problémáiról és politikai gesztusokat tesznek az érzékeny kérdések megoldására, az ott élő kisebbségek kulturális és politikai törekvéseik érvényesítésére. Ha kialakul egy jó politikai légkör, akkor az egyszerre kedvez az államok közötti jószomszédi viszonyok és – mint ahogy azt korábban Veres példájából is tudjuk – az ott élő nemzeti kisebbségek otthonosságérzete kialakulásának.

Az alábbiakban visszatérek a 2. ábrán általam bemutatott hármas – kultúrnemzeti, állampolgár-nemzeti és a lokális-regionális identitás bővebb bemutatására.

Kultúrnemzeti identitás: A határon túli magyaroknak Magyarország elsősorban az anyaországot jelenti. „Anyországnak azokat az álla-

mokat tekintjük, amelyek a kultúrnemzeti koncepció nyomán nem csak állampolgáraikért, de az etnokulturális dimenzióban hozzá kötődő, más országban élő személyekért is felelősséget éreznek” (Döme 2010:73). Az anyaország ilyenkénti értelmezése csak Trianon óta létezik.¹⁸ A határon túli magyarok szeretnek Magyarországra jönni, mert úgy érzik, hogy hazajönnek. A magyar nyelv, a közös történelmi hagyományok, az irodalom és a művészet tehát a magas kultúra, de mint korábban láttuk, akár a sporteredmények is azok, amik ide kötik őket. Ezek olyan értékek, amelyeknek ott, ahol élnek, szűkében vannak. Ők ott egy – román, szlovák, szerb, ukrán, horvát, szlovén – domináns kultúrában élnek. A határon túli magyaroknak egyéni szinten, a saját nemzeti identitásuk mélységének függvényében kialakul a kötődésük a magyar kultúrához, mert ezt a sajátjuknak érzik, és benne jobban, könnyebben, tehát otthonosabban mozognak, mint a domináns kultúrában.¹⁹ Sőt, ezt a kultúrát nemcsak Magyarországon ’fogyasztják’, hanem teszik ezt otthon is, ha a szülőföldjükön vannak. Ott is hallgatják és nézik a magyar médiát (Kossuth rádiót, Duna tv-t, Duna World-ot), így a magyarországi közéletéről is részben informálódnak. Nekik viszont egyéni és közösségi szinten egyaránt és folyamatosan meg kell küzdeniük és erőfeszítéseket kell tenniük azért, hogy a magyar kultúrát megismerjék és a magyarságukat megéljék.

Állampolgár-nemzeti identitás: A határon túli magyarok a magyar identitásuk mellett szorosan kötődnek ahhoz az országhoz is, amelynek az állampolgárai. Hiszen mindenekelőtt ott van az otthonuk, a szűkebb és tágabb családjuk, a szomszédjaik, barátai, beszélnek a domináns nyelvet, ott dolgoznak, eligazodnak a hivatalokban, ismerik a földrajzi sajátosságokat és valamilyen szinten mindenképpen adaptálódnak a

¹⁸ Ezt megelőzően a szűkebb értelemben vett Magyarország, Erdély és a tengeri kikötő Fiume és környéke képezte az ún. anyaországot (Hajdú 1993).

¹⁹ Vannak azonban olyan határon túli magyar értelmiségiek, vállalkozók és egyszerű polgárok, akiknek egyéni adottságaikból és élethelyzetükből kifolyólag mindkét magas és/vagy mindennapi kultúrában jól és azonos szinten otthon vannak. Ezt azonban nem könnyű elérni és megvalósításához több körülmény szerencsés találkozására van szükség. Akik ezt nem tudják megvalósítani, azok az egyik kultúrát jobban értik, mint a másikat, és természetesen abban érzik jobban magukat, amelyet jobban értenek.

domináns közösség normáihoz, értékeihez és viselkedési mintáihoz. Ugyanakkor Magyarországon sok mindenben tájékozatlanok, és a magyarországi mentalitást sokszor kevésbé értik, ezzel kapcsolatban fogalmazott az egyik Magyarországra áttelepült vajdasági értelmiségi az alábbiak szerint: Mi „*kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban²⁰ szerbek vagyunk*” (Váradi–Eröss 2013: 35). A többség, akikkel ők a mindennapjaikban és az ünnepeikben is együtt vannak, egy másik kultúrához tartozik. Tehát a határon túli magyarok, miközben megtartják a magyar kultúrát, átveszik a domináns nemzethez tartozó kultúrát is. Ez a folyamat úgy zajlik, hogy a két kultúrából nem ugyanazokat az elemeket teszik magukévá. Továbbá az, amit ők a többségi kultúrájából és a magyar kultúrából átvesznek, és amit ebből a kettőből létrehoznak az nem teljesen azonos sem a domináns, sem magyar kultúrával, mert az már egy új szubkultúra.

Lokális-regionális identitás: Ha a határon túli magyaroknak felsorolnak néhány földrajzi egységet és megkérdezik mit tartanak azok közül hazájuknak, és milyen mértékben kötődnek azokhoz, akkor az első két helyen a lakhelyük és a régiójuk (Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság) szerepel. Ez azt is jelenti, hogy a haza nem egy konkrét ország, hanem egy attól eltérő entitás, aminek több összetevője van: a lokális település ahol él, a tágabb szülőföld, egy magyar szubkultúra, egy anyaország és egy másik országhoz kötődő állampolgárság. A felsorolt összetevők nem jelentenek fontossági sorrendet, mert a kötődések eltérőek, van akinél az egyik, van akinél a másik a dominánsabb. A szubkultúra létrehozta a maga (magyar) intézményeit – iskolák, templomok, média, színház, hagyományőrzés –, és a határon túli magyaroknak egyéni és közösségi szinten azért is küzdeniük kell és erőfeszítéseket kell tenniük, hogy ezek az intézmények működjenek, fennmaradjanak. Az anyaország – mint fentebb már szó volt róla – számukra a nemzetet és a kultúráját jelenti, és ebbe benne vannak a rajtuk kívül élő határon túli magyarok is. Hiszen két különböző országban élő határon túli magyar kulturálisan jobban megérti egymást, mint egy magyarországi és egy határon túli. Ez azért alakult így, mert az élethelyzetük hasonlóak. Mindez sokszínű és írá-

²⁰ A megkérdezett itt a magas magyar kultúrára és a hétköznapi szerb kultúrára gondolt.

nyú kötődéseket eredményez, amelyek az egyén szintjén egyes területen gyengébbek, másutt erősebbek, de összességében összefonódnak egy láthatatlan hálóbba, és együtt, a mindennapi élet szintjén, a haza kategóriáját jelentik, de mivel ez paradoxon, ezért a határon túli magyaroknak nincs igazi, tehát a magyarországi értelemben vett hazájuk!

Ebben a miliőben megjelennek az identitáspolitikák az anyaország és államnemzet részéről is. Szerencsés esetben ezek a politikák egy irányba, de előfordul az is hogy ellentétes irányba hatnak. Az utóbbi esetre íme néhány példa: Az anyaország azt közvetíti nekik, hogy „könnyített magyar állampolgárságot igényelhetnek”, „a magyar nemzet határokon átnyúló egyesítésére törekszik”, „támogatja a szülőföldön való boldogulást”. Az államnemzet a környezőszomszédos országok identitáspolitikájában más és mást üzen a magyar kisebbségeknek. Például Szlovákiában „A törvény értelmében az a szlovák állampolgár, aki felveszi egy másik állam állampolgárságát, elveszíti a szlovákot”, Romániában: „A Székelyföld autonómiája összeegyeztethetetlenek a Román Alkotmány 1. cikkelyének az egységes és oszthatatlan nemzetállamra vonatkozó cikkellyel”. Szerbiában és Ukrajnában, ha háború van, akkor a magyar nemzetiségű férfiak részarányukhoz mérten nagyobb arányban lesznek besorolva és a harctérre küldve. E kettős szorítás nyomása alatt a határon túli magyar kisebbségek egyéni szintjén a „többszörös identitások és megosztott hűségek” (Craig 1997:108) vagy a „megosztott lojalitás” (Tóth–Vékás 2013:14) politikájára törekszenek. E viszony során az egyén a különböző helyzetekkel szemben megfogalmazza a maga egyéni elhatárolódását, vagy azonosulását.

5. Összegezés

Tanulmányomban megkíséreltem bemutatnia a nemzeti identitás és a haza kutatásának eddigi eredményeit, és felhívni a figyelmet néhány fontos kérdésre, amelyek kérdőíves adatfelvétel során felmerülhetnek.

A témával foglalkozó szakemberek körében egyetértés van abban, hogy a nemzet kialakulása a modern korhoz köthető, és ennek környékén kialakult egy bizonyos egyéni és kollektív nemzeti identitás is.

A rendszerváltás utáni hazai kutatási tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az országhoz kötődő identitás (haza-tudat) erős Magyarországon elsősorban a képzetesebb és a középkorúak körében. Tehát a haza fogalom olyan hívó szó, amely hallatán a magyarországi megkérdezettek egyértelműen Magyarországra gondolnak. Nem ilyen egyértelmű a helyzet, ha a határon túli magyarok a megkérdezettek. A haza fogalom értelmezésében mára már kialakult egy lényeges különbség egyrészt a magyarországi, másrészt a Kárpát-medencei határon túli magyarok között. A határon túli magyarok haza fogalma egy egységes, de igen összetett modellt képez.

Tanulmányomban a legtöbb figyelmet annak bemutatására fordítottam, hogy a határon túli magyaroknak miért olyan összetett a haza tudata. Esetükben nem egyszerűen két országot érznek hazájuknak, hanem két országból különböző dolgokhoz kötődnek, és eközben létrejön egy új haza kép, amely három összetevőből áll: 1. lokális település, ahol élnek és a tágabb régiójuk, mindkettő multikulturális. Tehát a határon túli magyaroknak van egy erős regionális – erdélyi, felvidéki, kárpát-aljai, vajdasági, muravidéki – identitásuk. Ez az identitás Trianon előtt is létezett ugyan, de a kisebbségi »paradoxon«, azaz magyar nemzetiségűek, de egy másik országban élnek, annak az állampolgárai, ezt nem hogy megszüntette volna, hanem éppen megerősítette. Következésképpen a régió az a közös halmaz, amelybe mind a magyar nemzethez való történelmi tartozás, mind a jelenlegi állampolgári lét belefér. 2. Továbbá a magyar nemzet és ehhez kötődő kultúra (irodalom, művészet, történelmi hagyományok), valamint a sport. 3. Végül annak az országnak a mindennapi kultúrája, ahol élnek, és az már nem magyar. Az egyes összetevők dominanciája változhat és változik is az egyén különböző életszakaszában és élethelyzetében. A változások makroszinten függenek az anyaország és az állampolgárnemzet identitáspolitikájától, mikroszinten pedig az egyén beállítódottságának, erőfeszítésének, értékrendjének és érdekeinek alakulásától.

Hivatkozások

- Albert Réka – Zempléni András (2002) A nemzeti identitás sajátosságairól. In Fedinec Csilla (szerk.) *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167–176.
- Bartha Csilla (2007) A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében. *Kisebbségkutatás*, 2.
- Bárdi Nándor – Lagzi Gábor szerk. (2001) *Politika és nemzeti identitások Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. (2003) *ETNOPOLITIKA. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk. (2013) *Önazonosság és tagoltság*. Argumentum, Budapest.
- Bögre Zsuzsanna (2003) Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, 1. 155–168.
- Bögre Zsuzsanna (2006) Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése. *Ráció*, Budapest.
- Bögre Zsuzsanna (2012) My Generation is Quite a Sullen One...: Trauma and Remembering in Life Stories after 1956, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol.3, No.1, 81–110.
- Bindorffer Györgyi (2001) *Kettős identitás Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Calhoun, Craig (1997) Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In Zentai Violetta (szerk.) *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, 99–113.
- Csepeli György (1985) *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Múzsák, Budapest.
- Csepeli György (1992) *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest.
- Döme Zsolt (2010) A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája. In Fábri István – Kötél Emőke (szerk.) *Határhelyzetek III*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 68–99.
- Fedinec Csilla szerk. (2002) *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Fedinec Csilla – Szoták Szilvia szerk. (2014) *Közösségek és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VII*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest.
- Fekete Attila – Gereben Ferenc (2010) Adalékok a térbeli és állampolgári azonosságtudathoz. In Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.) *Mit értékelnek a magyarok?* OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 273–296.
- Gereben Ferenc (1998) A horvátországi magyarok identitástudata. *Kisebbségkutatás*, 4.
- Gereben Ferenc (1999) *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest.
- Gereben Ferenc (2001) A szlovákiai magyarok identitása és olvasáskultúrája. *Új Forrás* (33) 10. 29–58.
- Gereben Ferenc (2002) A vajdasági magyarok nemzeti és nyelvi identitása. *Kisebbségkutatás*. (11.) 2. 449–459.

- Győri Szabó Róbert (2006) *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris, Budapest.
- Gyurgyik László (2001) Az asszimiláció szociológiai elméleteinek és operacionalizálásuknak egy lehetséges változata a társadalomtudományi kutatásokban. In Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.) *Politika és nemzeti identitások Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 149–162.
- Hajdú Zoltán (1993) Terület- és településfejlesztés problematikája a két világháború között. In Kovács Katalin (szerk.) *Település, gazdaság, igazgatás*. MTA RKK, Pécs, 19–35.
- Hankiss Elemér (1983) Társadalmi csapdák és diagnózisok. *Gyorsuló idő* (61) 1. 133–153.
- Horvát-Militityi Tünde – Düll Andrea – László János (2011) Helyvesztés élmény és honvágy – egy „keserédes” jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*, 2. 21–32.
- Kántor Zoltán (2002) A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In Fedinec Csilla (szerk.) *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 177–188.
- Kántor Zoltán (szerk.) (2004) *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Kántor Zoltán 2014: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest.
- Osiris Kiadó, Budapest
- Kovács Éva (2002) Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában. In Fedinec Csilla (szerk.) *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 7–22.
- Kovács Éva (2003) Etnicitás vagy etnopolitika? In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.) *ETNOPOLITIKA. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 43–56.
- Kovács Éva – Vajda Júlia (2002) *Mutatkozás: Zsidó identitás történetek*. Múlt és jövő, Budapest.
- Kovács Teréz. (2015) Otthontól a hazáig. In Keszei András – Bögre Zsuzsanna (szerk.) *Hely, identitás, emlékezet*. L'Harmattan, Budapest, 199–209.
- Nemes Nagy József (1997) Javaslat a hazai nagytersegek térfelosztására. *Comitatus*, 1. 42–47.
- Ristić, Dušan – Nagy Imre – Kicošev Saša (2013) „Hely” és identitás. Egy temerini középiskolások körében végzett vizsgálat tanulságai. *Tér és Társadalom* (27) 2. 159–170.
- Váradi Monika Mária – Erős Ágnes (2013) „Kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen.” Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jugóbuli. *Tér és Társadalom* (27) 2. 55–76.
- Váradi Monika Mária – Wastl-Walte, Doris – Filep Béla – Gabrity Molnár Irén (2013) Utak és úton lévők. *Tér és Társadalom* (27) 2. 3–34.
- Veres Valér (1997) Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitásának néhány vonása. *Regio*, 3–4. 19–57.
- Veres Valér (2005): *Nemzeti identitás Erdélyben – Szociológiai olvasatban*. Akadémiai kiadó, Budapest.

- Tarján Gábor (2013) *Magyarságismeret*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- Thomka Beáta – Kurcz Ádám István – Tóth Anikó (2010) *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád*. Ketzelt Kiadó Kft., Budapest.
- Tóth Ágnes – Vékás János (2013) Az identitás természete. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.) *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Argumentum Kiadó, Budapest, 11–40.
- Tóth Péter Pál (1997) *Haza csak egy van?* Püski Kiadó, Budapest.
- Zakariás Ildikó (2008) Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diákok élettörténetében. *Regio*. (9) 3. 135–167.
- Zel'ova, Alena (1991) Nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában. *Regio*, 1. 57–63.

SZLÁV–MAGYAR NYELVI KAPCSOLATOK

Zoltán András

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok korai szakasza

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok immár vagy ezerkétszáz éve, a honfoglalást közvetlenül megelőző kortól mindmáig szakadatlanul tartanak. Intenzitásuk ma a magyar nyelvterület periferiáin, a környező szláv többségű országokban a legnagyobb,¹ de nem oly rég még a nyelvterület központi részeire is kiterjedt a legelterjedtebb szláv nyelv, az orosz hatása.² Ami viszont a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kezdetét illeti, az a honfoglalást megelőző évtizedekre tehető, amikor a magyarok elődei a mai Ukrajna déli részén átvonulva arab források szerint foglyokat ejtettek a szlávok közül, akiket aztán eladtak rabszolgának (Zimonyi 2014). A Kijev mellett elvonuló magyarokról említést tesz az orosz őskronika is (Hodinka 1916: 40–41, vö. Balogh 2015: 228–301). Ennek a honfoglalás előtti érintkezésnek a nyelvi nyomát őrzi a szlávban a magyaroknak a török *onogur* szóból származó szláv neve (*оугре* [kiejtve kb. *ongure*] ‘magyarok’, *оугринъ* [*ongurinu*] ‘magyar férfi’, *оугрѣску* [*onguriszku*] ‘[melléknévként] magyar’, amelyből később az egyes szláv nyelvek sajátos hangfejlődési szabályai szerint lett a régi oroszban *угрин* [*ugrin*], *угорский* [*ugorszkij*], a lengyelben *Węgier* [*vengjer*], *węgierski* [*vengjerszki*] (a mai orosz *венгр*, *венгерский* szavak az időközben fele-

¹ A magyar nyelvről a környező szláv többségű országokban vö. Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Kontra (szerk.) 2012, Kontra (szerk.) 2016.

² Az 1945 utáni orosz hatásról vö. Zoltán 1993.

désbe merült régi orosz népnév helyett a lengyelből lettek átvéve a 17. sz. elején, vö. Kiss 1963). A szlávokat általában jelölő *tót* népnév a magyarban viszont még régebbi átvétel: a szó indoeurópai, közelebbről valószínűleg balti eredetű, a litván *tautà* és a lett *tàuta* szó jelentése egyszerűen ‘nép’. Ezt a kezdetben valószínűleg a baltiakra vonatkoztatott népnevet vihették át a magyarok a baltiakkal nyelvileg szoros rokonságban álló szlávokra (Vékony 1997: 405; Zoltán 1999).

A magyarok elvonulása Kijev mellett valószínűleg az orosz krónika híradásának megfelelően csak érintőleges nyelvi kapcsolatokkal járt. Egyes magyar nyelvészek és történészek feltételezik ugyan, hogy néhány szláv eredetű szó (*halom, lengyel, varsa, szégye, tanya*) bekerülhetett nyelvünkbe már a honfoglalás előtt is a keleti szlávból (a későbbi délorosz és ukrán nyelvjárásokból). Ez lehetséges, de nem zárható ki az sem, hogy ezek a szavak a honfoglalás korában a Kárpát-medencében talált szláv lakosság nyelvében is megvoltak, tehát átvételük ideje és helye ugyanaz volt, mint régi szláv jövevényszavaink legnagyobb részének: a honfoglalást követő egy-két évszázad és a középkori magyar állam területe (vö. Chelimszki 1989: 197–198, H. Tóth 1997, Zoltán [megjelenés előtt]).

A magyar nyelv szláv eredetű szavainak száma messze meghaladja minden más idegen nyelvből átvett szavainkét. A *magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.) hét kötetében található tőszavak 9,36 százaléka szláv eredetű, s ez csak a finnugor eredetű öröklött tőszavaink arányával (10,1 százalék) vethető össze; a magyarra jelentős hatást gyakorolt idegen nyelvek közül a török ennek a felénél kevesebbel (4,59 százalék), a német pedig a felénél valamivel többel (5,43 százalék) van jelen (Papp 1967: 521).³

³ Megjegyzendő azonban, hogy a magyar szövegekben a szláv eredetű szavak előfordulási gyakorisága lényegesen jobban elmarad a finnugor eredetű szavakétól, mint azt a tőszavak statisztikája mutatja: a leggyakoribb száz magyar szó között mindössze egyetlen szláv eredetű van, a 90. helyen álló *beszél*; a leggyakoribb ezerben is körülbelül csak negyven szláv eredetű vagy szláv eredetű többszörös szó akad (csökkenő gyakorisági sorrendben: *dolog, szoba, csinál, asztal, munka, dolgozik, ablak, pénz, baj, utca, barát, szabad, udvar, rend, ruha, család, konyha, tiszta, király, beszélget, tiszt, gazda, beszéd, csoda, ebéd, vacsora, drága, német, beszélgetés, szerencse, terem, kabát, micsoda, hiba, szolgálat, szabadság, utcai, óriási, pince, parancs, kulcs, tör*), vö. Füredi–Kelemen (szerk.) 1989.

Az értelmező szótárak természetesen csak a közneveket tartalmazták. A tulajdonnevek között is feltűnően sok a szláv. A jól ismert családnevek közül szláv eredetű például: *Babics, Csermanek, Grosics, Horacsek, Janurik, Jeszenszky, Kohut, Kossuth, Lezsák, Medzihradzsky, Mersich, Nemecsek, Novák, Prisztás, Riba, Zászkaliczky, Zsilinszky*. Eredeti *Petrovics* családnevének tükörfordításával alkotta meg művésznévét *Petőfi* Sándor. Magyar névadással még ennél is több igen gyakori, szláv eredetű tőszót tartalmazó családnév keletkezett, mivel számos foglalkozás-, méltóság- és népnevet vettünk át a szlávból, s ezekből igen gyakran lettek családnevek (*Asztalos, Bodnár, Kádár, Kovács, Mészáros/Menszáros/Mensáros, Molnár, Takács; Bán, Császár, Király, Vajda; Görög, Horvát(h), Lengyel, Német(h), Olasz, Oláh, Szász*). Hasonló a helyzet a földrajzi nevekkal is: számos földrajzi nevet vettünk át készen a szlávból: *Balaton* ('sáros, mocsaras'), *Csongrád* ('fekete vár', *Csorna* ('fekete'), *Keszthely* ('kis templom'), *Légrad* ('balparti vár'), *Nógrád* ('új vár'), *Pécs* ('kemence'), *Pest* ('barlang' – eredetileg Budára vonatkozott), *Szeleste* ('szálláshely'), *Tapolca* ('meleg vízű forrás/patak'), *Visegrád* ('magasban lévő vár'), *Zagyva* ('kormos, sötét színű'). Magyar névadással is keletkezett számos olyan földrajzi név, amely szláv tövet vagy töveket tartalmaz, mivel korábban köznévként átvett szavakból alkották elődeink, így a helynevekben gyakoriak a *király, patak, puszta, szabad, szent, szerda, szombat* szláv eredetű tövek, amelyek egyes helynevekben halmozódhatnak is: a *Szentkirályszabadja* helynév biztosan magyar névadással keletkezett, noha az összetétel mindhárom tagja köznévként szláv eredetű (vö. Zoltán 1996: 634).

A XX. századi magyar szlavisztika fő irányába tartozó kutatók (Melich János, Kniezsa István, Hadrovics László, Kiss Lajos, H. Tóth Imre) és őket követve vezető magyar nyelvészeink (Bárczi Géza) is elismerték ugyan a szláv jövevényszavak magas számát a magyarban, de e tény jelentőségét mégis azzal próbálták kisebbiteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került. E felfogás szerint tehát a magyar nyelvvel kezdettől fogva

az egyes mai értelemben vett szláv nyelvek álltak kapcsolatban, amint ez manapság is történik az immár az országhatáron túlra került nyelvhatárok mentén. E nézet klasszikus megfogalmazása Melichnél így hangzik: „S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való, akkor fogjuk látni, hogy bár összességében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás” (Melich 1910: 31; hasonlóan: Hóman–Szekfű 1935: 164, Kniezsa 1943: 178, Bárczi 1966: 116),

A szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsalád egyik ágát alkotják, a nyelvcsaládon belül a legszorosabb rokonságban a balti ág nyelveivel (lett, litván, óporosz) állnak. A szláv nyelvek ma is jól felismerhetően hasonlítanak egymáshoz. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a szlávoknak a Kr. u. VI. századig még nagyjából egységes és viszonylag kis területen (a Visztula és a Dnyeper középső folyása között) beszélt alapnyelve, az ősszláv csak ezután, a VII–VIII. századi nagy szláv expanzió korában kezd differenciálódni, s az egyes szláv nyelvek kialakulásához vezető folyamat csak a XII. században zárult le, másrészt a szláv nyelvek azóta is mindig nemcsak egymás földrajzi közelségében, hanem egymással állandó nyelvi és művelődési kölcsönhatásban élnek. A honfoglaló magyarság tehát a IX. század végén még nem egyes, mai értelemben vett szláv nyelvekkel került kapcsolatba a Kárpát-medencében és annak szomszédságában, hanem a már differenciálódásnak indult, felbomlófélben lévő ősszláv nyelv különböző dialektusaival. A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok első, a XII. századig tartó szakaszában tehát még nem beszélhetünk szlovén, bolgár, horvát, szlovák stb. jövevényszavakról a magyarban, hiszen ezek a nyelvek ekkor még nem alakultak ki véglegesen. Régi szláv jövevényszavaink jelentős része bármely mai szláv nyelv honfoglalás kori alakjából származhat (pl. *bab*, *bába*, *dajka*, *déd*, *ikra*, *mák*, *patak*, *rák*, *széna*, *szita* szavaink szláv előképe ma is nagyjából ugyanúgy hangzik az összes környező szláv nyelvben). Ettől minőségileg is különbözik a második szakasz, amikor az egyes, immár kialakult, egymástól jól megkülönböztethető környező szláv nyelvek hatottak a magyarra, és bizonyos hangtani vagy művelődéstörténeti jegyekből megállapítható, hogy például a *kótyavetyél* szerb, a *pesztonka* szlovák, a

harisnya ukrán, a *pogrom* pedig orosz eredetű. A két szakasz között még egy alapvető különbség van. Régi jövevényszavaink annyira átszövik a magyar nyelv egész területét és csaknem minden fogalmi körét,⁴ hogy ezek nem egyszerű nyelvhatár menti érintkezéssel jutottak a magyarba, hanem nagyobb számú néptömegnek a Kárpát-medence központi területein történt beolvadása útján (Balassa 1937: 46, Benkő 1997: 170).

A közelmúlt jelentős külföldi kutatói közül elsősorban Jevgenij Chelimskij (1950–2007) képviselte és támasztotta érvekkel alá azt az álláspontot, hogy a honfoglaló magyarság elsősorban nem a perifériákon a szomszédos szláv népességgel való érintkezés során, hanem a Kárpát-medence központi területein, az itt talált szláv lakosság beolvasztása folyamán vette át régi szláv jövevényszavainkat (Chelimskij 1988).

Bármily kézenfekvő is Jevgenij Chelimskij álláspontja, miszerint legrégebbi szláv jövevényszavaink szubsztrátum jellegűek és a magyarság által később teljesen asszimilált Kárpát-medencei szlávok általa pannóniai szlávnak nevezett késői ősszláv dialektusából származnak, túlzottan kategorikus megállapításai némi finomítást igényelnek. Egyrészt a helyben talált szlávokon kívül a magyarság természetesen a környező szláv nyelvekkel is kapcsolatba került. Ezeknek a marginális nyelvi kap-

⁴ Szláv jövevényszavak néhány fontosabb fogalmi körben: Növénynevek: *bab, barack, berkenye, bodza, cser, cseresznye, galagonya, gomba, jegenye, lapu, lencse, luc, málna, moha, répa, retek, szilva, uborka*. Állatnevek: *bolha, csuka, darázs, galamb, giliszta, medve, pióca, pisztráng, rák, szajkó, szarka, szuka, veréb, vidra*. Halászat, vízi élet: *csónak, gát, iszap, ladik, mocsár, patak, zátony, zsilip*. Földművelés: *barázda, csép, gabona, kalász, len, mezsgye, parlag, repce, rozs, szalma, ugar, zab*. Állattenyésztés: *bárány, abrak, iga, járom, jászol, jérce, kanca, pásztor, patkó, zabla*. Ház és berendezése: *ablak, asztal, abrosz, gerenda, kemence, konyha, kulcs, párna, pitvar, pince, retesz, terem, udvar, zár*. Háztartás: *csésze, ebéd, káposzta, kolbász, kovász, pecsenye, szalonna, tészta, uzsonna, vacsora*. Ruházat: *gatyá, kapca, nadrág, palást, posztó, szoknya*. Mesterségek nevei és műszavai: *abroncs, bodnár, bödön, donga, esztergályos, kádár, kalapács, kovács, mészáros, molnár, takács*. Állam és társadalom: *ispán, király, megye, nádorispán, paraszt, pecsét, perel, pénz, udvarnok*. Kereszténység: *barát 'szerzetes', kereszt, keresztyén (ebből később a kereszt beleértésével keresztény), malaszt, pap, parázna, péntek, szent, szerda, szombat, zarándok, zsolozsma*. Családi élet: *bába, család, cseléd, déd, dajka, mostoha, unoka*. Tulajdonságok: *bolond, drága, gonosz, izgága, göndör, szabad, tiszta*. Igék: *gázol, kapál, kuruzsol, öblít, panaszol, parancsol, szid, tör, töröl, varázsol, vizsgál* (vö. Knieza 1943, 1955, Bárczi 1958: 85–95, Zoltán 2005).

csolatoknak a révén átvett korai jövevényszavak száma nyilván kisebb a tartós együttélés során az ország belsejében élő szlávoktól átvett kölcsönzésekénél, de létük bizonyítható és átvételi útvonaluk is nyomon követhető (vö. pl. *hálát ad*, *karácsony*, *pitvar*, vö. Zoltán 1986: 134–136). Másrészt bármennyire igyekezett is Chelimskij ezt a pannóniai szlávot egységes dialektusnak láttatni, az anyag tüzetes vizsgálata mégis legalább két szláv nyelvjárást enged feltételezni. Mivel frott nyelvemlékeink a magyarságba beolvadt Kárpát-medencei szlávok nyelvéről nincsenek, egyedüli forrásként éppen a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaiban megőrzött átadó nyelvjárási jellegzetességek jöhetnek számításba.

Az egyik átadó szláv nyelvjárás kétségtelenül az a pannóniai szláv volt, amely egy déli szláv–nyugati szláv átmeneti dialektus lehetett, s hidat képezve a mai horvátok és szlovének elődei, valamint a morvák és a nyugatszlovákok elődei által beszélt nyelvjárások között a Dunántúl nagyobb részén lehetett elterjedve. Ebben a nyelvjárásban a nyugati szláv jellegzetességek délszláv vonásokkal ötvöződtek. Nyugati szláv jellegzetesség az ősszláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatok (ahol a *t* bármely mássalhangzó jele) **rot-*, **lot-* hangkapcsolatokká való fejlődése, ami a magyarban rövid *a*-ként tükröződik: magyar *rab* < pannóniai szláv **robъ* < korai ősszláv **orbъ*, magyar *lakoma* < pannóniai szláv **lokoma* < korai ősszláv **olkoma*. Nyugati szláv jellegzetesség volt a pannónia szlávban az ősszláv **dl* megőrzése (a déli szlávoknál **dl* > *l*), amely a magyarban hosszú *ll*-ként jelentkezik (**vidla* > *villa*, **motovidlo* > *motolla*); Chelimskij (1988: 359) szerint a **dl* > *ll* változás már a pannóniai szlávban végbement. Ugyanakkor a déli szlávok és azon belül a horvátok és a szlovének elődeinek a nyelvjárására mutat az ősszláv **tj* és **dj* hangkapcsolatok sorsa: a **dj* utódhangja a magyarban *gy* (vö. horvát *đ*): magyarmegye < ősszláv **medja* (vö. horv. *měđa*), magyar *ragya* < ősszláv **rødja* (vö. horvát *řđa*), a **tj* reflexe pedig *ty* vagy *cs* (vö. horvát *ć*, szlovén *č*): magyarparittya < pannóniai szláv **pratja* < korai ősszláv **portja* (vö. horv. *prǎća*, szlovén *práča*), magyar *lencse* < ősszláv **lętja* (vö. horvát *lěća*, szlovén *lěča*).

Emellett léteznie kellett még egy másik nyelvjárásnak is, amelyben az ősszláv *dl* hangkapcsolatból *l* lett, akárcsak a legtöbb déli és keleti szláv nyelvjárásban, és ez az *l* a magyarban rövid *l*-ként jelentke-

zik: magyar *zab(o)la* < déli szláv **zobalo* < ősszláv **zobadlo*, magyar *nyoszolya* < déli szláv < **nosilo* < ősszláv **nosidlo*. Az ősszláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatokból mássalhangzó előtt itt *rat-*, *lat-* alakult (a *t* itt is bármely mássalhangzó jele), mint az összes déli szláv nyelvjárásban, s ez a magyarban *rá*-ként tükröződik (a *la*-ra nincs példánk): magyar nyelvjárási *rásza* ‘palánta’ < déli szláv **rasadŭ* < **raz-sadŭ* < ősszláv **orz-sadŭ* (az **orz-saditi* ‘szétültet’ igéből képzett főnév), vö. bolgár *páscadŭ* ‘palántázás’, horvát *rŭsa* ‘palántázás; palánta’; magyar elavult *rászt* ‘lépduzzadás’ < déli szláv **rastŭ* < ősszláv **orstŭ*, vö. horvát *râst* ‘növekedés’; (régén) ‘lépbetegség’. Az ősszláv **tj*, **dj* hangkapcsolatokból ebben a nyelvjárásban *št*, *žd* lett, akárcsak az óegyházi szlávban (óbolgárban) és a mai bolgárban: magyar *nyüst* < óbolgár *ništi* < ősszláv **nitji*, magyar *mostoha* < óbolgár *maštecha* < ősszláv **matjecha*, magyar *mezsgye* < óbolgár *mežda* < ősszláv **medja*, magyar *rozsdá* < óbolgár *rŭžda* < ősszláv **rŭdja*. Mindezek a jegyek így együttesen csak a bolgár(szláv) ból magyarázhatók (vö. Zoltán 2013).

A felsorolt és bolgárszlávra mutató példák többnyire az egész magyar nyelvterületen el vannak terjedve (az elavult *rászt* is ilyen lehetett, legalábbis nincs rá adat, hogy tájszó lett volna), e „bolgáros” szláv dialektus földrajzi elterjedéséhez csak a *rásza* ‘palánta’ nyújt némi támpontot, ez a tájszó ugyanis az egykori Gömör és Kishont vármegyékben, valamint Borsod és Szabolcs vármegyék északi peremén fordul elő (ÚMTSz 4: 675), vagyis jobbra a szlovák–magyar nyelvhatáron, miközben a szó a szomszédos szlovákból nem mutatható ki. (Egyébként is ott **rozsad* lenne várható.) További támpontot nyújtanak a Kárpát-medencei egykori bolgárszláv nyelvjárások elterjedésére nézve még a *pest* elemet tartalmazó földrajzi nevek. Az ősszláv **ktv* hangkapcsolat ugyanis a **tj*-hez hasonlóan fejlődött, vagyis a szláv nyelvek közül egyedül a bolgárban változott *št*-vé (ősszláv **pektv* > óbolgár *peštŭ* > magyar *pest* ‘kemence, barlang’). Ez a szó nemcsak hangtani, hanem szemantikai bulgarizmus is. Az ősszláv **pektv* származékai az összes szláv nyelvben megvannak ugyan, de csak ‘kályha, kemence’ jelentésben, az ebből hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett ‘barlang’ jelentése az alapszónak csak a bolgárban van: *neuŭ* ‘kályha, kemence; barlang’, mégpedig már az óbolgárban is: *peštŭ* 1. ‘kemence’; 2. ‘barlang’

(SJS 3: 32). A 'barlang' jelentésű *pest* elemet tartalmazó földrajzi neveket – *Pest pataka*, *Pes(t)kő*, *Kőpes(t)* – Dénes György vette számba és azonosította. Ezek szerint az ilyen földrajzi nevek zömmel a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Észak-Borsodig vannak elterjedve (valamint a székelyföldi Csíkszentdomokoson is van egy *Pestkő* nevű barlangos hegy, vö. Dénes 2009). Kniezsa István (1963: 28–32), noha néhány, később Dénes György által bejárt ilyen helynévről még nem tudhatta biztosan, hogy a *pest* elem bennük 'kemence' vagy 'barlang' jelentésű-e, a már az ő adatai szerint is 'barlang' jelentésű *pest* elemet tartalmazó földrajzi nevek alapján biztosra vette, hogy Budapest környékétől a Bükkig és Börzsöny–Cserhát–Mátra–Bükk heggyvonulattól délre a honfoglalás előtti szláv lakosság bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélt. Dénes György kutatásai ezt a Kniezsa által is bolgárszlávnak tartott sávot szélesítették ki észak felől az egykori Hont és Gömör megyei *pest* elemet tartalmazó helynevekkel a mai államhatár szlovák oldalán (vö. Zoltán 2016).

Ha Kniezsa és Dénes kutatási eredményei alapján elfogadjuk, hogy a Kárpát-medence szívében viszonylag nagy területen a magyarság bolgár jellegű nyelvjárást beszélő szlávok közé települt, akkor viszont felül kell vizsgálnunk a szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink kronológiáját. Arról van ugyanis szó, hogy míg a magyar nyelvtudománynak modern etimológiai szótárainkban is rögzített egyöntetű álláspontja szerint a *rend* (< szláv **rědъ*), *galamb* (< szláv **golъbъ*) és hasonló, az egykori szláv nazális *ę* és *ǫ* magánhangzókat még tükröző szavaink a 10. század vége előtt kerültek nyelvünkbe, addig a szláv nyelvtudománynak tulajdonképpen nincs semmi más bizonyítéka arra, hogy a 10. században a Kárpát-medencei szlávok nyelvében még egyáltalán hangzottak ezek a szláv nazálisok, mint éppen a magyar nyelv korai szláv jövevényszavai. Ez a dátum bizonyos értelemben spekulatív, mivel biztosan csak azt tudjuk, hogy a 10. század közepén a keleti szlávban ezek a nazálisok már denazalizálódtak (*ę* > *ʾ*, *ǫ* > *u*, vö. az előbbi példákban: **rědъ* > orosz, ukrán *ряд*, **golъbъ* > orosz *голубъ*, ukrán *голуб*). Azért teszik a szlavisták a denazalizációt a 10. század végére, hogy adjanak némi időt arra, hogy a magyarok a viszonylag nagy számú, még a szláv nazálisokat tükröző jövevényszót az itt talált szlávoktól átvegyék (*bolond*, *csombor*,

donga, dorong, galamb, gomba, gerenda, goromba, konkoly, konc, korong, lengyel, lencse, lanka, munka, abroncs, péntek, pisztráng, porond, rend, rombol, szombat, szomszéd, szent(el), szerencse, tompa – hogy most itt csak az ismertebbeket soroljuk fel). Lehetséges azonban, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan a pannóniai szlávok nyelvében is megtörtént a denazalizáció már a 10. század közepére. Ebben az esetben viszont igen kevés idő állt rendelkezésre az ilyen magánhangzót tartalmazó népes jövevényszó-csoport átvételére.

Ebből a kelepceből kétféleképpen lehet szabadulni. Az egyik kiút az ún. kettős honfoglalás elfogadása, amint azt szlavistáink közül Király Péter (2006) szorgalmazta. Ha ugyanis egy-két évszázaddal korábban kezdődött a szláv–magyar együttélés a Kárpát-medencében, amire Király adatainak kritikus megrostálása után is van esély (vö. Balogh 2007, Zoltán 2008), akkor kényelmesen volt idő átvenni az itteni szlávoktól a még nazális magánhangzókat tartalmazó korai szláv jövevényszavainkat. Más megfontolások alapján, de hasonló következtetésre jutott Makkay János is, aki szerint a nazálisos alakot tükröző szláv jövevényszavaink átvételének ideje „a 7–9. század, és nemcsak a 10. század első néhány évtizede” (Makkay 1994: 104, vö. Makkay 2004: 46).

A másik kiút annak feltételezése lehet, hogy a magyarság érintkezett olyan szlávokkal is, akik tovább őrizték nyelvükben a nazálisokat, mint a pannóniai szlávok, s a magyaroknak volt alkalmuk még a 10. század után is nazális magánhangzókat tartalmazó szláv szavakat hallani és átvenni legszűkebb környezetükben.

Érdekes, hogy Kniezsa István, miközben kimutatta a honfoglalás kori bolgárszláv nyelvjárások meglétét a Budai-hegységtől a Bükkig és tudott arról, hogy a bolgárban a nazális magánhangzók lényegesen tovább maradtak meg, mint a magyarsággal közvetlenül érintkező többi szláv nyelvben,⁵ nem gondolt arra, hogy akkor nyilván ezekből

⁵ Kniezsa István a *porong* takácsműszó kapcsán figyelmeztetett arra, hogy a bolgárból származtatott szónak nem kell okvetlenül X. század előttinek lennie, mivel a nazálisok a bolgárban viszonylag későn tűntek el (Kniezsa 1955: 438). Kniezsának ezt a fontos megjegyzését mind a TESz. (3: 258), mind az EWUng. (2: 1190) egyszerűen ignorálta. Egyébként Kniezsa más összefüggésben – a szláv eredetű helynevekkel kapcsolatban – korábban is felhívta erre a körülményre a figyelmet (1943: 120, 1. lábjegyzet, 155,

a bolgárszláv nyelvjárásokból nemcsak a *št* hangkapcsolattal ejtett *pest* kerülhetett át a magyarba, hanem átjöhetnek más bolgáros kiejtési jellegzetességek is. A bolgár történeti dialektológiában közismerten járatos Samuil Borisovič Bernštejn szláv összehasonlító nyelvtanában szintén hangsúlyozta, hogy – saját fordításomban idézem – „a bolgár nyelv az összes szláv nyelv között különleges helyzetet foglal el a nazális magánhangzók sorsát illetően. Itt ugyanis a nazális magánhangzók nagyon tartósaknak bizonyultak. A denazalizáció első jelei elszórtan felfedezhetők már a XI. században. Meredeken emelkedik a példák száma a XII. században. Az északi nyelvjárásokban ez a folyamat lassabban ment végbe. Az erdélyi bolgárok nyelve arról tanúskodik, hogy az észak-keleti bolgár nyelvjárások még a XIII. század második felében is megőrizték a nazális magánhangzókat a tömorfémákban. A denazalizáció a bolgárban valószínűleg csak a XIV. században zárult le teljesen” (Bernštejn 1961: 241–246). A XIII–XIV. századra datálta a nazálisok kései denazalizációját a bolgárban H. Tóth Imre is (2011: 40–2). Semmi okunk annak feltételezésére, hogy a Kárpát-medence bolgárszláv típusú nyelvjárásaiban a denazalizáció előbb ment volna végbe, mint a bolgár nyelvjárások zömében. Éppen ellenkezőleg, a nyelvföldrajz azt sugallja, hogy ezek a nyelvjárások az észak-bolgár nyelvjárasterülettel érintkeztek, ahol a nazálisok még a XIII. században is hangzottak. Ezt a lehetőséget mindaddig sem a magyar, sem a szláv szakirodalom nem vette figyelembe, noha például Bernštejn idézett könyvének más lapjain (1961: 243–4) éppen a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaival érvel amellett, hogy a IX. és X. század fordulóján még megvoltak a nazálisok a pannóniai szlávok nyelvében.

A bolgárszláv szubsztrátum figyelembevételre teljesen új megvilágításba helyezi a szláv nazális magánhangzókat tükröző jövevényszavaink

171, 2. lábjegyzet). A bolgárcsergedi (Cergău Mic, Fehér megye) latin betűs szövegek ugyanis, amelyek a XIII. században oda települt bolgárok nyelvének XVII. századi állapotát rögzítik, a szótövekben elég következetesen tükrözik a nazális magánhangzókat: *csenzto* (ócegyházi szláv *često*) ‘gyakran’, *deřenta* (*desętaja*) ‘tizedik’, *deventa* (*devętaja*) ‘kilencedik’, *menřo* (*męso*) ‘hús’ (vö. régi magyar *menszáros*), *manka* (*męka*) ‘kín’ (vö. magyar *munka*), *mans* (*męžv*) ‘férfi’, *poronczenie* (*poręčenię*) ‘parancsolat’ (vö. magyar *parancsol*) stb. (Miklosich 1856: 37–38).

időrendjének kérdését, mivel — mint láttuk — a bolgárban a denazalizáció lényegesen később ment végbe, mint a keleti szlávban (amiről biztos tudomásunk van) és a pannóniai szlávban (amint az a szomszéd – horvát, szlovén, szlovák – nyelvek alapján feltehető).

Mindebből az következik, hogy a szláv nazálist tükröző jövevény-szavaink nem feltétlenül a honfoglalást közvetlenül követő néhány évtizedben kerültek átvételre (a Dunántúlon), hanem a 11–13. század folyamán is, de a nyelvterület központi és keleti, északkeleti részén legalábbis addig, amíg az itt élt bolgárszláv nyelvjárást beszélő népességet a magyarság nyelvileg nem asszimilálta teljesen, vagyis a *menszáros* ~ *mészáros*, *donga* ~ *duga* párok nem feltétlenül különböző korban, hanem éppolyan valószínűséggel különböző helyen párhuzamosan átvett alakváltozatok is lehetnek.

A lehetséges szláv nyelv(járás)i előképek valószínűsítésekor a szláv és a magyar hangváltozások időbeli egymásutánját és térbeli különbségeit egyaránt figyelembe kell vennünk. Az $y > i$ változás⁶ például délnyugaton (a mai horvát és szlovén területen) már a 9. században megkezdődik, de délkeleten (a mai bolgár területen) csak a 13., északnyugaton (a mai cseh és szlovák nyelvterületen) pedig csak a 14–15. századra fejeződik be, tehát a magyarországi szlávoknál mind a kétféle kiejtéssel számolni kell a X–XII. században. Igaz, hogy az y -ból a magyarban is i lett, de az egykori y -vel való átvétel nyomát őrzi a magyar az ilyen szavak vegyes hangrendű voltában: *vydra* > *vidra*, *vyžigati* > *vizsgál*. Átkerülhetett ugyanaz a szláv $t\check{o}$ y -vel és i -vel is: *styd(iti)* > *szid(ok)*, de *styděnije* > *szígyen* ~ *szégyen*.

Használhatóbb korjelzőnek tűnik a szláv jerek (*ѣ*, *ѥ*) sorsa. A *jer* elnevezés a szláv ábécé *ѣ* betűjének *jer*, illetve *ѥ* betűjének *jer'* nevéből vált nyelvészeti terminussá. E két magánhangzót szokás redukált *ѣ* és redukált *ѥ* névvel is illetni, ami teljességgel téves, mivel ezek a magánhangzók a X–XI. században még többnyire teljesen tiszta, a szlávval kontaktáló nyelvek beszélői számára jól azonosítható vokálisok voltak, s később is csak bizonyos pozíciókban esnek ki, egyéb helyzetek-

⁶ A szlavisztikai szakirodalomban az y hagyományosan a veláris i (mint az orosz *ѣ*, a román *i* vagy a török *i*; IPA: *i*) jelölésére szolgál.

ben viszont más rövid magánhangzókká válnak. Hogy hogyan ejthették ezeket a hangokat a X–XI. században, arra nézve Décsy Gyula alapján teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a *ѣ* (*jer*) rövid *u*-nak, a *ѥ* (*jer'*) pedig rövid *i*-nek hangzott, illetve — ahogy Décsy (1958: 384) óvatosan fogalmaz, ezek vagy rövid *u*-nak és rövid *i*-nek hangzottak, vagy olyan hangsínű hangok voltak, amelyeket a finnek és a magyarok rövid *u*-nak és rövid *i*-nek érzekeltek. Ugyanez a helyzet egyébként a görög nyelv régi szláv jövevényszavai esetében is, vö. középgör. (XIII. sz.-tól) *χουμέλι*, újgör. *χούμελι* 'komló' < szláv **chъmelъ* 'ua.' (vö. Zoltán 1982: 327).

Ha tehát a XIII. században Kassa környékén feljegyzett *pisztráng* (< *pъstrъgъ*) szavunk (1261: *Pistrungus* potoc, TESz. 3: 216) esetében a fentebb a nazálisokkal kapcsolatban elmondottak fényében abban nem lehetünk ugyan biztosak, hogy ez a szó már a X. század vége előtt bekerült a magyarba, az azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy átvétele a XII. század előtt történt, amikor „az első szótag jere még feltétlenül hangzott” (Kniezsa 1955: 424, vö. Décsy 1958: 380). Ebben a pozícióban ugyanis a palatális *ѣ* a környező szláv nyelvjárásokban gyenge helyzetben volt és később mindenütt kiesett (vö. szlk. *pstruh*, le. *pstrag*, ukr. *ncmpyз*), ezért egy XII–XIII. századi bolgárszlávos **pstroig* alakból, amelyben a nazális még hangzott, de a *jer'* már nem (ez elméletileg Kassa környékén is elképzelhető), *pisztráng* helyett valamiféle **pasztrang* lett volna várható (a régi és nyelvjárási *pisztrang*-hoz képest a ma normatív *pisztráng* másodlagos). Amúgy az úgynevezett erős helyzetekben a szláv *ѣ* ugyanúgy fejlődött a magyarban, mint a szláv *u*. Ahogy a szláv *sluga* szóból egy közbeeső **szuluga* alakon keresztül (1138 k. *Sulgadi* 1228 *Zuluga* TESz. 3: 777) *szolga* lett, ugyanúgy a szláv **blъcha* szóból (1228 u. *Bolchas* TESz. 1: 332) végül *bolha* lett, tehát ugyanúgy kezelte a magyar a szláv *ѣ*-t, mint az *u*-t. Viszont a XIV. század óta adatolható *takács* szavunkat — Décsy Gyulával (1958: 377) ellentétben — nem egy még hangzó *ѣ*-val ejtett szláv **tъkačъ*, hanem egy későbbi, immár jerek nélküli **tkač* átvételének tartom (**tkač* > *takács*, mint **brat[ъ]* > *barát*). Hasonlóképpen egyformán kezelik régi szláv jövevényszavaink a szláv *ѣ*-t és az *i*-t. Ugyanolyan pozícióban a magyarban *i* van mind a szláv *čъstvъ* főnévből lett *tiszt* szavunkban (1315 k. *tiftef* TESz. 3: 924, vö. Kniezsa 1955: 524–5), mind pedig a szláv *čistъ/čista/čisto* melléknévből szár-

mazó *tiszta* szavunkban (1350 k.: *tifan* TESz. 3:925, vö. Kniezsa 1955: 525–6) vagy az *i*-ből és az *ɨ*-ből egyaránt *i* lett *igric* szavunkban (< szláv **igrъcb*, Kniezsa 1955: 221, vö. Zoltán 2015a: 38–41).

Régi szláv jövevényszavaink nagymértékben beilleszkedtek a magyar nyelv hangtani rendszerébe. A vegyes hangrendű szláv szavak kiegyenlítődtek, többnyire a szláv hangsúlyos magánhangzó irányában (*obědъ* > *ebéd*, *četa* > *csata*), néha azonban mindkét irányban (*čeljadъ* > *cseléd* és *család*, a jelentések későbbi elkülönülésével). A korabeli szlávban csak nyílt, vagyis magánhangzóra végződő szótagok voltak, ez a magyarban nem volt kötelező, sőt a második nyílt szótag magánhangzója a magyarban többnyire kiesett (*mъlynarъ* > *molnár*, *malina* > *málna*). A nyílt szótag a szlávban a magánhangzó előtt több mássalhangzót is tartalmazhatott, a magyar ezt szó elején nem tűrte, ezért a szó eleji szláv mássalhangzó-torlódások a magyarban megszűntek. Ez történhetett magánhangzó-előtéttel (*stolъ* > *asztal*, *stlъpъ* > *oszlop*), magánhangzó-betoldással (*bratъ* > *barát*, *brazda* > *barázda*, *vražiti* > *varázsol*) vagy a szókezdő mássalhangzó-csoport egyszerűsítésével (*chvala* > *hála*, *styđiti* > *szid*, *svęto* > *szent*, *Stanislavъ* > *Szaniszló*, *Vladislavъ* > *László*). Ilyen és több más hangtani változás következtében régi szláv jövevényszavaink oly mértékben belesimultak a magyar szókincsbe, hogy szláv nyelvismeret nélkül fel sem ismerhetők (sőt kétségekívül magyarosabbnak tűnnek például későbbi német eredetű konkurrensaiknél, vö. pl. *galuska* ~ *nokedli*, *kupica* ~ *stampedli*, *pálinka* ~ *snapisz*, *párol* ~ *dinsztel*), ugyanakkor számos esetben szinte a felismerhetetlenségig eltávolodtak szláv nyelvi előképüktől (vö. pl. **služъba* > *zsolozsma*, *stranъnikъ* > *zarándok*).

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy korai szláv jövevényszavaink esetében Melich János fentebb idézett feltételes mondata („S ha idővel képesek leszünk szláv szavaink mindegyikéről kimutatni, hogy melyik szláv nyelvből való...”) nem kutatási módszereink hiányosságai miatt marad jámbor óhaj csupán, hanem – mivel a XII. századig nincsenek is mai értelemben vett szláv nyelvek, csak kései ősszláv dialektusok – az anyag természete nem tesz lehetővé ilyen differenciálást. Ezt a korai szakaszt illetően tehát meg kell elégednünk azzal, hogy az ekkor átvett szláv jövevényszavaink legjobb esetben is csak a fentebb vázolt két késői

összláv nyelvjárásba sorolhatók be, ha hangalakjukban van ehhez valamilyen fogódzó. A XII. század után, amikor az egyes szláv nyelvek hangtani arculata határozottabban kialakul, már valóban nagyobb eséllyel tudjuk megkülönböztetni egymástól a cseh, orosz, horvát stb. jövevény-szavakat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szláv nyelvek máig tartó nagyfokú hasonlósága miatt sokszor még viszonylag új jövevényyszavak esetében sem lehet egyértelműen meghatározni az átadó nyelvet.⁷

Irodalom

- Balassa József 1937: A magyar nyelv életrajza. Budapest.
- Balogh László 2007. Új könyv a „kettős honfoglalásról” (Megjegyzések egy a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 125: 3–19.
- Balogh László 2015: A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában. In: Balogh László, Kovács Szilvia (szerk.), *Régmúlt idők elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája*. Budapest. 279–302.
- Bárczi Géza 1958: A magyar szókincs eredete. Budapest.
- Bárczi Géza 1966: A magyar nyelv életrajza. 2. kiadás. Budapest.
- Benkő Loránd 1997: A honfoglaló magyarság nyelvi vioszonnyai és ami ezekből következik. In: Kovács László–Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest. 163–176.
- [Bernštejn] Бернштейн, С. Б. 1961: *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Москва.
- [Chelimskij] Хелимский, Е. А. 1988: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов*, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации. Москва.

⁷ Az 1916 óta adatolható *zabrál* igét például többen orosz eredetűnek tartják (vö. pl. Nyomárcay 2013:76), de korántsem csak az akkor ellenséges oroszok, hanem éppolyan jó eséllyel a monarchiabeli északi szláv bajtársak (csehek, szlovákok, lengyelek, ukránok) nyelvéből is származhat (TESz 3: 1181, vö. Zoltán 2015b: 161). Egy első világháborús alulattörténet szerzője szerint a szó a kárpáti ruszinból származik: „... még más két, akkor elterjedt kárpáti kifejezést örököltünk meg. Egyik volt a nyimá, másik a zabrálni. Mindkettő az ottani rutén lakosság azon szavaiból eredt, hogy mikor a miénk a falvakban kértek tőlük valamit (természetesen pénzért s másról nem lehetett szó, mint ennivalóról), mindig azzal feleltek: »nyimá nyics moszkali zabráli«. T. i. hogy semmijük nincs, mert a muszkák mindenüket elvitték. Erre maradt a rutének, tótok elnevezésére a nyimá, — a háborúban mindennapos »engedély nélküli szerzésre« pedig a zabrál kifejezés” (Deseő 1931: 97)

- 347–368. [Új kiadása: Хелимский, Е. А. 2000. Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи. Москва. 418–434.]
- [Chelimskij] Хелимский, Е. А. 1989: Изучение ранних славяно-венгерских языковых отношений (Материалы и интерпретации. Вопрос об этноязыковых контактах венгров с восточными славянами). In: А. С. Мыльников (ред.), *Славяноведение и балканистика в странах Зарубежной Европы и США*. Москва, 184–198.
- Csernicskó István 1998: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest.
- Décsy, Gyula 1958: Die Entsprechungen der gemeinslavischen Halbvokale im Finnischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven* 3: 369–388.
- Dénes György 2009: *Pest pataka*. Névtani Értesítő 31: 105–111.
- Deseő Lajos 1931: A m. kir. szatmári 12. honvéd gyalog ezred, valamint menet- és népfőlkelő ezredeinek története. Budapest.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Budapest, 1959–1962.
- EWUng. = Loránd Benkő (Hrsg.), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest, 1993–1997.
- Füredi Mihály–Kelemen József (szerk.) 1989: A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára (1965–1977). Budapest.
- Göncz Lajos 1999: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék.
- Hodinka Antal 1916: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest.
- Hóman Bálint—Szekfű Gyula 1935: Magyar történet I. 2. kiadás. Budapest.
- Király Péter 2006: A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyháza.
- Kiss Lajos 1963: История одного полонизма в русском языке: *венгры*. In: *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*. Warszawa. 305–311.
- Kniezsa István 1955: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1–2. Budapest.
- Kniezsa István 1942: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű Gyula (szerk.), *A magyarság és a szlávok*. Budapest, 168–188.
- Kniezsa István 1943: Keletmagyarország helynevei. In: Deér József–Gáldi László (szerk.) *Magyarok és románok I*. Budapest. 111–313.
- Kniezsa István 1963: Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica Hung.* 9: 27–44.
- Kontra Miklós (szerk.) 2012: A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában. Budapest–Alsóőr–Lendva.
- Kontra Miklós (szerk.) 2016: A magyar nyelv Horvátországban. Budapest.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest.
- Makkay János 1994: A magyarság keltezése. 2., átdolgozott és bővített kiadás. Szolnok.
- Makkay János 2004: Korai szláv kölcsönszavaink keltezési kérdései és a honfoglalás. Budapest.
- Miklosich, Franz 1856. *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*. Wien.
- Nyomárkay István 2013: Szláv szomszédaink. Budapest.
- Papp Ferenc 1967: A magyar szókincs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: Imre Samu, Szathmári István (szerk.), *A magyar nyelv története és*

- rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28 Budapest (= Nyelvtudományi Értekezések 58), 518–522.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4. Budapest, 1967–1984.
- H. Tóth Imre 1997: Szláv nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Kovács László, Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest (= A honfoglalásról sok szemmel 3). 61–69.
- H. Tóth Imre 2011: Fonetika. [In:] H. Tóth Imre, Balázs L. Gábor, Majoros Henrietta. *Bolgár történeti nyelvtan: Hangtan, alaktan*. Szeged. 32–63.
- ÚMTSz = B. Lőrinczy Éva (főszerk.), *Új magyar tájszótár*, 1–5. Budapest, 1979–2010.
- Vékony Gábor 1997: A magyar etnogenézis szakaszai. *Életünk* 1997: 384–408.
- Zimonyi István 2014: Arab források a honfoglalás kori magyarokról. In: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna (szerk.), *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest. 257–266.
- Zoltán András 1982: *Émely* szavunk (szavaink) eredetéről. *Magyar Nyelv* 78: 321–328.
- Zoltán András 1996: A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai. *Életünk* 1996. 634–648.
- Zoltán András 1993: Wpływ języka rosyjskiego na język węgierski w latach 1944–1991. In: Stanisław Gajda (red.), *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: materiały konferencji z 23-25 IX 1992 r.* Opole. 149–151.
- Zoltán András 1999: Vannak-e balti jövevényszavaink? In: Kugler Nóra, Lengyel Klára (szerk.) *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest. 336–340.
- Zoltán András 2005. Szavak, szólások, szövegek. *Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Budapest.
- Zoltán András 2008: Király Péter, A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyháza, 2006 (Ismertetés). *Magyar Nyelv* 104: 355–359.
- Zoltán András 2013: Legrégibb szláv jövevényszavaink szláv dialektológiai hátteréhez. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged. 193–198.
- Zoltán András 2014: A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna (szerk.), *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest. 205–210.
- Zoltán András 2015a: Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 35–44.
- Zoltán András 2015b: Szláv szomszédainkról népszerűen (Nyomárkay István, *Szláv szomszédaink*. Bp. Akadémiai Kiadó, 2013. 138 p.): *Kisebbségkutatás* 24: 155–161.
- Zoltán András 2016: A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában In: É Kiss Katalin, Hegedűs Attila, Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3. Budapest; Piliscsaba. 33–45.
- Zoltán András [megjelenés előtt]: Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.

MŰHELY

Tóth Pál Péter

Stressz és társadalom

Nem kétséges, hogy az egyén élettani folyamataira vonatkozó stressz-elmélet a társadalmi élet területén is relevanciával bír. A közösség „élet-jelenségei”, közöttük az egyének, illetve kisebb nagyobb csoportjai által generált különféle fizikai és pszichikai terhelő hatások stresszt kiváltva befolyásolják s meghatározzák az emberek életét, mindennapi tevékenységét. Éppen ezért különösnek kell tartani, hogy mindeddig a stresszel kapcsolatos kutatások lényegében a biológiai stresszre, a biológiai stresszreakcióra vonatkoznak s így döntően az orvostudományi, s részben a pszichológiai kutatások körében maradtak. A kialakult helyzetet azért is sajátosnak kell tartanunk, mert Selye János egy speciális eset, London II. világháború alatti német bombázása kapcsán már 1942-ben – nem általában, hanem nagyon is konkrétan, adatokkal alátámasztva – felhívta a figyelmet a stressz társadalmi meghatározottságára, társadalmi életben játszott szerepére.¹ Selye számára ugyanis a stressz és társadalom kapcsolata annak ellenére nem volt kétséges, hogy e kettő összefüggésével, a társadalmi folyamatok stresszt kiváltó „mechanizmusával” élete folyamán csupán utalásszerűen (pl. a környezetvédelemmel vagy a túlnépesedéssel kapcsolatban) foglalkozott.²

¹ Selye, H.: Perforated peptic ulcer during air-raid. *Lancet*, 1943, 241(6234), 252.

² Szabó Sándor dr.-Gyires Klára dr.: A szteroidok elnevezése, felosztása és az emberi stresszfelekélyek. Selye János 70 éve megjelent történelmi jelentőségű cikkei. *Orvosi Hetilap* 1407 2015. 156. évfolyam, 35. szám

A következőkben röviden arra teszünk kísérletet, hogy a stressz és társadalom kapcsolatát, e kérdéskomplexum társadalmi meghatározottságát s legfontosabbnak ítélt összefüggéseit felvázoljuk.

A stressz, vagy eredeti elnevezése szerint az „általános adaptációs szindróma” a szervezet, minden igénybevétel esetén bekövetkező nem specifikus válasza.³ Azt, hogy társadalmi vonatkozásban a szervezet ún. igénybevétele igen széles skálán mozog talán említésre sem érdemes. Némi túlzással ugyanis azt mondhatjuk, hogy az emberi társadalom kialakulása óta minden emberi cselekvés, megnyilvánulás (melyet a szervezet igénybevételeként is értelmezhetünk) stresszt kiváltó, stresszt generáló társadalmi tett, amely újabb és újabb cselekvést generál. Ember és társadalom vonatkozásában azonban nemcsak az emberi cselekvés a stressz kiváltója, hanem a társadalmi tények, események is stresszt kiváltó tényezőként jelennek meg az egyén életében. Megállapítható tehát, hogy egyén és társadalom egymást feltételező, egymás nélkül nem értelmezhető, folyamatosan stresszt generáló kölcsönös viszony interakciója. Nincs ugyanis olyan egyéni vagy társadalmi megnyilvánulás, cselekedett, amely kölcsönösen és egymásra hatva ne váltana ki stresszt s ezzel együtt egy újabb stresszt kiváltó cselekvési folyamat kiinduló pontja ne lenne. Az így kiváltott stressz pedig nemcsak az egyén adott kérdésre adott válaszára van hatással, hanem a társadalom adott kérdéssel kapcsolatos elvárásaira is. S ez egyben azt is jelenti, hogy a stressz által befolyásolt, módosított emberi cselekvés szükségszerűen befolyásolja, módosítja a társadalom élettevékenységét, amely immár módosult formában (stresszt kiváltva) újabb feladatok megoldása elé állítja az embert. A téma szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az a kérdés, hogy e viszonyrendszerben milyen szerepet játszik az egyén és milyent a társadalom, illetve hogy együttes hatásuk hogyan jelenik meg, tükröződik az egyén és a közösség életében, cselekedeteiben. Ennek ismerete pedig már csak azért is fontos, mert az egyén és a közösség cselekedeteinek együttes hatását a társadalmi változások, átalakulások hajtóerejének tekintjük.

³ Selye, H.: Stress without distress. J. B. Lippincott Co., Philadelphia, 1974.

Első megközelítésben a szervezet közvetlen, vagy közvetett hatás által kiváltott igénybevétele belső vagy külső indítékból származhat, melynek következményei az egyéneket, a népesség kisebb nagyobb csoportjait vagy egészét különböző mértékben vagy formában érintik, érinthetik. Természetesen jelentős különbség van aközött, hogy egy jelen idejű cselekvés által kiváltott, vagy a történelmi múltban halmozódó „lerakódások” stressz hatásáról van-e szó. Példaként az első összefüggéssel kapcsolatban megemlíjtük a magyar kormány jelenlegi migrációs politikáját, a másodikkal kapcsolatban pedig annak az állapotnak a tovagyrúzó hatását, amelyet Vörösmarty Mihály a Szózat című versében a következőképpen fogalmazott meg: *„Szabadság! itten hordozák Véres zászlóidat, S elhulltanak legjobbjaink A hosszú harc alatt.”*

Az egyén szempontjából igen fontos, hogy az egymást váltó, újszerű élethelyzetek milyen stressz reakciót váltanak ki. Nem elhanyagolható jelentősége van ugyanis annak, hogy az egyén vagy a többé-kevésbé azonos társadalmi státuszú csoportokhoz tartozók hogyan tudnak alkalmazkodni, illetve megbirkózni az egymással nem egyszer homlokegyenest ellentétes társadalmi elvárásokkal. Gondoljuk végig, hogy egy magyar állampolgárnak az elmúlt száz év alatt – státuszhoz kötötten, de attól függetlenül is – legalább tíz alkalommal kellett az egymást váltó, egymással szemben álló, egymást tagadó hatalom képviselőinek megfelelni. Képzeljük el, hogy a Magyar Királyság feldarabolását követően milyen adaptációs képességre volt szükségük a magyar állampolgároknak akkor is, ha az újra rajzolt Magyarország, vagy ha valamelyik utódállam állampolgára lett. Az egykori helyzetet tovább bonyolította, amennyiben az adott személy magyar vagy nem magyar nemzetiségű volt. Teljesen eltérő élethelyzetet jelentett ugyanis az, ha valaki az I. világháborút megelőzően magyar, vagy magyar állampolgárként más nemzetiségű (horvát, román, szerb vagy szlovák stb.) tagja volt az országnak. Abban az esetben ugyanis, ha egy adott személy a világháborút követően magyarként lett valamelyik utódállam állampolgára, akkor ez számára kisebbségi sorba süllyedést, a más nemzetiségűnek pedig többségi sorba emelkedést jelentett. Természetesen a bekövetkezett változáshoz, a Magyar Birodalom feldarabolásához és az azt követő rendszerváltozásokhoz az embereknek nem egyszerűen csak alkalmazkodniuk kellett, hanem meg kellett küz-

deni mindazokkal a nehézségekkel, amelyek az új helyzetből fakadtak. S azt sem feledjük, hogy egy-egy nagy társadalmi kataklizmán belül, például az 1949-1989 közötti Magyarországon mennyi, esetenként az egyént drasztikusan érintő „módosulás” következett be. Ennek érzékeltetésére elegendő, ha az 1945-ös, de ha különösen az 1949-es változásokra, a kommunista hatalomátvételt követő letartóztatásokra, az emberek hatalom által történt teljes kiszolgáltatottságára, az ún. csengő-frász szindrómára gondolunk. Mindezek együtt „hozták” létre azt a helyzetet, hogy e stresszes időszak közepére, 1953-ra szinte már nem volt olyan család az országban, amelyet ne érintettek volna hátrányos, közöttük rendőrhatalmi intézkedések. És folytatódott a sor 1956-tal, a forradalmat követő brutális megtorlással, a termelőszövetkezetek egyéni akarátot figyelmen kívül hagyó erőszakos megszervezésével, a „puha” diktatúra kialakulásával. Az egymást követő nagy társadalmi traumákat követően pedig hiába alakult ki az új helyzetnek valamilyen formában megfelelő sikeres megküzdés, vagy a megbirkózás valamiféle képessége, stratégiája, mert azokat és a „nyugalmi” szakaszon belül már megszerzett kompetencia élményünket a rövid időn belül bekövetkező újabb és újabb társadalmi változások igen rövid időn belül felülírták.

Természetesen a fenti társadalmi változásokkal párhuzamosan, vagy azoktól függetlenül a három-négy nemzedékkel ezelőtti elődeinknek s az őket követőknek az ország feldarabolása, vagy annak emlékei által okozott traumák mellett, ha nem is egyik napról a másikra, de szembe kellett nézniük és meg kellett birkózniuk az urbanizáció, a klímaváltozás, a tömegtájékoztatás norma- és értékközvetítő szerepének megváltozásából, a teljes életformaváltásból, a modern életfeltételekhez való alkalmazkodásból, az apadó népességből, a család szerepének átalakulásból, a migrációból, a globalizációból származó kihívásoknak. Mindezek persze a társadalom különböző csoportjait a nemzeti azonoságtudat, a társadalmi-gazdasági-kulturális helyzet, a politikai elkötelezettség, az iskolai végzettség, az etnikai, vallási és nemi hovatartozás stb. függvényében különbözőképpen érintették. Azt mondhatjuk, hogy a folyamatos változások, a gyorsan átalakuló társadalmi rendszerek hatására bekövetkezett átrendeződések, státuszváltások (pl. hogy hogyan lettek változásról-változásra kiszolgáltatottakká a volt uralkodó réteg tag-

jai és fordítva) szinte megoldhatatlan kihívások, adaptációs kényszerek elé állították az embereket. Az egymást váltó leszakadó rétegek „váltógazdálkodás” szerű társadalmi kiszolgáltatottsága, az újabb változásoktól való rettegés, félelem, feszültség nem csak hogy nem csökkentette a stressz funkcióját, szerepét az ember életében, hanem ellenkezőleg fontos szerepet játszott az egyén és a társadalom különböző deformációinak létrejöttében. Mindezek lenyomatát pedig az egyéni tragédiák láncolatában éppen úgy megtaláljuk, mint a magyar népesség rossz egészségi állapotában, a korai egészségromlásban, az idő előtti elhalálozásban, az alacsony termékenységen s az 1980-ban bekövetkezett népességfogyásban, a társadalmi deprivációban. A változások megküzdéséhez elengedhetetlen adaptáció hiányában pedig a megváltozott társadalmi feltételekhez való alkalmazkodás kudarca általában, de különösen az adott viszonyok között leszakadó rétegek frusztrációjában játszott/játszik meghatározó szerepet. A régi kihívásokat pedig a maguk természetességével újabb és újabb kihívások követik. Ebben az összefüggésben a korábban tárgyalt társadalmi traumák fényében sem tartjuk jelentéktelennek „az egymástól végletesen elszakadt társadalmi valóságok, a technológiailag fejlett társadalmak új kihívásait, ahol a hiperrealitás jelenti azt az új emberi kondíciót, amely az érzékek, a tér, a viszonyok, az idő és a tudás teljes destabilizációjának állapotaként vált ismertté s, ahol a közvetítettségben egyre kevésbé megkülönböztethető módon olvad össze tény és fikció, valóság és szimuláció, emberek és robotok.”⁴ Nem is beszélve arról, hogy ma, amikor a virtuális sokkal valóságosabb mint a valóság maga az új technológiák hogyan ékelődnek be az észlelési és a tudati zóna közé és steresszorként hogyan befolyásolják a körülöttünk lévő világ megismerését, feldolgozását.

Társadalmi vonatkozásban a steresszorok, a stresszt okozó események hihetetlenül sokrétűek. Ezek közül a továbbiakban, kissé részletesebben – a bennünket közvetlenebbül érintő – kisebbségi helyzetből és a migrációs folyamatokból származókról szólunk. E két kérdéskör kiemelt helyzete érthető, hiszen – történelmileg és egyidejűleg – a helyváltoztatásnak, a vándorlásnak, valamint az alávetett, kiszolgáltatott kisebb-

⁴ Lásd: www.realityresearch.info

ségi helyzetnek makro-, és mikro szinten is megmutatkozóan jelentős, pozitív illetve negatív változásokat indukáló következményei vannak. Ezek hatása a mindennapi, valamint a társadalmi, a gazdasági, a politikai stb. élet színterein egyaránt tetten érhető. Ennek ellenére a migráció, illetve a kisebbségi lét stresszt okozó hatásának vizsgálata az esetek többségében makroszintre korlátozódik. Éppen ezért mikro szinten a migrációhoz és a kisebbségi helyzethez kapcsolódó stresszről, a migránsok és a kisebbségben élők által alkalmazott megküzdési stratégiákról, a sajátos helyzetből fakadó pozitív és vagy negatív következményekkel járó stresszről meglehetősen keveset tudunk. Többet kellene tudnunk azokról a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális folyamatokról is, amelyeket ez a mozgás, állapot nemcsak a vándorlók, a kisebbségi helyzetben lévők, hanem a kibocsátó és a befogadó közösségek, valamint a többségi társadalom életének alakulásában is kivált. A fentiek alátámasztására számtalan példát lehet felhozni. Nem is kell a messzi múltba (pl. török hódoltság és következményei!) visszamenni, elegendő amennyiben „csak” a legújabb kori feloldhatatlannak tűnő hazai traumákat, a Magyar Birodalom már említett felszámolását, az I. és a II. világháború katonai és polgári embervesztését, a holokauszt borzalmát, a migrációs folyamatokat, valamint a kisebbségi sorba süllyedt magyarság (több mint 3 millió fő) példáját említjük. Gondoljunk arra, hogy az egyének, illetve a népesség kisebb nagyobb csoportjai (magyarok és nem magyarok) számára mennyi stresszt kiváltó és azt fenntartó traumával járt a világháborúkat lezáró trianoni, bécsi, párizsi nagyhatalmi béke-döntés, amelyek csak a területek el- illetve visszacsatolásával az ott élő népességnek okoztak. A következmények közül megemlítjük a saját szülőföldjén kisebbségbe süllyedt magyarság megváltozott státuszából adódó, az új helyzet elől menekülők, majd a ki- és elvándorlók, az áttelepülők, a létszámcsökkenés okozta feszültségek által kiváltott stresszt, amely egyre súlyosabb gondot okoz a helyben maradók számára.⁵ A kisebbségben élő magyarok létszámcsökkenése, „tér” vesztese ugyanis nemcsak az

⁵ A stressz és a kisebbségi lét kapcsolatával összefüggésben lásd meg: Tóth Pál Péter: Kreativitás és stressz a kisebbségben élő magyarság körében. Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 2.sz.

általuk kitöltött területek összezsugorodását vonja maga után, hanem – újabb és újabb stresszt kiváltva – a mindennapi élet színterén éppen úgy jelen vannak, mint a többségi népességhez való, fokozatosan összeszűkülő viszonyuk, a helyi/országos társadalmi, politikai, kulturális életben való részvételük, gazdasági befolyásuk stb. területén. A kivándorlók, az áttelepülők hiánya pedig újabb és újabb stresszt kiváltva tovább szűkíti azt a teret, amelyet még magyarok lagnak be, töltenek ki, s ezzel akaratanul elősegíti a még maradók frusztrálódását, asszimilálódását.

S mindez mit is jelent számokban? Az 1910. évi népszámlálás szerint az elcsatolt területeken 3 221 000 magyar élt. Számuk 1991-re 2 667 000-re, 2001-re 2 174 921-re, a XXI. század első évtizedének végére pedig 2 089 518 főre csökkent. A trianoni békeszerződéstől napjainkig tehát, a statisztikai adatok szerint a szomszédos országokban élő magát magyarnak vallók száma 1 288 080 fővel lett kevesebb. S ez az eltelt közel száz év alatt összes következményeivel együtt 40%-os népességcsökkenést jelent. A tényt tudjuk, következményeit, ha nagy vonalakban is, de többé-kevésbé ismerjük: azt viszont, hogy ebben a folyamatban milyen szerepe volt/van a stressznek, amely ott lappang a termékenységből fakadó fogyás, a Magyarországra vagy egy harmadik országba történt vándorlás, illetve az asszimiláció stb. háttérében pontosan nem ismerjük.⁶

A migrációs mozgások okozta változások, miközben jelentős eltérések is vannak sok hasonlóságot mutatnak a kisebbségi léttel fentiekben megfogalmazottakkal. A vándorlás, mint stressz-forrás – a mindennapi életkörülményekben, a lakáshelyzetben, a munkában, a családi és baráti kapcsolatokban stb. bekövetkező változások következtében – nemcsak pozitív értelemben mozgósítja az egyén energiáit, hanem komoly szorongást kiváltva negatív hatással is van az egyén lelki és testi

⁶ A létszámcsökkenés s az ezzel együtt járó stressz azonban nemcsak a szomszédos országokban élő magyarokat érintette, hanem Magyarország lakosságát is. Európában elsőként a reprodukciós szint alá a hazai termékenység csökkent, melynek kezdete 1980-ra nyúlik vissza. Ennek mértéke az első tíz évben 3,1%-os volt, a következőben pedig 1,7%-os lett. S ezzel 2001-ben 513 950 fővel éltünk kevesebben az országban, mint 1980-ban. A következő évtizedben ez a tendencia folytatódott, s így a 2011-ben megtartott népszámlálás 260 687 fővel kevesebb személyt talált az országban. Azaz az elmúlt közel 35 évben a hazai népesség több mint 850 ezer fővel lett kevesebb s ez összességében 8,3%-os fogyást jelent.

egészségére.⁷ A helyváltoztatáshoz köthető negatív stressz „megjele-
nését” többek között az magyarázza, hogy a vándorlás nem feltétlenül
hoz érzékelhető, különösen jelentős javulást az egyén életében. Melynek
következtében helyváltoztatással járó transzformációkból, a kulturális
és egyéb adaptációs nehézségekből adódó veszteségek a posztmigrációs
életszakaszban számos mentális és pszichoszomatikus tünet okozója.⁸
Achotegui szerint a befogadó országokban a bevándorlókat folyamato-
san érő stressz okozta mentális problémák (amelyet Ulysses szindrómá-
nak nevez) egyre nagyobb gyakorisággal fordulnak elő. A fő potenci-
ális stresszorokat a következő négy csoportba sorolta: 1) a magány és
az egyedüllét, 2) az előre kitűzött tervek megvalósulásának hiánya, 3)
a túlélésért való küzdelem, megfelelő élelem és szállás hiánya, 4) és a
félelem pl. az beutazás közbeni esetleges fizikai sérülésektől vagy akár a
haláltól, később a kitoloncolástól stb.⁹ A fentiek mellett a migrációhoz
kapcsolódó stressz forrása az akkulturáció is: az idegen kultúrába, ide-
gen nyelvi környezetbe való beilleszkedés nehézsége, amelyet gyakran a
migránsokkal szemben megnyilvánuló diszkrimináció is nehezít. Mind-
ezek mellett a kulturális identitás újradefiniálása, a meglévő családi,
rokonai kötelékek fellazulása, az alulfoglalkoztatottság stb. mind-mind
olyan tényező, amely a vándorláshoz kötődő stresszt kiváltják.¹⁰ Hatásuk
azonban attól is függ, hogy a negatív tapasztalatokkal szemben a mig-
ráns milyen lehetőséggel rendelkezik és milyen megküzdési stratégiát
alkalmaz. A beilleszkedésben fontos szerepet játszik a vallás, a tapasztal-
at ugyanis azt mutatja, hogy a vallásos közeg – különösen a kisebb fele-

⁷ Külön, részletesen kellene szólni a migráció sajátos formájáról, amikor az elmozdulás, pontosabban a menekülés háborúk, természeti katasztrófák stb. miatt következik be. Ilyen esetekben maga a migráció ténye is nagyfokú stresszorként funkcionál.

⁸ Al-Baldawi, R. (2002): Migration-related stress and psychosomatic consequences. International Congress Series, Volume 1241, September 2002, pp. 271-278(8).

⁹ Achotegui, P. J. (2008). Migración y crisis: el síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple (síndrome de Ulises). *Avances en Salud Mental Relacional*, 7(1). <http://www.psiquiatria.com/revistas/index.php/asmr/article/viewFile/96/83>.

¹⁰ Taloyan, M.- Johansson L.M.- Saleh-Statinn N. and Al-Windi A. (2011): Acculturation Strategies in Migration Stress Among Kurdish Men in Sweden: A Narrative Approach. *Am J Mens Health* May 2011 vol. 5, no. 3: 198–207.

kezetek esetén – csökkentheti a stresszorok számát, hatását.¹¹ A vallásos kapcsolatok nemcsak azért jelentenek komoly segítséget, mert a migráció előkészítésében is szerepet játszanak, hanem azért is mert nemcsak fizikailag, hanem mentálisan is befogadó közeget biztosíthatnak a migránsnak. Közvetítő „közegre” viszont az új környezetben nagy szükség van, mert mint egy hazai vizsgálatból kiderült a migránsokkal kapcsolatos gondoskodásban a legtöbb problémát a nyelvi korlátok, az intézmények közötti hiányos együttműködés, illetve a migránsok számára nyújtott specifikus segítségnyújtás hiánya okozza.¹² Összességében azonban: még abban az esetben is, ha a vándorló az elmozdulás következtében anyagi jólétet tud önmaga és családja számára teremteni, akkor is a migráció fentiekben bemutatott „kísérő” jelenségei általában a jólét szubjektív csökkenésével járnak, melyek következtében a helyváltoztatás pozitív hatása az egyén boldogságra rövidtávú és alig kimutatható.¹³

A migráció azonban nemcsak a migráns, hanem az otthon maradtak számára is stressz-forrást jelent, hiszen egyrészt nélkülözniük kell az eltávozott családtag segítségnyújtását, másrészt pedig érzelmi-
leg is éppen úgy meg kell birkózniuk az őket hosszabb-rövidebb időre elhagyó személy hiányával, mint majd visszatérésükkel (amennyiben ez bekövetkezik). Az otthon maradottaknak ugyanis nemcsak változtatniuk kell a már megszokott (új) rutinjaikon, hanem a távol lévőről kialakult, kialakított idealizált kép és a megtapasztalt valóság közti diszcrepancia is feszültségállapothoz vezethet.¹⁴

¹¹ A jelenleg Európát érintő bevándorlási és menekült hullám egyik nagy dilemmája, hogy a mozgásban részt vevők vallása (iszlám), kultúrája stb. teljes mértékben eltér az európai keresztény-zsidó vallástól.

¹² Bognár Klára: „Máshogy segíteni” – De hogyan? Menedék Egyesület: Budapest, 2014 http://www.real.mtak.hu/.../w207.bat_session%3D1164013711%26infile%3D%26-sobj%3D8961...

¹³ Kozłowska, O.- Sallah, D.- Galasiński, D. (2008): *Migration, Stress and Mental Health: An Exploratory Study of Post-accession Polish Immigrants to the United Kingdom*. Final Report, Centre for Health and Social Care Improvement (CHSCI) & History and Governance Research Institute

¹⁴ Gullotta, T. P., & Donohue, K. C. (1983). Families, relocation, and the corporation. *New Directions For Mental Health Services*(20), 15-24.

A migráció okozta stressz a vándorló, az otthon maradottak mellett a befogadó társadalom tagjait is érinti. Nem kellően ismert azonban, hogy ebben az összefüggésben melyek a stressznövelő és a stresszcsökkentő tényezők, s hogy a bevándorlók jelenléte milyen mértékű stresszt okoz az embereknek az országban, városukban, illetve közvetlen környezetükben, miközben valójában azt sem ismerjük, hogy a migráció okozta stresszt valós interakciók, vagy konkrét tapasztalatokat nélkülöző gondolati konstrukciók, előítéletek váltották-e ki.¹⁵ Mindezek megismerése azonban nem egyszerű feladat, hiszen a stressz és társadalom rejtettebb, áttételesebb összefüggéseinek, valamint a stressz nem direkt formában megnyilvánuló negatív (distressz) és pozitív (eusterssz) formáinak, hatásának feltárását, s az ezeket kiváltó okok és kapcsolatok megismerését e kérdéskör interdiszciplináris és transznacionális jellege is tovább bonyolítja.

Többet kellene tehát tudni az egymással szoros kapcsolatban lévő, egymást kiegészítő ismeretlen stresszt okozó eseményekről, élethelyzetekről, a migránsok, az otthon maradottak és a befogadó társadalom tagjainak stresszre adott válaszairól, a körükben megfigyelhető alkalmazkodási mintákról, megküzdési stratégiákról, valamint e három terület egymásra gyakorolt hatásáról és annak következményeiről, mindazokról a mechanizmusokról, amelyek segítségével a migráció által kiváltott stresszel a fenti három „elemhez” tartozóknak meg kellene birkóznuk. Mindezeknek a jelenleginél alaposabb ismerete – az Európai Unióba bevándorló nagyszámú más kultúrájú, vallású idegen minél zökkenőmentesebb beilleszkedése érdekében – az EU jelene, de különösen jövője szempontjából kiemelt jelentőségű.

A fentiek után nézzük meg, hogy a nemzetközi vándorlás, amely – összes feszültségeivel együtt – az 1945 utáni politikai keretek között a rendszerváltoztatásig döntően illegális vándorlást jelentett milyen súlyos volt jelen a hazai stresszt kiváltó társadalmi, gazdasági, politikai

¹⁵ A *European Social Survey* 6. hulláma (2012) által vizsgált népesség kétötöde például úgy vélekedett, hogy számukra a bevándorlás veszélyt jelent (potenciális stresszor), mert a migránsok miatt országukban rosszabbul kell élniük. http://www.europeansocialsurvey.org/data/condition_of_use.html

folyamatok között. A bekövetkezett mozgás volumenének érzékeltetésére megemlítjük, hogy a II. világháború okozta népességmozgás lecsillapodásával, 1947-et követően a rendszerváltoztatásig a külföldre távoztak közülük közel 200 ezren, a lakosság mintegy 2%-a 1956. október 23. és 1957. május 26. között menekült el. A forradalmat követő „csendes” évtizedekben – 1960 és 1989 között – a legális és az illegális kivándorlók évenkénti száma 1886 és 7880 között mozgott. Vagyis az 1956-os exodust követő 32 évben közel annyian távoztak az országból, mint a forradalmat követő hónapokban. Összességében tehát 1947–1989 között 523 579-en hagyták el az országot. Ők voltak azok, akiket a korabeli hivatalos politika reakciónak, hazaárulónak, ellenforradalmárnak bélyegzett. Ez a „minősítés” számukra is, de mindenekelőtt az itthon maradt családtagjaik számára, de társadalmi szinten is állandó stressz forrást jelentett. Az, hogy mindez az egyes emberek életében éppen úgy, mint a társadalmi tudatban milyen fizikai és pszichés károkat okozott ma még feltáratlan, s zárványként, bár igaz egyre áttételesebben, de továbbra is stressz forrásként van jelent életünkben. 1990-et követően, a korábbi lefojtottság ellenére jelentős mértékű kiáramlás nem következett be. A kivándorlók száma lassan emelkedett. A változás 1995-től kezdődött, amikor az év során már több mint 20 ezren hagyták el az országot. Ez a szám 2014-re 330 023 lett.¹⁶ Napjainkban pedig a kivándorló honfitársaink száma, akik között a fiatal korcsoportokhoz tartozók és a diplomával rendelkezők aránya a legjelentősebb a 350 ezer főt is meghaladja. Természetesen a megváltozott politikai környezet ellenére az 1990-et követő elvándorlás is – nemcsak az egyén szintjén, hanem társadalmi szinten is – stressz forrást jelent. Szerepe, súlya, hatása azonban mind az egyén, mind a társadalom életében összehasonlíthatatlanul más, mint amilyen az ezt megelőző évtizedekben lezajlott fél-legális, illegális elvándorlásnak volt.

A stressz és a társadalom összefüggéseivel kapcsolatos gondolatokat Kopp Mária-Skrabski Árpád szerzőpáros megállapításával szeretnénk lezárni. Szerintük „A stressz – kihívás – alapvető a fejlődéshez, ha folyamatosan képesek vagyunk megbirkózni a nehézségekkel.”

¹⁶ ./ Lásd: Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én).

A stressz, mint megfogalmazták „akkor válik kórossá, ha nem vagyunk képesek megbirkózni az újszerű, veszélyeztető helyzettel; illetve a krónikus stressz, a kimerülés fázisa egyértelműen károsító hatású. A modern stresszelmélet kulcsfogalma a kontrollvesztés. Az, hogy egy nehéz, újszerű élethelyzet milyen reakciókat vált ki, alapvetően az egyén megbirkózási készségeitől függ. Fontos hangsúlyozni, hogy az ember esetében nem egyszerűen alkalmazkodásról van szó, hanem arról, hogy céljaink megvalósítása során hogyan tudunk megküzdeni a nehézségekkel.”¹⁷ Abban az esetben ugyanis, ha a sikeres megküzdés képessége kialakul, akkor az eredményesség élménye, fokozza kompetencia élményünket, hatékonyságunkat.

¹⁷ ./ Kopp Mária, Skrabski Árpád Magyar lelkiállapot az ezredforduló után 3.o. http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A migráció jogi aspektusai és társadalmi-kulturális hatásai

Beszámoló a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szimpóziumáról

A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság 2016 nyarán, Pécsen – a Pécsi Tudományegyetemmel és az MTA Pécsi Területi Bizottságával együttműködve – tartotta a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust*.¹ A kongresszus – amelyen három kontinens huszonnégy országából 493 kutató vett részt mintegy ötszáz előadással – egy plenáris ülésen és negyvenegy szekcióban (szimpóziumban) szervezte meg a tanácskozást. A negyven szekció egyike *A migráció jogi aspektusai és társadalmi, kulturális hatásai* című szimpózium volt, melynek egy napos tanácskozásán hat előadó fejtette ki nézeteit a címben jelzett kérdésről, s ahol az előadók mondandóját az ennél jóval nagyobb létszámú hallgatóság egészítette ki észrevételeivel.

A téma vitathatatlanul az aktualitásokhoz kapcsolódott,² de a résztvevők szakmailag magas színvonalon elemezték a problémákat. Az előadások meglehetősen szerteágazóak voltak; legalább négy-öt tudo-

¹ Az 1977-ben alapított Társaság öt évente rendez nemzetközi kongresszusokat: az elsőre „*Hungarológiai oktatás régen és ma*” címmel 1981-ben került sor Budapesten, a mostanit megelőzőt pedig – melynek fő témája a „*Nyelv és kultúra a változó régióban*” volt – 2011-ben Kolozsváron szervezték. Az idei kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22-27.) fő témája a „*Kultúra- és tudományköziség. Magyarságtudomány a 21. században*” volt.

² Ugyancsak a migráció kérdésével állt kapcsolatban a „*Migráció, identitás és integráció Magyarországon történeti perspektívában*” című szimpózium, valamint – bár csak a címével jelzett könnyed játékoság révén – a „*Migráns eszmék. Politikai nyelvek vándorlása a 19. századi Magyarországon*” című szekció.

mányterület – politikatudomány, jogtudomány, filozófia, kulturális antropológia és egyes kutatásoknál a demográfiai adatokat kiemelő szociológia – megközelítésében tárgyalták a kérdést, s az előadók a maguk módján kapcsolódtak a migráció sokféle kontextusban értelmezhető jelentéséhez.

A szimpózium megnyitóján –, melyet *A nyelvi-nemzetiségi kérdés jogi szabályozása Magyarországon* című szekcióval közösen tartottak – Vizkelety Mariann, az Igazságügyi Minisztérium igazságügyi kapcsolatokért felelős államtitkára köszöntötte a résztvevőket, majd szakmailag is igényes ünnepi nyitó előadást is tartott. Arról beszélt, hogy a „globalizált világ bábeli zűrzavarában” milliók keresik az identitásukat. Ennek sikeréhez bezárkózás helyett szerintem *dialogusra* van szükség, amiből aztán „egy újfajta rend” születhet majd. Kellően szép, ünnepélyes felütés volt ez a tanácskozáshoz!

Az első előadást Cseresnyés Ferenc tartotta *A politikai menekültek elismerésének változásai 1956 óta* címmel, amelyben a kényszer hatására kialakult menekült migráció kérdését állította középpontba. S a második világháborút követő európai migráció történetét három korszak – hidegháború (1946-1989), rendszerváltozást követő két évtized (1990-2011), valamint napjaink elmúlt öt éve (2012-2016) – jellemzőinek megállapításával elemezte.³

Az első időszakban, de főleg 1950 és 1980 között az előadó szerint „dél-észak” irányú vándorlás uralta Európát. Ekkor jelentős volt a vendégmunkás migráció, de vándoroltak politikai és etnikai menekültek is. Az 1970-es években következett be változás, amikor a köölajár-krízis hatására az addigi befogadók leállították a munkaerő-bevándorlást, ennek következményeként pedig a vendégmunkások családjukkal együtt

³ Az előadó álláspontjának egyes elemei olvashatók a szakirodalomban is; lásd: Cseresnyés Ferenc: Az európai menekültpolitika elbizonytalanodása az újabb migrációs hullámokkal szemben. In: *Modernkori veszélyek rendészeti aspektusai*. Szerk.: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XVI., Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2015. 239-245. Cseresnyés Ferenc: Menekültpolitika és határellenőrzés. In: *A „Határőrség a minőség útján” című konferenciáról*. Szerk.: Hautzinger Zoltán, Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, IV., Pécs, 2005., valamint Cseresnyés Ferenc: Migrációs potenciálok és trendek Európában. In: *REGIO VII.*, 1996/4. sz. 19-46. o.

letelepedtek a választott országokban. Az 1980-as évek vége a migrációs áramlások irányának módosulását hozta, amennyiben „kelet-nyugat” irányú népmozgások váltak jellemzővé, amit főként a vasfüggöny lehullása eredményezett.

A XX. század derekára zavar mutatkozott a nemzetközi menekültjogban (korábban hat menekült egyezmény volt érvényben), ezért – hangsúlyozta az előadó – egyre sürgetőbbé vált azok egységesítése. Ekkor alakult az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, amelynek legfőbb feladata a menekültek jogvédelmének biztosítása a kormányokkal és nemzetközi segélyszervezetekkel együttműködve. E változás során született 1951-ben a Genfi Konvenció,⁴ amelynek jelentőségét és anomáliáit az előadó több lépésben emelte ki. (1) Az Egyezmény egy általánosan elismert nemzetközi jogilag érvényes menekültfogalmat fogalmazott meg; (2) e nemzetközi jogszabállyal először hoztak létre közvetlen kapcsolatot a menekültek védelmének jogi eszközrendszere és egy nemzetközi szervezet között; (3) a Konvenció az időközi korlátozások ellenére a mai napig a nemzetközi és európai menekültügy alapjogszabályának számít. Az első időszakot követően jelentkeztek a gondok. Így például a következők. Noha a hidegháború időszakában az antikommunista menekülteket készségesen befogadták, más politikai menekültek csekély megértésre számíthattak. Nehezen fogadták be az „antropológiailag eltérő” (különböző bőrszínű stb.) embereket, majd meghatározó tényezőként, tkp. politikai gondként jelent meg a menekültek növekedő létszáma. Érdekes adatként hangzott el az is, hogy az Európai Közösség országaiban 1992-ben a politikai menedékköért folyamodók száma majdnem egymillió volt.

Az előadó a második időszak egyik számottevő eseményeként az Európai Unió 2004-es bővítését határozta meg, amely nagymértékben módosította a migráció korábbi tendenciáit. Egyrészt csökkentette a jogcím nélküli tartózkodások számát (szabad mozgás a schengeni tér-

⁴ Az 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98900015.TVR

ségben), másrészt a probléma áthelyeződött a régi tagállamokról az új tagállamokra, hiszen jórészt az új tagállamokon keresztül történik az illegális bevándorlás. Ezt a tényt azzal az adattal is alátámasztotta, miszerint Németországban (amely Európa egyik népszerű bevándorlási célországa) 2012-ben a bevándorlók 74%-a az új (kelet európai) tagállamokból érkezett. Ezt követően az előadó összegezte, hogy 2004 májusát követően a kelet-európai bővítés után létrejött és tartóssá vált egy alacsony bérezésű gazdasági szektor, ahol a nyitott határok következtében a szegény országok egyre több legális és illegális munkavállalója talál foglalkoztatásra.

A harmadik időszak az előadó szóhasználatában a „migrációs válság” időszaka. E korszak fő problémája szerinte az, hogy az utóbbi néhány évben – az Európai Unióba irányuló – tömeges és illegális migrációval nem csak az életüket mentő „menekültek” érkeznek, hanem olyan migránsok is, akik szabad elhatározásból, gazdasági okokból indultak útnak. Ebben analógiát látott az 1990-es évek elejével: akkor sem volt, most sincs legális bevándorlási lehetőség. Emellett jelentős problémaként állapította meg, hogy a „menekült” és (gazdasági) „migráns” között nem húzódik éles fogalmi határ. Fontosnak tartaná e fogalmi hiányosság pótlását, nem csak jogi, demokratikus alapon – mint mondta –, hanem a humanitárius értékek miatt is. Ezenkívül jelentős hiányossággként vetette fel, hogy az Európai Uniónak nincs közös megállapodása a harmadik világbeli államokkal, tudniillik, hogy milyen szakmában, milyen kvóták mellett fogad be munkavállalókat. (Példaként említette ennek helyes működésére Kanadát és az Egyesült Államokat).

Végül Cseresnyés arra mutatott rá, hogy a jómódú demokráciák sem tekintik – és nem is tekinthetik – a menekülteket hasznot hozó kiegészítő munkaerőként, s a politika és az oktatás nem is számol ebből a szempontból a menekültekkel. Úgy tartotta, hogy be kell őket fogadni, segíteni kell őket, de a tömeges áramlásuknak nyilván útját kell állni. Egyfelől, mert a menekült-problémával mindig emberi katasztrófák járhatnak⁵, másfelől a menekültprobléma terheinek nagyobb részét

⁵ Ez a 2015 januári és novemberi párizsi terrortámadások után megjelenő főleg politikusi felvetésre utal, miszerint a terrorcselekmények és ezek kockázatának növekedése alapvetően a bevándorlás erősödésének köszönhető. Megjegyzem, hogy ennek az

jellemző módon a válság peremén álló első befogadó legszegényebb államok viselik. Végül az előadó a probléma elleni küzdelem „mérhető eredményéről”, a külső határok ellenőrzésének sikereiről számol be.

Mohay Ágoston *Az Európai Unió és Törökország együttműködése – nemzetközi és uniós jogi szemszögből* címmel tartott előadást.⁶ Mondanivalóját három résztéma köré csoportosította. Bevezetőként bemutatta, hogy milyen háttér mellett kell értékelni a mai migrációs válságot, mi jellemzi Törökország és az Európai Unió viszonyrendszerét és melyek eddigi együttműködésüknek a főbb állomásai. Elhangzott, hogy a török állam a második világháborút követően szinte minden olyan szervezetben igyekezett részt venni, amely tágabb értelemben az euro-atlanti együttműködésnek a fórumát jelenti. Törökország az Európai Unió legrégebbi társult államai közé tartozik ugyan, hiszen már 1963-ban megkötötte társulási szerződését, s 1987-ben benyújtotta tényleges csatlakozási kérelmét, majd 1995-ben gazdasági jelentőségű kérdésben vámuniót is kötött az európai térséggel, de csak 1999-ben lett tagjelölt ország. Az uniós diplomácia következtében a tényleges csatlakozási tárgyalások 2005-ben kezdődtek meg. Ennek részeredményeként megtudtuk, hogy a tárgyalások során különböző kérdéskörökben tizenöt fejezetet sikerült megnyitniuk és ebből eddig egy fejezetet lezárni.

ok-okozati összefüggésnek a valószerűtlenségére rámutatott Ritecz György: A migráció trendjei és ami mögötte van. *REGIO* 2016/2. sz. 123-125. Ritecz megvizsgálta, hogy az elmúlt hat évben az EUROPOL statisztikái alapján hogyan alakult a terrorcselekmények száma az Unió országaiban. Ezek száma alapján „egyértelműen láthatjuk a csökkenő trendet” – fogalmazott, majd ezt írta: „A korábbi (2009) 316 terrorcselekmény helyett 2014-ben már csak ennek a kétharmadát (201 eset) követték el. [...] Kijelenthető tehát, hogy miközben egyre nagyobb a 'bevándorlás,' illetve a menedékkérők száma, a terrorcselekmények, illetve azon személyek száma, akik ilyenek előkészítésével gyanúsíthatók, egyértelműen csökkenő adatokat mutatnak. Európában igazán a terrorfenyegetettség nem is a bevándorlókhoz köthető, hanem a leszármazottaik egy kis részéhez.”

⁶ A témához kapcsolható egyéb munkái: Mohay Ágoston: Nemzetközi jogi standardok az uniós menekültügyben. In: *Scriptura* 2016/1. sz. 105-118.; A nemzetközi migráció jogi aspektusai, különös tekintettel a legális migráció szabályozására az Európai Unióban. In: *Migrációs tendenciák napjainkban*. Szerk.: Glied Viktor-Tarrósy István-Vörös Zoltán. Publikon Kiadó, Pécs, 2014. 46-64. o. Készült az Európai Integrációs Alap/Belügyminisztérium által finanszírozott EIA/2013/3.7.5. azonosítószámú „Migrációs tendenciák napjainkban” nevű projekt keretében.

A prezentáció középpontjában természetesen Törökországnak a migrációs válságban betöltött szerepe és funkciója állt. Ezzel kapcsolatosan a résztvevők megismerhették az elmúlt pár év történetét, amikor is 2015-16-ban a megnövekedett migrációs (menekültügyi) hullámra az Európai Unió tagállamai eltérő jogi és politikai válaszokat adtak. Egyes tagállamok ugyanis fokozottan érintettek a problémában, érthető módon az uniós szabályozási rendszer logikája „Schengen”, „Dublin” miatt. Itt az előadó külön kiemelte Görögország problémáját, ahol 2010 körül összeomlott a menekültügyi rendszer. Először az Unió Törökországgal próbálta megoldani a kérdést, például a *hotspot-rendszer* (különbéféle személyi adatok elektronikus regisztrációja, ami jelenleg Görögországban és Olaszországban is működik) vagy *relokáció* (kvóta, amely a már menekültügyi kérelmet benyújtó személyekre értendő) útján, illetőleg belső megoldási javaslatként merült fel a megerősített *külső határőrizet* is. Az előadó megállapította, hogy ez utóbbi úton haladva nyilvánvalóan a következő lépcsőfok egy tényleges európai határőrizeti szerv létrehozása lesz. Megtudhattuk, hogy a fentiek egy része még csak javaslat, mások pedig nem működnek jól, részben a gyakorlati megvalósításuk ütközik óriási problémákba, mindenesetre úgy tűnik, hogy az Európai Unió Törökország nélkül ezt a problémát nem tudja megfelelően kezelni. Ennek következtében hosszas tárgyalások és más előzmények után 2016-ban megállapodtak egy migrációs menekültügyi együttműködésről, vagyis kiadtak erről egy a két ország közötti közös nyilatkozatot.

A továbbiakban az előadó e nyilatkozatot elemezte Európa szemszögéből, majd pedig megvizsgálta tartalmi és jogi természetét. A nyilatkozat értelmében a Törökországból Görögországba érkező illegális migránsokat vissza lehet küldeni Törökországba, és Görögország eszerint cselekedett is. A visszaküldöttek körébe olyan személyek tartoznak, akik vagy nem nyújtottak be menekültügyi kérelmet, vagy benyújtottak, de az megalapozatlan vagy elfogadhatatlan. Fontos jellemzőként emelte ki, hogy a folyamat során nem kollektív, hanem személyenkénti, egyéni vizsgálat történik. Ennek része az úgynevezett „szírért szír” megállapodás, ami azt jelenti, hogy minden szír állampolgárért – aki az Európai Unió területéről visszaszállítanak Törökországba – egy másik szír állampolgárt relokáció útján átvesznek. Ezeken túl, Törökország foko-

zott határőrizetet vállalt az embercsempészet elleni fellépés érdekében. Az előadó kiemelte: fontos látnunk, hogy bár Törökország nem annyira védi határait a belépést, de Görögország sem annyira gátolja a kilépést, s ez a folyamat együtt eredményezte ezt a jelentős beáramlást az Európai Unió központi területeire.

A nyilatkozat tartalmi vizsgálata során felvetődött az a kérdés, hogy Törökország általában biztonságos országnak tekinthető-e a menedékkérők körében, illetve, hogy Törökország mennyiben felel meg a Genfi Konvenció követelményeinek. Amíg az első kérdés megválaszolása érdekében a sikeres menedékkérelmek számát kell megvizsgálni, addig az utóbbi kérdés tekintetében fontos általános megállapítás az eddigiek alapján is megtehető: Törökország a mai napig földrajzi korlátozást tart fenn a Konvenció vonatkozásában. Ennek értelmében, Törökországban a Genfi Konvenció értelmében vett menekült kizárólag az lehet, aki Európából érkezik, s aki nem ilyen, azoknak védelmében kiegészítő védelmi státuszok léteznek.

A megállapodás jogi természetét illetően nem tisztázott – hangsúlyozta az előadó –, hogy pontosan mi is ez a megállapodás. Elnevezése elsősorban a tartalma miatt *nyilatkozat*, a megállapodás azonban nem az Európai Unió működéséről szóló szerződéskötési szabályok szerint született. Ezen kívül a szóhasználat sem a szokásos nemzetközi szerződésekre jellemző. Mindezek alapján az előadó inkább egyfajta „politikai kötelezettségek gyűjteményének” tekintette azt. A megállapodásnak az Európai Unió szempontjából is ára van: Törökország pénzügyi támogatása, a vízumliberalizáció és természetesen a csatlakozási folyamat gyorsítása.

Fedinec Csilla *A migráció kérdése a válság sújtotta Ukrajnában* című előadását annak megállapításával kezdte, hogy a haza szakirodalomban Ukrajna kapcsán elhanyagolják a migráció kérdését. Az e témára irányuló kutatásában módszertanilag a kontextus-elemzésre helyezte a hangsúlyt, s főként a probléma jogszabályi környezetben történő megjelenését vizsgálta. Előadásában először a migráció fogalmát tisztázta és feltérképezte, hogyan alakult Ukrajna helyzete a 2014-es válság előtt, majd a 2014-től napjainkig tartó válságról és az ebből következő népeségi, népesedési problémák elemzéséről beszélt. A jelenlévők megtudhatták, hogy Ukrajna függetlenné válása (1991) két folyamatot

indított el: egyrészt robbanásszerűen megindult a kivándorlás, másrészt megkezdődött a beáramlás, például a Balti államokból.

Az előadó a külföldi munkavállalás egyik okának az 1990-es években megindult és a 2000-es évek legelején egy időre javulni látszó, de a mai napig tartó gazdasági válságot emelte ki. Ezzel párhuzamosan azt is fontosnak mondta, hogy 2014-ig egyáltalán nem volt jellemző – akár határon belülre, akár határon túlra irányuló – helyváltóztató életmód az országban, miközben a családok közel 20%-a dolgozott külföldön. Ebben a nagyjából húsz éves periódusban munkavállalási célországként Csehország, Lengyelország, a déli országok közül pedig Olaszország, Spanyolország, Portugália jelent meg. A válság és annak a népességre gyakorolt következményei kapcsán az előadó külön is kiemelte a Krím elvesztését és a keleti megyékben zajló „hibridháború”-t. A Krímet és keleti megyéket együtt egyébként „terroristaelhárító műveleti területeknek” nevezték, hogy elkerüljék a „háború” szó használatát, ahol a résztvevőknek egyértelműen az egyik vagy másik oldalra kell állni, a jogszabályokban pedig ezeket „ideiglenesen megszállt területeknek” nevezik. Az érintett területeket elhagyók neve korábban „kényszeráttelepülők”, majd 2013 után „országban belüli menekült”. Ezzel összefüggésben Ukrajna „papíron” létrehozta az Országban Belüli Menekültek Minisztériumát, de maga a szervezet mindmáig nem állt fel.

A Krím térségét és a keleti megyéket elhagyók ugyanakkor nem költöztek külföldre, hanem országban belül „keringenek”, s az ily módon vándorlókhoz – a kijevei és nyugati megyék lakosait kivéve – a lakosság általában semlegesén vagy pozitívan viszonyul. Meghökkenítő adat, hogy jelenleg 3-4,5 millió nem hivatalos ukrán munkavállaló él különböző európai államokban. E nagy szám kialakulásában nem csak gazdasági tényezők játszottak szerepet, hanem tömeges katonai behívások is (ezekből 2013 őszén volt az utolsó) Ezek olyan embertömegeket is megmozgattak, akik nem mentek volna külföldre.

Ukrajna népessége a 90-es évek elejétől folyamatosan csökkenő tendenciát mutat: 2001-ben a népszámlálási adatok szerint 48,9 millióan éltek ott, 2013-ban már csak 45 millióan, 2016-ban pedig a Krímmel s a keleti megyékkel együtt körülbelül 42 millióan. Egy ENSZ- prognózis szerint 2025-re 30 millió lesz az egykor 52,2 milliós ország lakossága.

Baumann Tímea *Magyar transznacionális családok tagjainak kapcsolatteremtési stratégiái és kötődési mintázatai* cím alatt ismertette egy antropológiai kutatócsoport tagjaként végzett médiaetnográfia irányú kutatásait. Ebben a szülő-gyermek kapcsolat médiában való megjelenítésével foglalkozott, amelynek fő kérdései: hogyan tartható fenn a szülő-gyermek kapcsolat földrajzi távolság esetén, milyen hatások és ellenhatások lépnek fel a technológiai és társadalmi folyamatok között, illetve azok hogyan manifesztálódnak különböző interakciókban és a nevelési gyakorlatban mind családon belül, mind kívül. Mint látható e problémák elsősorban a migráció mikrotársadalmi következményeihez kapcsolódnak. Az Ausztriában és Németországban munkát vállaló magyar családokat vizsgált. Megtudtuk, hogy a magyar migránsok döntő többsége, 91%-a Ausztriában él (eszerint a sokat emlegetett londoni magyar bevándorlókat is megelőzik), valamint a 2000 és 2013 közötti felmérések alapján egyértelműen Ausztriában és Németországban is növekedett a magyar bevándorlók száma az elmúlt években. Az Ausztriában munkát vállalókat a napi vagy heti ingázás jellemzi, addig a Németországban dolgozókat a ritkább heti ingázás, főleg pedig a tartósabb vagy átmeneti betelepülés.

A kutató *résztevéő megfigyelést* végzett, így módjuk volt a dialóguselemzésre és a kontextus-vizsgálatra. Ennek során négy magyar családot vizsgált meg mindennapjaikban. A családok rövid bemutatása után a hallgatóság megismerhette az egyes családok médiahasználati szokásait. A Magyarországról Ausztriába ingázók családjaiban a mobiltelefon-használat (sms, okostelefon, képek megosztása) a jellemző, a Németországba ingázókéban pedig ezek mellett a skype és facebook-interakció is. A kutatók egyébként számos más vonatkozásban is elemezték a családon belüli szerepeket és a családtagok kommunikációs stratégiáit.

Tarrósy István *Elhanyagolt diaszpóra? Afrikaiak Magyarországon és a volt keleti blokkokban* című előadását azzal a kérdéssel kezdte, hogy mellőzöttnek tekinthetjük-e az afrikai diaszpórát Magyarországon, illetőleg megjelenik-e célországként Magyarország az afrikaiak körében? A migráció fogalmának tisztázása után Tarrósy a magyar afrikai közösségek legfontosabb jellemzőiről, azután pedig a magyar migrációs helyzet sajátosságairól beszélt. Kiemelte, hogy az afrikaiak a közhiedelemmel ellentétben alig vesznek részt a nemzetközi vándorlásban. Az afrikaiak

a kontinensek közötti vándorlás helyett sokkal inkább régiókon belül mozognak, tehát esetükben sokkal inkább vizsgálható a kontinensen belüli, intrakontinentális migráció. Vannak természetesen afrikai vándorok az európai térségben is, de számuk nem jelentős. Megtudtuk, hogy napjainkban körülbelül 4.500 afrikai él Magyarországon, de hazánk nem tekinthető számukra célországnak, mert nincsenek „diaszpóra-kötődéseik”.⁷ Az országban való jelenlétük azonban az előadó szerint nagyon hasznos, mert tényleges hidat tudnak képezni saját volt anyaországaik és a választott hazájuk között. Az afrikai kontinens felértékelődőben van – állította –, a globalitás nagyon fontos „politikai irányvonal”, amiben a keleti és déli nyitás is definiálódik. A jövőben – hangsúlyozta – fontos lesz, hogy az afrikai migránsközösségeket összekössük a külpolitikai állásfoglalásokkal. E tekintetben folyamatos kutatások folynak és publikációk születnek.⁸ Mindemellett az előadó az egyik legfontosabb dolognak a különféle kultúrák megismerését tartotta.

Andrássy György *A bevándorlók integrálásának elvi kérdéseiről* című előadásából megtudhattuk, hogy a magyar nyelv jogállását érintő emberi jogi problémák nem csak a kulturális és vallási emberi jogokkal állnak szoros kapcsolatban, hanem a bevándorlással és a bevándorlók jogaival is, tehát egy olyan kérdéssel, ami ma nagyon is aktuális. Ezért úgy vélte, hogy a magyar nyelv jogállásának meghatározása jó kiindulópont a bevándorlókat is megillető kulturális és vallási emberi jogok elméleti átgondolásához. Előadása bevezetésében az olyan hagyományos befogadó államokról beszélt, mint az amerikai kontinens államai, valamint Ausztrália és Új-Zéland, illetve kiemelt figyelmet fordított az

⁷ Ezt egyébként mások másként látják, Speidl Bianka migrációkutató (Migrációkutató Intézet) például így: „Észak-Afrika és a Közel-Kelet mellett, Afrika szubszaharai térségéből is tömegek kelhetnek útra, hogy új helyre költözzenek, mert országukban nem lesz elég élelem. E közben a nyugati vezetők egy része pozitívan beszél a bevándorlásról, pedig az Európa létét veszélyezteti.” Interjú. Forrás: <http://www.hirado.hu/2016/09/14/nem-csak-a-muszlimok-aradata-zudulhat-europara/?source=hirkereso>

⁸ Például: Tarrósy István: Afrikai migrációs folyamatok. In: *Migrációs tendenciák napjainkban*. Szerk.: Glied Viktor-Tarrósy István-Vörös Zoltán. Publikon Kiadó, Pécs, 2014. 9-25. o. Készült az Európai Integrációs Alap/Belügyminisztérium által finanszírozott EIA/2013/3.7.5. azonosítószámú „Migrációs tendenciák napjainkban” nevű projekt keretében.

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának tartalmi elemeire, Roosevelt asszony híres beszédére, valamint mindezzel összefüggésben az önkéntes asszimiláció elvére is. Emlékeztetett rá, hogy Európa – történetileg szemlélve – hosszú ideig csak kibocsátó kontinens volt, ma azonban egyre inkább nemcsak kibocsátó, hanem befogadó is. Egy sor problémával ezért egyszerre kell szembenéznie, ilyen például a történelmi és a bevándorló kisebbségek jogainak, főként nyelvi, vallási és kulturális jogainak problémája.

Az előadás középpontjában a nyelvhasználat szabadságának kérdése állt. Ez egy ma még csak kevésbé elismert szabadság, és az előadó amellett érvelt, hogy ez a szabadság tulajdonképpen egy szabadságjog vagy emberi jog. Három ponton mutatott rá a nyelvi jogokkal kapcsolatos elméletek gyenge pontjaira. Először is, a hivatalos nyelvvel összefüggő jogokat általában kompromisszum-jogoknak és nem emberi jogoknak tekintik, abból kiindulva, hogy e jogok elfogadása szinte sehol sem volt mentes a politikai kompromisszumoktól, például az emberi jogok nemzetközi egyezményeinek elfogadása sem volt ettől mentes. Másodszor, elméleti szempontból kiküszöbölhetetlennek tartják a hivatalos nyelv intézményével kapcsolatos nyelvi megkülönböztetést, mely úgy keletkezik, hogy az államok csak egy, legfeljebb két-három élő nyelvet választanak hivatalos nyelvvé, holott jóval több nyelvet beszélnek területükön. Harmadszor, az előadó szerint téves a legtöbb elmélet azért is, mert a hivatalos nyelvvel kapcsolatos jogok nem csupán relevánsak emberi jogi szempontból, hanem maguk is emberi jogok, hozzátartoznak egy emberi joghoz, a nyelvszabadsághoz. Ez utóbbi tézist a konferencián csak vázolta – részletes elemzését és bizonyítását máshol fejtette ki.⁹ A vázolt problémák megoldását az előadó abban látta, ha felismerjük, hogy a hivatalos nyelvvel összefüggő jogok mindenkit megilletnek, de nem mindenhol, azaz területhez kötött emberi jogok, hasonlóan a politikai jogokhoz, így például a választójoghoz, mely szintén mindenkit megillet, de

⁹ Legújabb elemzésként lásd: Andrassy György: A magyar nyelv jogállása, a kultúra-szabadság és egyes emberi jogok területhez kötöttsége. In: *JURA* 2016/1. 5-24. Az előadó ezt a tézist a következő művében fogalmazta meg először: Andrassy György: *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Dialog Campus Kiadó, Budapest, 2013. 424 oldal.

nem mindenhol a világon. A területhez kötött emberi jogok tézise egyszerűen oldhatja meg a történelmi és a bevándorló kisebbségekhez tartozó személyek jogainak problémáját: a történelmi kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van saját nyelvük hivatalos nyelvként való használatához, saját vallásuk és kultúrájuk állami védelméhez és támogatásához, a bevándorló kisebbségekhez tartozó személyeket pedig nem illetik meg ezek a jogok a befogadó államokban. Persze őket is megilletik e jogok, csak nem a befogadó, hanem a származási országaikban.

Összességében a Hungarológiai Kongresszus „A migráció jogi aspektusai és társadalmi, kulturális hatásai” szimpóziuma igen színes képet adott a migrációs kérdések elemzésének mai állásáról. Pontosan tükrözte a problémakör kutatásának szerteágazó jellegét, s a különböző elemzéseket ennek ellenére is összetartó közös szálakat mutatott be. Például azt – s számomra ez volt a legfontosabb –, hogy a migrációs problémákat elsősorban *történeti kontextusban* érdemes kezelni, mert csakis így lehet megérteni.

Gulyás Éva¹⁰

Európai szociális modell – globalizációs prés alatt

Busek, Erhardt – Brandstaller, Trautl: *Europäisches Sozialmodell versus Globalisierung*. = *Europäische Rundschau*. Jahrgang 44. 2016. 1. no. 19-26. p.

Az európai kérdéseknek szentelt folyóirat rokon tárgykörű elemzések sorában közli Erhard Busek és Trautl Brandstaller Ausztriával kapcsolatos közös könyvének (*Republik im Umbruch: Eine Streitschrift in zehn Kapiteln*, 2016 – „A Köztársaság válaszut előtt: vitairat 10 fejezetben”) egy általánosabb érdekű fejezetét. A két kiváló politikai elemző: Busek (* 1941) – az Osztrák Néppárt színeiben kérielt politikai tapasztalataival, Brandstaller (* 1939) – az osztrák liberális-baloldali sajtóhoz kötődő

¹⁰ A szerző okleveles interkulturális és pszichológiai szakértő (ELTE), és igazgatásszervező (NKE), valamint a Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. E-mail: gulyas.eva@uni-nke.hu.

évtizedes gyakorlattal felvértezve a kötet célkitűzésének megfelelően ausztriai nézőpontból értékeli a jelenségeket, miközben az értékelés minden ponton rálát Európa egészére is. Világnézetileg eléggé ellenkező politikai reputációjukból fakadóan gyakran egymással is vitázva álláspontjaik – a meggyőző erő javára – meglepően gyakran kerülnek közel egymáshoz.

*

A második világháborút követő újjáépítési láz talaján teret nyert „szociális piacgazdaság” gazdaságpolitikai stratégiája és gyakorlata a Marshall-tervvel is segített Európa nyugati térfelén a liberális piacgazdaság és az irányított gazdálkodás szélsőségei között választ középutat. Az elképzelések jóval korábbi skandináv (Per Albin Hansson), majd brit előzményekre (Sir William Beveridge, John M. Keynes) mennek vissza, és a német „ordoliberalizmus” tanításaival (Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke stb.) érlelődnek tovább. Első látványos eredmény: a nyugat-német „gazdasági csoda” – a termelés gyors felfutása a társadalom széles rétegeire kiterjedő jólét kibontakoztatásával. Az azonos fejlődés tágabb körű eredményei – a „jóléti társadalom” közös nevezőjén – valamivel később beérnek nyugatabbra is, és nemkülönben északon; kevésbé Dél-Európában. Lényeges ismérvei a társadalmi szolidaritás parancsát követő segélyezési politika mellett a maradandó távra szóló társadalombiztosítás, a tervezhető bér- és foglalkoztatáspolitikai, a széleskörűen támogatott oktatás és művelődés. Ausztria a szövetséges megszállásnak véget vető 1955-ös „államszerződéssel” lényegében már készen kapja, ha nem is az eredményeket, mindenestre azonban a modellt, és jobb-, illetve baloldali politikai váltógazdasága jó eredménnyel egyengeti a gazdasági növekedés és a szociális partnerség egyensúlyi folyamatait.

A történeti értékelés teljes elismeréssel adózik az érdekütközések intézményes kiegyenlítését felvállaló szociális modell európai gyakorlatának (Jeremy Rifkin: *The European Dream*, 2004; Tony Judt: *Postwar: A History of Europe Since 1945*, 2005), de látja egykorú kifejlődésében foglalt nagyfokú törekénységét is: az 50-es években a gyar-

matokról még olcsón beszerezhető nyersanyag állt rendelkezésére, a kelettel folyó hidegháborús verseny kényszere jótékonyan növelte a vállalati szféra kompromisszumkészségét, a politikai ideológiák pedig kölcsönös megbékélésre törekedtek – egy sor kedvező körülmény, melyek meglete hosszabb távra tulajdonképp nem volt garantálható. Mintegy két generáció átfutásával egyszeriben kitűnt a társadalom fokozatos „előregedése”; úgy látszott: az egyeztetett szociális modell tartalékai előbb-utóbb kimerülnek, s el fog következni a törési pont, ahol a gazdaság a társadalmi alku kötelmeiből egyik napról a másikra kihátrál. Ezt már előrevetítette az elmélet hirtelen visszakanyarodása is a maga libertariánus ősfilozófiájához. (A fordulat éppen Friedrich von Hayek korábbi osztrák iskolájához kapcsolódik.) A neoliberális váltás nem mellékesen 1989 keleti-európai rendszerváltásával esik egybe, keleti irányban alkalmat adva az újra falánkká vált tőke szabad betörésére, mielőtt még a nyugati államközösség megkísérelte volna megkopott, de még élő modelljének átplántálását az érintetlen talajba. A gazdasági neoliberalizmus menlevele a leomló határok mentén végleg kibomló transzkontinentális globalizálódás, melynek vonzatában a fejlettek a világszerte feltörekvő „fejlődő” országokkal konkurálnak, és ennek során a „fejlődő” körön belül készenlétben álló olcsó munkaerő versenyére is rákényszerülnek. A fejlett államok gazdasági növekedése – globálisan szétterülve – önmagában lelassul (még messze a 2008-as pénzügyi világválság előtt), a dolgozó rétegek fokozatosan elszegényednek, újra elhatalmasodik a társadalmi egyenlőtlenség. (Ide vonatkozólag felveszi a folyóirat egyébként Anthony B. Atkinson 2014-ben kiadott, javaslatokkal is élő *Inequality* című művének szerzője által autorizált összefoglalását.) A nyugat-európai jóléti állam átadja a helyét a szociális olló mentén tágra nyíló egyenlőtlenség társadalmának, miközben a rendszerváltó országok – immár mint „fejlődők” – távol attól, hogy bármiféle „modell” lehetne birtokukban – többnyire vegetálnak. A nagy hévvel meglovagolt globalizációs hullámmal, úgy tűnt: egyelőre csak maga a válság „globalizálódik”.

A szociális piacgazdaság évtizedeken át sikeres, polgárainak nagy többsége számára gyümölcsöző európai modelljével kapcsolatban tisztában kell lenünk valami mással is. Gyakorlata kezdettől fogva százezer-szám igényelte, illetve elfogadta, és fogadja máig a kontinens határain belül és kívül verbuvált vendégmunkások és hívatlan munkavállalók, bevándorlók alkotó közreműködését; kései kontingenseik épp a rendszerváltó országokból járnak át, számítva akár letelepedésre. (A bécsi munka világát közelről megfigyelve kézzelfogható: egyes szakterületek szinte, és nem „eltartásképpen”, kizárólag külföldieket foglalkoztatnak, általában a közvetlen szomszédságból.) Ez azt is szemlélteti: az európai nyugat a jóléti állam alapjainak biztosítása és a megingott egyensúly esetleges visszaállítása során jelentős számarányokban érdekelt a munkamigráció körébe vonható bevándorlók letelepítésében és gazdasági-társadalmi integrációjában, mint ez demográfiai viszonyaiból következik. Integrációjuk során a sokelemű lakossági közeg multikulturális karakterének állandósulása, mint az moszlim viszonylatban a török vendégmunkás kör vagy a francia posztkoloniális nemzedékek begyökerezésével már korán bebizonyosodott, lényegében ugyan elkerülhetetlen, de nem akkora ár, hogy tartózkodni kellene tőle. (Bécs mai Bábele talán semmivel sem bizarrabb, mint száz év előtt a császári időkben.) A vonatkozó létszámkeretekbe – legalább Németországról vagy Ausztriáról beszélve – pedig adott, szűkebb hányadában talán még az ezredforduló ama tömeges migráns- és menekülthulláma is belefér, amely a távoli gazdasági és politikai válságövezetekből útnak indult földönfutók és elvándorlók köreit öleli fel, és részben kompatibilis lehet a munkamegosztásban.

További kérdés természetesen a még tovább szélesedő, a mobilitás globalizációját (mobilnet kapcsolat stb.) megtestesítő migráns- és menekültáradat egészének a kezelése. Látni kell: az európai szociális állam még élő imázsa és a régió töretlen konszolidációja csábítja a tömeget, de természetesen a Közel- és Közép-Kelet vagy Észak-Afrika felől közvetlenül útjába is esik a vándoroknak. E tekintetben nyilvánvalóan világméretű migráns- és menekültválságról beszélünk, melynek csak közös, globális megoldása lehet, alapvetően a válságpontok pacifikálásával, a helyükből kiszakadt tömegek visszavezérlését bele-

értve. Az osztrák társadalomnak sokirányú tapasztalata halmozódott fel a nagy meneküléshullámok idején megélt „átmenő” forgalomról – a háború után kiűzött határon túli németek, a magyar 1956-os diszsidensek, a rendszerváltás pillanatában a határokon kitóduló tömegek vagy a jugoszláv háborús menekültek átvonulásával. Bécs volt az első állomás, és maradtak is Ausztrián belül sokan, mások idő teltével azonban továbbmentek, és valahol célba értek, esetleg vissza is tértek honukba. Mindannyian szeretnénk remélni, hogy Európa egésze is átvészeli a most rázúdult áradatot. A szociális modell megmentése, illetve újrateremtése mint feladat most a migráns- és menekültválság rendezése érdekében folytatandó erőfeszítésekkel kiegészülve vár a kontinens államközösségére, mint helyi tennivalóiban egyes országaira is. A válságkezelés addig is a szolidaritás és türelem erejéit feltételezi, a riadalom hisztériája vagy a puszta gyűlölség rossz tanácsadó lenne. Ausztriának is össze kell szednie magát, hogy – a civil szférát is beleértve – megállja helyét ebben a nagyon kielezett helyzetben.

Komáromi Sándor

Törökország: vízumliberalizáció – felemás adatvédelem – uniós bevándorlók kettős állampolgársága

Yiğitbaşı, Kubilay: Doppelte Staatsbürgerschaft für die türkischstämmige Bevölkerung in Österreich? = Europa Ethnica. 73. Jg. 2016. No. 1-2. 17-22. p.

Törökország közismerten nehéz partnernek számít akár szélesebb körű együttműködések színterein (mint az uniós csatlakozási tárgyalások fordulóiban is), akár kétoldalú államközi kapcsolatok terén. Ennek megnyilatkozási formája többek között: a tárgyalási folyamatokat keresztező követelőzés, mint például a schengeni vízumliberalizáció sürgetésével kapcsolatban. Brüsszel a csatlakozási kritériumok török részről történő teljesítésének függvényében vállalta fel a témát, majd pedig – a 2016. márciusi migrációs egyezmény részeként – a gyorsítást is, csakhogy nem engedhetett a kritériumokból. Ezzel szemben éppen Törökország kez-

dett fenyegetőzni, többek között a migrációs egyezmény felmondásával, ha az eredetileg megállapodott határidőre időpontra (2016. június vége!) nem lenne meg az eredmény.

A kritériumok teljesítésének elhúzódása miatt eredmény júniusra természetesen nem lett. Ha figyelembe vesszük, hogy a kulcskritériumok egyikeként az adatvédelmi szabályozás, az adatfeldolgozás és -szolgáltatás személyi biztonságának erősítése volt megszabva, látható: az ügy ördögi körben mozog. A török parlament sok éves előkészítő munka után 2016 márciusában elfogadta ugyan az ország első, korszerűnek szánt, Európával kompatibilitásra törekvő, egységes adatvédelmi törvényét, a gyakorlati végrehajtásáról azonban még jó ideig nem lesznek mérhető tapasztalatok, nem is beszélve a schengeni országok vonatkozó szabályozásával való fokozatos egybehangolásáról.

Mindeközben a kölcsönösség török áthágása nyomán már burjánzanak is a visszasságok – egyebek mellett a török bevándorlók állampolgári befogadása körül. Vegyük példának Ausztriát, de hasonló a helyzet a ca. tízszeres bevándorló-létszámmal küszködő Németországban is. Ausztriában a hivatalos statisztika mintegy 273 ezer török bevándorlót számlál (2016. májusi adat), akik nagyjából már elnyerték osztrák állampolgárságukat. Hivatalosan 114 ezerre rúg azoknak a száma, akiknél ez egyelőre még nem történt meg. Bizonyos ugyanakkor, csak statisztika nincs róla, hogy az osztrák állampolgárságba befogadott török migráció tagjai – törvényen kívül – sok esetben fenntartják, illetve viszszerzik az anyaországi állampolgárságot, azaz de facto kettős állampolgársággal rendelkeznek. Egyes, nem ellenőrizhető becslések szerint az arányuk akár a 80 %-ot is eléri.

Az osztrák állampolgársági törvény, az európai államok többségéhez hasonlóan, adott, rendkívüli kivételektől eltekintve konstans formában nem ismeri el a kettős állampolgárságot: a bevándorló tíz (német viszonylatban újabban nyolc) évi folyamatos ott-tartózkodással és öt évi, állandó letelepedéssel (további feltételek mellett) elért jogosultsága az anyaországi vagy más állampolgárságról történő nyílt lemondás (illetve ennek folyamatba tétele) mellett realizálódik. (A házastársra, illetve a lemenőre megfelelő feltételekkel kiterjeszthetően.) Mármost török szabályozás semminemű tiltással nem él ezzel kapcsolatban, és az illetékes

hatóság a külföldre szakadt polgár lemondási szándékának nyilvántartásba vétele során fenntartja s még fel is ajánlja az újrachonosítás lehetőségét az idegen állampolgárság törvényerőre emelkedését követő keltezéssel. Anélkül természetesen, hogy a partnerhatóság beavatná vagy egyáltalán az aktust hivatalosan kihirdetné a közlönyében). Kezdetben személyi kártyát rendszeresítettek afféle biztosítékkul a fontosabb anyaországi szolgáltatások elérhetősége érdekében, majd áttértek a tényleges állampolgárság visszaállítására.

A kettős állampolgárság hasonlíthatatlan előnyei a migráns szempontjából összeadódnak (az egy sorkatonai szolgálat kivételével); az anyaország nemzetpolitikailag érdekelt benne. A török bevándorlók kettős állampolgársága osztrák nézőpontból ezzel szemben – a tényinformáció ellenőrizhetetlen voltára is tekintettel – bizalmi és nem utolsósorban biztonsági kérdés. Az osztrák hatóságok jó okkal mondják fel az adományozott állampolgárságot, amint a törvényszegés esetről-esetre, valamilyen mellékszálon végigvezetett ügyintézés során a kettős állampolgárság napvilágra kerül. Az egyoldalú török gyakorlat tulajdonképp kimeríti a kötelezettségszegés vétségét ama, 1964. évi 8. sz., Ausztria és Törökország által egyként aláírt nemzetközi egyezmény vonatkozásában, mely az ET nemzetközi személyi jogállapot bizottságának (CIEC) égisze alatt az állampolgárság adományozása és információcseréje tárgyában létrejött. Nos, Törökország a hivatalos osztrák felszólamlásokra válaszul egyelőre inkább felmondta ezt az egyezményt (2010). De visszaszoklata szembe megy a csatlakozási folyamatot vagy épp a vízumliberalizáció előrehaladását érintő tárgyalásokkal és egyeztetésekkel is. – Groteszk fordulatot eredményezett egyébként a török adatvédelmi törvény előkészületeihez kapcsolódva munkába vett személyi adatbázis – valamilyen kibertámadásnak köszönhetően – nyilvánosságra került, 2008 körüli állásának megfelelő, teljesnek látszó adatállománya. Az osztrák hatóságok, ha akartak, ebben már kedvükre halászgathattak kettős állampolgárok után.

Komáromi Sándor

A kontextus szerepe: aktivizmus és beletörődés a Londonban dolgozó filippínó háztartási alkalmazottak körében

Wallman, Sandra & Hayakawa, Tomoko: *The Capability of Context: Activism and Resignation among Filipino Domestic Workers in London* = *Slovak Ethnology* 64, no. 2, 123–133. p.

A munkavállalási szándékkal érkező bevándorlók, akik ideiglenes, bizonytalan vagy hamis tartózkodási engedéllyel rendelkeznek egy számkra idegen országban, különösen ki vannak téve a kizsákmányolás veszélyének. A szerzők Londonban dolgozó, fülöp-szigeteki háztartási alkalmazottakkal készített interjúk segítségével vizsgálják meg, hogy hogyan reagálnak a bevándorlók a jelenlegi körülményeikre, az igazságtalanságokra és a kiszolgáltatottságra. Reakcióik a teljes beletörődés és a tevékeny aktivizmus spektrumán belül változnak. A cikk első sorban a kontextus szemszögéből nézi meg a migránsok válaszát, azaz hogy egy-egy kontextus egyáltalán milyen reakciót tesz lehetővé, vagy minek van több ott és akkor értelme. Az adott időben és helyen lehet, hogy nincs lehetőség az aktivista fellépésre, és a beletörődés az egyetlen választás. Ugyanakkor, ha az ezen az áron megkeresett és hazautalt pénz a gyerekek iskolába járását vagy az idős szülők kórházi ápolását biztosítja jelenti, illetve egy jobb jövő reményét a hazájukban, akkor a pillanatnyi rezignáció egy tudatos, jövőre összpontosító stratégia is lehet. Így értelmezve a beletörődés és az aktivizmus nem két ellentétet képvisel, hanem az egyén által az adott helyzet lehetőségeihez igazított döntést.

Az Egyesült Királyságban évente kb. 16 000 háztartási alkalmazott kap tartózkodási és munkavállalási engedélyt. 2008-ban mintegy 136 000 külföldi háztartási alkalmazott élt az országban, de jelentős részük csupán „ideiglenes” bevándorló, aki idővel hazatér majd saját országába. Többnyire olyan nőkről van szó, akik fejlődő országokból érkeznek, pl. Indiából, Indonéziából és a Fülöp-szigetektől. A szerzők egy olyan esettanulmányt mutatnak be, amelyet fülöp-szigeteki háztartási alkalmazottak körében végeztek. A vizsgálatban 15 filippínó migráns és az őket támogató szociális munkások vettek részt; az interjúk Londonban, 2014 júliusától 2015 júniusáig készültek. A terepmunka nagy része belvárosi

templomokban zajlott, mivel ott gyűlnek össze vasárnaponként a filippínó bevándorlók. Minden migráns interjúalany élt és dolgozott már külföldön azelőtt is, hogy Nagy-Britanniába érkezett volna. A kérdések a migrációs múltjukra, az étellel és a munkával kapcsolatos tapasztalataikra és a jövőbeli terveikre vonatkoztak.

A háztartási alkalmazottak általánosságban nagyon keresettek a gazdag országokban, illetve ott, ahol a nők a háztartáson kívül is dolgoznak, és ahol az idősek egyre népesebb táborának gondozására van szüksége. Ennek ellenére a migránsok által végzett háztartási munka értéke igen alacsony, és többnyire „láthatatlan” a társadalom számára. Különösen igaz ez Nagy-Britanniára, ahol 2012 óta megváltoztak a bevándorlással kapcsolatos jogszabályok: a munkavállaló vízumát a munkaadó birtokolja, tehát ha a háztartási alkalmazott egy jobb munka reményében ki akar lépni ebből a viszonyból, elveszíti legális tartózkodási lehetőségét, és bármikor kitoloncolható.

Jelenleg nincs olyan rendszer, amely hatékonyan biztosítaná a migráns munkavállalók szociális jólétét. Ezek az alkalmazottak gyakran kizsákmányolás, abúzus, emberkereskedelem, illetve csalás áldozatai lesznek, mivel még a hatályos jogszabályokat sem sikerül betartatni. Az elszigeteltség is problémát jelent. Mivel ezek az emberek reggeltől estig dolgoznak és muszáj pénzt keresniük, amit hazaküldhetnek a családjuknak, nincs se idejük, se fölösleges pénzük az egymással való kapcsolatok kiépítésére. A magánéletben sokaknak szinte nincs is kapcsolata brit állampolgárokkal. Ráadásul, míg az elesett bevándorlókat a szakszervezetek, a helyi hatóságok és az önkéntes szervezetek is felkarolják, a háztartási alkalmazottak szociális helyzete, illetve munka- és lakókörülményei felett senki és semmi nem őrködik.

A Londonban dolgozó filippínó bevándorlók meglehetősen transznacionálisak: Nagy-Britanniában és más országokban is ismernek más honfitársakat. A munkakörülményeik változók, de általános probléma körükben az alacsony fizetés, a kihasználás és a szexuális vagy egyéb fizikai abúzus. Éppen ezért egyesek támogató csoportokat hoztak létre, hogy szolidaritást és támogatást kínáljanak elszigetelt honfitársaik számára. Gyakorlati segítségként felvilágosítják őket emberi jogi ügyekben, elmagyarázzák a bonyolult bevándorlási jogszabályokat, és gyakran be

is fogadják a munkaadójuktól a rossz bánásmód miatt elmenekült asszonyokat. Ezek az önsegítő csoportok más humanitárius szervezetekkel is együttműködnek, és a közösségi házakat és a templomokat látogatva igyekeznek elérni a segítségre szorulókat. Távolabbi célként helyi és nemzetközi kampányokat szerveznek, leginkább az internet és a Facebook segítségével.

Az, hogy a filippínó alkalmazottak mennyire aktívak és milyen tevékenységeket végeznek, attól is függ, hogy éppen a világ melyik városában vannak, azaz a kontextus milyen lehetőségeket rejt magában. Hongkongban például vasárnaponként a hét fénypontját jelenti a filippínók számára, hogy összegyűlhetnek a központi parkban, és együtt ehetnek-ihatnak, és társasági életet élhetnek. Az összejövetellek rendszeressége és láthatósága egyben azt is jelenti, hogy az újonnan érkezettek hamar megtanulják, hol szerezhetnek barátokat, vagy honnan kérhetnek segítséget. Londonban viszont sokkal kevésbé vannak „szem előtt” ezek az alkalmak. Egyrészt az esős időjárás nem teszi lehetővé a spontán kültéri rendezvényeket, másrészt a helyi szabályozások miatt nem lehet korlátlanul elfoglalni egy-egy közterületet, harmadrészt pedig el is kell jutni a helyszínre, ami pénzbe kerül, a londoni tömegközlekedés pedig drága. Az itteniek alternatív megoldásként az internet segítségével tartják a kapcsolatot egymással, illetve ott adnak hírt a kampányokról, mivel mobilja vagy táblagépe mindenkinek van, és ezek a szolgáltatások viszonylag olcsók az Egyesült Királyságban. Másrészt a templomokban gyűlnek össze vasárnaponként, hiszen a legtöbb fülöp-szigeteki bevándorló gyakorló katolikus, és itt a lelki igényeik mellett a társasági élet iránti igényük is kielégíthető.

Annak ellenére, hogy Londonban nem ritka az abúzus és az alkalmazottak kizsákmányolása, a filippínók mégis gyakran említik, hogy az Egyesült Királyság „fair” társadalom. Ez alatt azt értik, hogy a helyzetük valamivel jobb, mint a más országokban (Hongkongban, Tajvanon, Szaúd-Arábiában vagy Kuvaitban) élő honfitársaiké. A filippínó aktivisták szerint ez a nézet meg is gátolhat egyes áldozatokat abban, hogy jelentsék az ellenük elkövetett atrocitásokat. Ugyanakkor, bár hisznek a brit társadalom fair természetében, azt is látják, hogy a társadalomban jelen vannak a bevándorló-ellenes érzelmek és politikai retorika is, és ez

utóbbi az elmúlt években hatással volt a bevándorlási jogszabályokra is. A britek elkezdtek féltetni a „megélhetési bevándorlóktól” az iskolákat, az egészségügyi rendszert és a szociális lakásokat. Jelenleg a háztartási alkalmazottak maximum 6 hónapra kaphatnak munkavállalási engedélyt, amely nem hosszabbítható meg. Az engedélyért folyamodóknak 16–65 év között kell lenni, nem hozhatják maguk után a családjukat és nem telepedhetnek le tartósan az Egyesült Királyságban. Ráadásul bármikor megállíthatja őket az utcán a rendőrség, és ellenőrizheti a papírjaikat.

Összességében tehát elmondható, hogy a kontextus nagyban meghatározza az aktivizmus lehetőségeit, ugyanakkor alkalmazkodással minden helyzetből kihozható a legtöbb. Az aktivizmus nem mindig opció, viszont ami kívülről beletörődésnek tűnik, lehet tudatosan vállalt áldozat is egy boldogabb jövő érdekében.

Pethő-Szirmai Judit

A Pinochet-recept: chilei leckék orosz liberális reformereknek a szovjet összeomlás idején (1970–2000)

Rupprecht, Tobias: Formula Pinochet: Chilean Lessons for Russian Liberal Reformers during the Soviet Collapse, 1970–2000 = Journal of Contemporary History 51, 1. no., 165–186. p.

A 70-es évektől a 90-es évek végéig számos utalás található a szovjet és orosz politikai beszédekben a véreskezű chilei diktátorra, Augusto Pinochetre. A róla festett hivatalos kép (Pinochet mint a kommunisták mumusa) többek között hozzájárult ahhoz, hogy éket verjenek a szovjet disszidensek és a nyugati baloldali értelmiség közé. A volt Szovjetunió lakosai azonban kreatívan a visszájára fordították Pinochet alakját, hogy kifejezzék az állami ideológia iránti megvetésüket. A 80-as évek végétől valóságos kultusz alakult ki a zord kommunistagyilkos alakja körül Oroszország újdonsült politikai, gazdasági és kulturális elitjében. Sokak számára az autokrata kormányzás és a szabad piacgazdaság pinocheti ötvözte tűnt ugyanis a legjárhatóbb útnak arra, hogy egyszer s minden-

korra félresöpörjék a katasztrofális gazdasági teljesítményt produkáló totalitárius rendszer maradványait. Pinochet oroszországi megítélésének nyomait követve ez a rendkívül tartalmas cikk feltárja a jelenkori történelem számos aspektusát is: a sorra elbukó gazdasági reformokat a kései Szovjetunióban, illetve az orosz liberalizmus tragikus történetét.

A latin-amerikai, kommunistaellenes katonai diktatúra iránti lelkesedés csak a szovjet állam küszöbön álló széthullásával magyarázható. A Pinochet-kultusz abszurd gyökerei azonban az 1960-as évekig nyúlnak vissza a Szovjetunióban. Akkoriban az szovjet értelmiség és a politikai elit jelentős része – a hagyományos európai baloldal felfogásának megfelelően – egyfajta forradalmi Árkádiaként tekintett Latin-Amerikára. A Kreml sokáig pénzügyi támogatást nyújtott a dél-amerikai kommunista pártoknak Havannán keresztül. Egy idő után azonban a kommunista forradalmak inkább zavaró tényezővé váltak a Kreml számára, mivel ha valahol győzött a forradalom, a győztesek pénzért könyörögtek a szovjeteknek. Ezzel szemben egy stabil, konzervatív (reakciós) rezsim problémamentes kapcsolatokkal kecsegtetett. Így történhetett az meg, hogy az 1960-as évek végére a Kreml számos autokrata rezsimmel ápolt barátságot a térségben. Ezek a „progresszív katonai rezsimek”, ahogy ekkoriban nevezték őket, számos okból elnyerték a Kreml tetszését. Óvatosan kritikus álláspontot alakítottak ki az USA-val kapcsolatban, gyakorlatias szemléletű külkapcsolatokat kínáltak különösebb kötelezettségek nélkül, ráadásul számos rezsim egy híron pendült a Szovjetunióval a földreform, illetve a bankok és a nemzeti erőforrások államosításának szükségességét illetően. Miközben a 70-es évek végétől a nyugat- és kelet-európai baloldal Nicaragua új szocialista kísérletét csodálta, a szovjet külügyminisztérium továbbra is jó diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat ápolt többek között az antikommunista brazil és argentin tábornokokkal.

A latin-amerikai önkényuralmak pozitív megítélése és bemutatása a médiában tulajdonképpen megágyazott a későbbi Pinochet-kultusz-nak. A 70-es években, a chilei katonai puccs után azonban még nem ez volt a hivatalos szovjet álláspont, túl szoros volt ugyanis a kapcsolat az eltávolított kommunista elnökkel, Allendével. Bár Moszkva csupán szimbolikus mértékű pénzügyi és politikai támogatást nyújtott az első

demokratikusan megválasztott marxista elnöknek, szocialista hősként mégis nagy jelentősége volt. Ráadásul számos chilei baloldali és liberális értelmiségi a Szovjetunióba vonult önkéntes száműzetésbe a puccs után, és Brezsnyev kénytelen volt teljes szívéből elítélni a Pinochet által végrehajtott „véres fasiszta államcsínyt”. A színpalak mögött azonban a szovjet külpolitikai szakértők bírálták Allendét politikai és gazdasági fiaszkója miatt. A kezdeti sikerek után ugyanis Allende súlyos gazdasági krízist idézett elő az ipari nagyvállalatok, bankok és külföldi cégek államosításával. A nettó bérek 1973-ra megfeleződtek, és az állampolgári elégedetlenség polgárháborúval fenyegetett. Így aztán ironikus módon Pinochet puccsa több előnnyel is járt a Kreml számára. Immáron nem kellett költséges pénzügyi támogatást nyújtani egy bukducsoló gazdaságnak, illetve eggyel kevesebb lett a konfliktusforrás az amerikai-szovjet hidegháború enyhülése közepette. Sőt a szovjet propagandafelelősök is örvendeztek, hiszen a katonai kormány új, baljóslatú kinézetű vezetője tökéletesen megtestesítette a „fasiszta-imperialista” kapitalizmus fő gonoszát.

A KGB ügynökei azonnal akcióba is lendültek, hogy kiépiítsék az első számú mumus imázsát: részben a valóságon alapuló, de eltúlzott történetek kezdtek terjesztetni Pinochet rémtetteiről a nemzetközi médiában. Ugyanakkor a 70-es évek vége felé, ahogy a szovjet lakosság egyre inkább kiábrándult saját kommunista pártja tevékenységéből, a nép elkezdte megkedvelni a hivatalos propaganda által fő gonosznak kikiáltott Pinochetet. A szovjet népi mitológia a 80-as években egy erős, tette kész, férfias és elszánt vezetőt látott a chilei diktátorban némi pikáns gonoszsággal fűszerezve. A disznó viccekben gyakran szerepelt Pinochet neve, sőt a hamis kutyákat és a gonosz tekintetű macskákat is róla nevezték el. Pinochet tehát a nép szemében a „kemény fiú” ikonjává vált a Szovjetunió utolsó éveiben.

Mindeközben a szovjet gazdaság képtelen volt fejlődést produkálni. Noha Sztálint követően minden egyes szovjet vezetőnek a rossz hatékonyságú utasításrendszer miatt főtt leginkább a feje, egyiknek sem sikerült felfuttatni sem a termelékenységet, sem a beruházásokat. A 80-as évek végére a kommunista vezetés is belátta, hogy a szovjet gazdaság reformja szovjet módszerekkel fizikai képtelenség. Utolsó éveiben Gorbacsovnak annyit sikerült elérni, hogy a nomenklatura konzerva-

tív tagjai eltűrték a reformjait, megőrizvén ezzel a lakosság támogatását és megmentvén a Szovjetuniót a széteséstől. A tartós sikerre azonban csak akkor lett volna esélye, ha sikerült volna végre talpra állítania a gazdaságot. 1987-ben a Központi Bizottság bejelentette a gazdaság átfogó reformját különböző nemzetközi modellek alapján. Egyes közgazdasági szakértők egy kétszektoros gazdasági modellt javasoltak, amelyben az államilag irányított gazdaság továbbra is rögzítette volna az árakat és központilag osztotta volna el a javakat, de teret engedett volna a szabad vállalkozásnak – mindezt a Kommunista Párt hatalmon maradása mellett. Sajnos mindez csak káoszt és anarchiát eredményezett. Gorbacsov ekkor retorikát váltott: a szocialista modellek után most szociáldemokrata példákat hozott fel, és Észak-Európát, Kanadát és a hispán világ egyes országait tanulmányozta, azaz Mexikó, Brazília és Spanyolország átmenetét az önkényuralmi rendszerből a gazdasági liberalizmusba. A piacgazdaságra történő váltáshoz azonban három dologra lett volna szükség: egy jól kidolgozott tervre az átmenethez, egy erős államra a megvalósításhoz és közmegegyezésre – ám ezek mindegyike hiányzott a Szovjetunióban. Amikor pedig Gorbacsov elnök és Rizskov miniszterelnök is kihátrált az eredetileg támogatott 500 napos privatizációs program mögül, a kommunisták végleg elvesztették a fiatalabb közgazdász-generáció támogatását.

A reformpárti erők tömegesen álltak át Jelcin oldalára. Amikor Jelcin 1991-ben megnyerte az első szabad elnökválasztást Rizskovval szemben, a szovjet gazdaság katasztrofális állapotban volt: az ország készlethiánnyal és a küszöbön álló éhínséggel küzdött, az infláció teljesen elszabadult. Egyértelmű volt, hogy a régi elit gondolkodásával ellentétes reformokra van szükség – így nőtt meg az érdeklődés a radikális chilei gazdasági reformok iránt. Az 1973-as puccs után Pinochet és a chilei katonaság könyörtelenül letört minden ellenállást a régi elit részéről. Mivel belátták, hogy nem értenek a gazdasághoz, egy fiatal, chilei közgazdászokból álló csapatot bízta meg a gazdasági átalakításokkal, és szabad kezet adtak nekik. A chicagói egyetemen diplomázott fiatal emberek drasztikus megszorításokat vezettek be, radikálisan csökkentették az állami szektorban dolgozók számát, eltörölték a rögzített árakat, és újraprivatizálták a bankokat és az ipari létesítményeket. Annak

ellenére, hogy Chile – nemzetközi páriaként – nem számíthatott külső anyagi támogatásra, az ország elkezdett magára találni, és az 1970-es évek közepétől a legmagasabb életszínvonalat biztosító országok egyike lett Dél-Amerikában. Pinochet a 80-as évek közepéig a lakosság támogatását is élvezte, és Chile az egész világon reklámozta saját modelljét a pártállamiságról a monetarizmusra való áttérést illetően.

A Jelcin előtt álló feladat emberfeletti volt: be kellett bizonyítania, hogy ő jobban rendbe tudja szedni az orosz gazdaságot, mint elődje, Gorbacsov a Peresztrojkával. Konszolidálni kellett az állami költségvetést, megfékezni az inflációt, a semmiből kiépíteni a piacgazdaság infrastruktúráját és a pénzügyi rendszert, miközben a lakosságot is meg kellett győzni a kapitalizmus előnyeiről és eltántorítani pl. az etnikai alapú orosz nacionalizmustól. A Jelcin csapata által végrehajtott gazdasági lépések (pl. a privatizációs jegyek, amelyeket az oligarchák szinte bagóért vásároltak fel a tájékozatlan polgároktól) azonban még nagyobb felfordulásba taszították az országot: az összeomlás réme és a bűnszervezetek által irányított anarchia a legtöbb orosz kedvét el is vette a demokráciától és a piacgazdaságtól. Oroszország banán nélküli banánköztársaság lett, azaz ugyanolyan problémákkal küzdött, mint sok latin-amerikai ország: teljes mértékben ki volt szolgáltatva a világpiacnak, és hiányzott a fejlett középosztály és a jogállam.

A chilei reformokról alkotott sematikus és idealizált kép lenyűgözte a gazdasági reformereket és az új orosz üzleti elitet. Így aztán 1991 decemberében a közgazdasági tanácsadókból álló nemzetközi csapat, amely Jelcin megsegítésére érkezett, nemcsak olyan nyugati közgazdászokat tartalmazott, mint pl. Vaclav Klaus és Jeffrey Sachs, hanem köztük volt Pinochet korábbi pénzügyminisztere, Sergio de la Cuadra is, aki óvott a chilei reformok mechanikus lemásolásától, ugyanakkor hangsúlyozta a katonai rezsim szükségességét a reformok kellő határozottsággal történő megvalósításához. A 90-es évek közepén további chilei közgazdászok érkeztek Oroszországba, az orosz nemzeti bank vezetői, tudósok és politikusok pedig Santiago de Chilébe utaztak útmutatásért.

A Pinochet-recept, azaz liberális reformok végrehajtása egy autokrata politikai rendszer segítségével eredetileg arra szolgált volna, hogy segítsen megtörni a régi kommunista elit hatalmát a Szovjet-

unióban. Az 1990-es évek során azonban egyre inkább arra használták, hogy illiberális eszközök segítségével tartsanak életben liberális reformokat, szembemenvén az orosz parlamenttel és később az orosz lakosság többségének akaratával is. Az 1993-as alkotmányos válság és az 1996-os elnökválasztás is jól illusztrálta az oroszországi liberalizmus tragikus sorsát. Amikor Jelcin 1993-ban feloszlatta a parlamentet (amely egy éven át az elnök összes reformtörekvését blokkolta), – és mivel ezzel túllépte alkotmányos jogkörét, eltörölte magát az alkotmányt is –, majd fegyveres erővel törte meg az ellenállást, számos liberális gondolkodó egyfajta Pinochetként tekintett Jelcinre: ő volt a hidegvérű, szimpatikus gonosz, aki kemény kézzel oldja meg a problémákat. Úgy érezték, hogy Oroszországban csak ilyen áron törhet magának utat a demokrácia. Jelcin, hallgatva ezekre a hangokra, megvédte ugyan a liberális reformokat, de ennek az volt az ára, hogy az orosz parlament csak tessék-lássék működött. Az elnök személyesen irányította a gazdaságpolitikát, és marginalizálta az újonnan megalakult dumát és a miniszterelnököt a politikai folyamatokban. Jelcin gyakorlata, illetve elnök-központú alkotmánya ezzel szinte megágyazott Oroszország autokratikus működésének a 21. században.

Oroszországban a 90-es évek során végig jellemző volt, hogy pozitív értelemben hivatkoztak Pinochetre. Amikor 1998 októberében Pinochetet letartóztatták Londonban, és a nemzetközi média tele volt a hozzá köthető politikai gyilkosságokkal és elnyomással, a moszkvai chilei nagykövetség még mindig zsákszámba kapott az egykori diktátort támogató leveleket az orosz lakosságtól. A Pinochet-kultusz csak akkor kezdett el halványulni, amikor a korábbi KGB ügynök, Vlagyimir Putyin 2000-ben átvette az elnöki széket (Jelcin szándékával megegyezően). Pinochet azért vált kevésbé érdekessé az emberek számára, mert egyrészt Putyin megfelelt az orosz lakosság vezetőről alkotott elképzeléseinek, másrészt pedig végre javult egy kicsit az életszínvonal. Putyin újraállamosította a kőolaj- és földgázvállalatokat, pénzügyminisztere pedig – józan monetáris politikája segítségével – stabilizálta az orosz költségvetést. Jóllehet, az orosz ipar továbbra is fejletlen maradt, az energiahordozók magas világpiaci árának köszönhetően rengeteg pénz áramlott be az orosz gazdaságba, és elfedte a hiányosságokat. Amikor

aztán Pinochet 2006-ban elhalálozott, az orosz kommentátorok még egyszer tiszteletüket tették a 90-es évek bálványa előtt.

A Szovjetunió széthullásának és az új Oroszország kiépülésének megértéséhez észre kell venni, hogy a Pinochet-kultusz annak a jele volt, hogy a legtöbb orosz ember számára ez az időszak nem a demokratikus ébredésről, hanem a káoszról és az egzisztenciális félelmekről szólt. A gyűlölt régi rendszer összedőlt, de az anarchia, a demokratikus intézmények hiánya és a köztulajdon kifosztása a 80-as évek végén és a 90-es évek elején arra indította az oroszokat, hogy a nyugati parlamentáris udvariaskodás helyett egy olyan vasököl után áhítozzanak, amely normalizálja a közállapotokat és rendbe teszi a gazdaságot. Ugyanakkor az a tény is figyelemreméltó, hogy míg több mint egy évszázadon át az északi félteke igyekezett exportálni modern társadalmi modelljét Dél felé, a nyugat-keleti hidegháború megszűnésével a világ déli része kezdte el befolyásolni a volt szocialista európai országokat. Valahol itt keresendő annak a társadalmi modellnek a gyökere is, amely a 21. századi geopolitikában egyre előkelőbb helyet vív ki magának: a szabad piacgazdaságot működtető, nem demokratikus állam.

Pethő Szirmai Judit

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Az Orosz Ortodox Egyház szerepe az „orosz világ”-program új-nemzeti törekvéseiben

Bremer, Thomas: *Diffuses Konzept. Die Russische Orthodoxe Kirche und die „Russische Welt“ = Osteuropa*. 2016. 3. no. 3–18. p. – online elérés 2016. aug. 30.

Th. Bremer a keresztény ortodoxia kutatására szakosodott német történész-teológus (Münster), fő műve: *Kreuz und Kreml – Geschichte der orthodoxen Kirche in Russland* („A kereszt és a Kreml – Az oroszországi ortodox egyház története”, bőv. kiad., Freiburg, 2016). Itt ismertetett beszámolója az Orosz Ortodox Egyház és a Kreml újszerű együttműködését fémjelző, ideológiai természetű „orosz világ”-program egyházi vonatkozásaira vet fényt.

Az „orosz világ” fogalma egy olyan, virtuális nemzeti-civilizációs tér elképzelését takarja, amely az oroszországi és más posztszovjet utódállamokban élő vagy a migrációs-emigrációs oroszországot lélekben egyesíti, megerősíti történelmi-nemzeti identitástudatában, tudatosítva más keleti-szláv (ukrán, belorusz) testvéridentitásokkal való szoros összetartozását is. – Egy globális, a határokon túlra került honfitársakra kiterjedő orosz tudati tér kiépítése napirendre került már a szovjet korszakban (70-es évek) az ellenzéki értelmiség színterein. A készítés a rendszerváltást követően azután kiszélesedik a „periféria” felőli megújulás liberális-demokrata programjává. A téralakítás igénye – a védjegy kisajátításával – azonban hamarosan átvált a posztszovjet új-nacionalista konzervativizmus „gyökerekre” orientált, és nagyon is centrum-elvű diszkurzusára. Mármint az orosz ortodoxia nem csak melléáll a folyamatnak, hanem – markáns és messzelátó nemzetpolitikai szerepbe belefonódva – minden jel szerint maga mozgatja azt, úgyhogy az állami politika részéről elég, ha épp csak követi az útmutatást. Az

orosz egyház az „Orosz Nemzeti Világkongresszus” (*Vszemirnij russzkij narodnij szobor*) kezdeményezésével lényegében már az 1990-es évek első felében élre tör. A Orosz Világkongresszus a mindenkori moszkvai pátriárka által elnökölt intézménye a világméretű orosz emigráció mellett mindenekelőtt a levált posztszovjet szuverenitások összességét kívánja egybefogni. A Putyin elnöki rendeletével „Orosz világ” (*Russzkij mir*) néven 2007-ben létrejött állami alapítványi szervezet, melyhez természetesen sietve „társul” az orosz egyház, már csak az egyházi és világi nemzetpolitikai együttműködés feladataira szabott formai kereteket teremti meg.

A szervezet külföldi orosz centrumok hálózatát tartja fenn különböző fővárosokban és egyes, más nagyvárosokban. Ezek feladatkörét, látszólag hasonlóan a közismert külföldi intézetek, mint a British Council, a Goethe- vagy Cervantes-intézethálózatéhoz, alapvetően az orosz nyelv és kultúra terjesztésében, „népszerűsítésében” jelöli meg, az egyes állomásokat adott nyelvvoktatási, ismeretterjesztő és információs programkínálatra instruálva. A kínálat elmosódóan tág meghatározása azonban nagyon is arra enged következtetni, hogy a programok kevésbé az adott helyi környezet érdeklődő közönségét, mint inkább a helyben feltalálható anyanyelvi közösségeket célozzák, azaz lényegében belterjes találkozópontként szolgálnak. Erre utal a németországi, Berlinen kívül még négy más helyen is megnyitott centrumok honlapjainak eklektikus és hanyagul is vezetett programkínálata. Ezek a központok éppen Németországban feltehetően előszeretettel számítanak a posztszovjet utódállamokból máig folyamatosan kitelepedő, már eredeti anyanyelvét is elvesztő, russzifikált egykori németségre.

*

Th. Bremer beszámolójának súlypontjában a nemzeti-újkonzervatív diskurzus – Kirill pátriárka és más egyházi méltóságok normatív megnyilatkozásaiban végigkövetett – vallási retorikai elemeinek összefoglalása áll. Ezek egyik csomópontját adja az ortodox lét ezredéves mély-dimenziója a Kijevi Rusz kereteiben felvett keresztséggel. A kelet-szláv őslam ortodox öröksége („egyazon keresztelőmedencéből...”) az eredetek

„multinacionalitásával” vetíti ki oroszok, ukránok, belaruszok múlhatatlan és ma is közös gondolkodásra és cselekvésre sarkalló sorsközösségét, az „orosz” összetevő történelmileg kialakult dominanciája pedig nem haladja túl a közös örökséget, hiszen a nevében éppen a kijevi közös bölcső „Rusz” elnevezésére utal. – Az Orosz Ortodox Egyház a multinacionális jegyet önmeghatározásába is felvéve („multinacionális-autokefál egyház”; nyomatékot ad ennek az ószláv szertartási nyelv fenntartása) nem is feledkezik meg arról, hogy felségterületét aktuális politikai-földrajzi kategóriákban gondosan kijelölje. Ilyenkor azután akár léket is kaphat az a „keresztelőmedence”. Topográfiájában Oroszország, Ukrajna, Belarusz mellett a jelenkor szerinti áttekintés szerepel ugyanis Moldova, noha a tájék román előjelű ortodoxiáját Moszkva az orosz birodalmi bekebelezés nyomán, a 19. század elején közvetlen bizánci háttérétől szakította el, ami azután két világháború közötti nemzeti román birtoklását követő szovjet visszafoglalása után megtörtént még egyszer. (A posztszovjet állam függetlenné válása óta vitatottá is vált Moszkva területi illetékessége.) Az orosz egyház „kanonikus” territóriumra természetesen így is meglehetősen kiterjedt: átfogja a földgolyó minden pontját Kanadától Japánig, ahol a „Rusz”-örökség bármely nemzetiségű képviselője él. Nem illetékes ebből fakadóan Örményországban és Grúziában, ezen államok ortodox hívőinek ugyanis egy-egy, nem a Kijevi Ruszra (s még csak nem is Bizáncra) visszamenő autokefál egyháza van. Moszkvának ugyanakkor szembe kell néznie a kijevi tartomány elszakadási törekvéseivel, melyek sikere óriási területi veszteség lenne számára, mint ahogy presztízaveszteség is a „multinacionalitás” oldaláról.

Egy további sűrűsödési pontot jelez az ortodox hit-alapú, átfogó e világi érvényét kereső erkölcsi-szellemi értékrend és világkép körvonalazása. Egyházi álláspont szerint az „orosz világ” mint eszme és mint meggyőződés csak is az ortodox hit, az ortodox vallási azonosságtudat bázisán létezik. Az ortodoxia hitteljességével átitatott „orosz világ” tulajdonképp egy saját civilizáció-típust testesít meg, amely a maga kikezdetlen értékrendjével egyenesen fölényben van például a romlásba, erkölcsi-tudati felbomlásba tartó nyugati civilizációval szemben. Az orosz ortodoxia (nem mellékesen egy tágabb keleti-szláv kollektívum

képviselésében) egy kompakt spirituális világkép értékállóságát szegezi a nyugati szekularizáció értékészletének diffúz szétfejlődésével szembe, figyelmen kívül hagyva, hogy ugyanez a szekularizáció, ha késleltetett ütemben is, az általa pásztorolt társadalmat is áthatja. Azaz: a kiállása öncélú szofisztika vagy legfeljebb utóvédharc az önnön szférájában is előrehaladó elvilágiasodás ellenében. A részletekben hamar kiderül spiritualitás-igényének meddő volta, inkompatibilitása a gyakorlati értékekkel. Az érték kollekció elemei, mint „igazságosság”, „ember-” és „honszeretet”, „tolerancia”, a „munka”, a „tudás” megbecsülése stb., egyrészt elmosódóan általános érvényűek, mélységesen sablonos körben mozognak, ezek – reális jogi, szociáletikai, tudásszociológiai stb. mezőkre szétterítve – a nyugat „kiüresedő” értékvilágában is helyet kapnak; másrészt viszont nem terjednek ki az individuális energia, a nyitott intellektus és hasonlók nagyon is releváns nyugati értékeire, melyek az életkörnyezet számára profitálnak. Némely érték-elem érvénye ráadásul igencsak szűkre szabott az ortodoxiában, vegyük csak a „toleranciát” – az azonos nemű párkapcsolat, magzatelhajtás elutasítása és más örökletes tabuk fenntartásának tükrében. Az összkép az orosz ortodoxia ultrakonzervatív értékvilágában anakronisztikusan provinciális, és semmiféle „főlényt” nem mutat a „kiüresedett” nyugatéval szemben.

Az Orosz Ortodox Egyház az „orosz világ”-program kereteiben a felekezeti másság „tisztelete” mellett olykor ökumenikus arcát is mutatja. A kanonikus területén munkálkodó egyéb (pl. protestáns) egyházakkal való együttműködés során természetesen ez elkerülhetetlen. Elismeri a társegyházak által propagált keresztény-alapú értékrend rokonságát, ami a saját igazában csak megerősíti, kivéve, ha mégis adódnak differenciák. Az ökumenikus területen kísérletező jellegű tendenciák is megjelennek, mint például a közeledés – a volt szovjet-ázsiai övezetekben – az iszlámhoz. Úgy tűnik, az ortodoxia szemében már-már imponáló az iszlám csorbítatlan (makacs?) ragaszkodása a hagyományokhoz, legyen az akár a többnejűség intézménye. Egy ide vonatkozó ügyetlenebb megjegyzés miatt Vszevolod Csaplin esperest azért eltávolították a Szent Sziódus mellett működő társadalmi kapcsolatok osztályáról.

Az orosz ortodoxia serénykedése az „orosz világ”-ideológia spirituális kimélyítésében jogos kérdéseket vet fel törekvései valódi célját és társadalmi, politikai kihatását illetően. Talán eme önpropaganda nélkül is végbement volna, hiszen már előbb megindult, a szovjet időszakban kivéreztetett társadalmi szerepkör és a szétfúzott intézményi struktúra helyreállítása. Mindenesetre az „orosz világ”-program megindulása óta, tehát 8 év alatt Moszkva püspökségeinek száma megduplázódott, maradéktalanul visszaépítette érseki hierarchiáját, az illetékességi területén felépült megszámlálhatatlan új templom. A minden oldalú egyházi megújulás szempontjából az orosz egyház és az orosz politika együttműködésén belül mégis elsődlegesen fontos az egyház politikai súlyának maradéktalan helyreállítása, és főképp ez a cél lebeghet a Patriárkátus szeme előtt az „orosz világ”-program körüli aktivitásával. Félő azonban, hogy szemellenzős értékpropagandájával rossz szolgálatot tesz mind önmagának, mind pedig a politikának. – Önmagának: mert a hívő hazafiak józanabb köreit esetleg elriasztja a részvételtől (legfeljebb a tanítás máig még nem hatolt le a sejtekig); a politikának: mert egy régi, természetlen kelet-nyugati skizma felmelegítésével alájátszik egy geopolitikai konfliktushelyzet kialakulásának, melynek lehetősége kézzelfogható a putyini vezetés próbálkozásaiban egy új nagyhatalmi térfoglalás irányában.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

„...a magyar irodalom Mikes Kelemenje”

Dávid Gyula: Tamási Áron a Bolyai Egyetemen 1956 októberében. = Székelyföld. 20. évf. 2016. 10. sz. 45 – 63 p.

Dávid Gyula előadása a kolozsvári Magyar Könyvnapokon hangzott el a Minerva Ház Tamási Áron konferenciáján 2016. május 13-án. Sok évtized távolából már többen is felidéztek az akkor ott jelenlévők közül, de megannyi, feledésbe merült részlet még Tamási Áron egykori kolozsvári házigazdájának Jordáky Lajosnak 1988-ban publikált naplója után is csak napjainkban vált ismertté, amikor kutathatóvá váltak az 1957 – 1958-as politikai perek iratai. Tamási Áron kolozsvári tartózkodásának eseményeit ezekből a forrásokból állítja össze a szerző.

Tamási Áron 1944. október 8.-án, néhány nappal Kolozsvár szovjet kézre kerülése előtt hagyta el Erdélyt. A fő ok, hogy a zsidó deportálások alól mentességet kapott felesége, Salgó Magdolna és annak szülei sorsát biztosítottabbnak vélte Budapesten. Majd a kibontakozó magyarországi demokratizálódásban politikai szerepet vállalva a Független Kisgazdapártban hasznosabbnak érezte maradni, mint hazatérni. Ugyanakkor Erdélyben is véget értek a koalíciós idők és a kolozsvári baloldali sajtóban már támadás jelenik meg ellene, amely jelzi, hogy mire számíthat, ha hallgat a hazahívó szóra.

Sztálin halálát követő „olvadás” során a magyarországi kultúrpolitikában beállott változás során Tamási körül is enyhült a cenzúra, két írása (Bölcső és Bagoly; Hazai tükör) megjelenhetett, és 1954-ben Kossuth-díjat kapott. 1955-ben útlevelet is és tizenegy évi távollét után hazalátogathatott Farkaslakára. 1956 januárjában édesanyja temetésére érkezik haza majd szeptembertől másfél hónapot tölt szülőföldjén:

Farkaslakán, valamint Székelyudvarhelyen, Homoródfürdőn, a Hargitán. Ezalatt már irodalmi találkozásokra is sor kerülhet: Udvarhelyen felkeresi Tompa Lászlót, megismerkedik a fiatal Kányádi Sándorral. Az *Igaz Szó*-ban megjelenik az *Ördögölő Józsiás* c. színpadi játéka és tárgyalásokat folytat valamelyik darabjának bemutatásáról a marosvásárhelyi Székely Színházban, majd október 11-én a marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében irodalmi estre is sor kerül.

A marosvásárhelyi napokat Nagy Pál, az *Igaz Szó* akkori szerkesztője idézi fel filozói megbízhatósággal. Az esten szerepeltek: Tompa László Székelyudvarhelyről, Radu Boureanu Bukarestből, a Romániai Írószövetség képviselőitében valamint kolozsvári és marosvásárhelyi színművészek. Lelkes, zsúfolt ház fogadta az írókat. Tamási Áron bevezető szavai után – „Voltak esztendők..., amikor valójában a magyar irodalom Mikes Kelemenje voltam. Annyi különbséggel mégis, hogy az én fejedelmem nem egy új Rákóczi volt, hanem a lelkiismeret, melyet az emberi gondolkodás, Erdély nemes hagyományai és a mai idők vajúdó eszményei tápláltak.” – felolvasta *Harmat és vér* című novelláját. Az est pontos programját különben maga Tamási is belefoglalta 1955–56-os naplójába. (Tamási Áron: *Emberi szavak*. Bp.Palatinus. 2003.)

Hazatérőben, október 15. és 18. között, Kolozsvárott több alkalommal találkozik Tamási írotársakkal, régi íróbarátaival és október 17-én délután a kolozsvári magyar egyetemi ifjúsággal. A találkozót az egyetem irodalmi körének vezetői kezdeményezték, akik tudomást szerezve Tamási Áron kolozsvári tartózkodásáról, – nyilván olvasva az *Utunkban* a marosvásárhelyi irodalmi estről szóló beszámolót – felkeresték Bányai László rektort, aki aztán jóváhagyta és Tamásinak hivatalos minőségében közvetítette is a kérést. A kolozsvári diákság hangulatán már a tanév elejétől érezhető volt, hogy megérintette őket a készülő események előszele. A nyár folyamán sokan fordultak meg Magyarországon és szereztek ott baráti kapcsolataik révén közvetlen tapasztalatokat. Emellett a magyarországi sajtó jó néhány termékét, köztük az Irodalmi Újságot, elő lehetett fizetni Romániában. Tudott tehát a diákság a magyarországi változásokról, vitákról és ez adott jelentőséget Tamási Áron ottlétének. Nagy Benedek, akkor másodéves történészhallgató szavaival: „Ma már tudom, hogy két nemzedék találkozása ritka pillanatának voltam 19 éve-

sen, sokadmagammal részese és szemtanúja. Két nemzedéknek, amelyet fényévnnyire lökött egymástól a világháború, a rendszer- és impériumváltás. S hogy a legsúlyosabb elnyomás és önkény éveiben sarjadt nemzedék is végre megtalálta azt az öntudatát, amellyel felvette a két világháború közötti nemzedék kezéből kivert iránytűt, és arra a pontra jutott, hogy kifejezze akaratát miszerint életét a továbbiakban is a maga módján szándékszik alakítani. Éreztük, hogy a jószerével indexre tett író közénk való érkezése valami egészen újat jelentett.”

Tamási szavainak elhangzása után a diákhozzászólások következtek. Erről a legpontosabb információk az első Bólyai-perben elítélt Koczka György vallomásából származnak. A kérdések nyíltak voltak, a nehézségeket nem titkolók.

„Valahányadiknak én is felálltam – írja Nagy Benedek –, és olyasvalamit kérdeztem az írótól, mondaná el nekünk, hogy egy roppant idő (!), tizenkét esztendő után hazalátogatva, mit látott, mit tapasztalt és milyennek látja az ő népének életét? Egyszerre megint csend lett, amiből hirtelen megsejtettem, hogy már komolyra fordult a játék, és előljáróban, jórészt csalódva, most tőle várjuk a kiáltást, az igazságok kimondását, igazunk visszaigazolását, tőle, akinek nemcsak a neve, a tekintélye, de a külföldi állampolgársága is viszonylagos védeltséget biztosít.”

Tamási Áron reagálása a felforrósodott hangulatra és a saját maga – több mint kényes – helyzetére a visszaemlékezés legmaradandóbb momentuma: „Az emelvény közepén ülő Tamási a mellette jobbról és balról ülő professzorokhoz fordult, velük néhány halk szót váltott, majd jóságosan reám nézett, villant egyet a tekintete, bólintott, majd ravasz-kásan elmosolyodott és felfelé tekintő fejét kissé elbillentve felállt, hogy válaszoljon. Valami olyasmivel kezdte – nem tudom szó szerint idézni, annyira izgultam (de biztos vagyok abban, hogy 'valahol' ma is megvan a pontos szöveg) –, hogy ő most egy példabeszéddel válaszolna, ami valós történet is, hiszen vele történt meg, süldő legényke korában. Hogy volt neki egy pap nagybátyja – akinek végül is a taníttatását is köszönheti –, és aki, hogy az esztét és az életrevalóságát kiismerhesse, amikor csak tehette, kis történetekkel, szólásmondásokkal, vagy éppen találós kérdésekkel 'vizsgáztatta'. Egy ilyen alkalommal azt kérdezte tőle: Tudod-e hogy miért teremtette az Úristen a pityókat? – Nem tudom – feleltem –,

amire jött az idős pap-nagybácsi válasza: Azért, hogy a szegény embernek is legyen, amiről egy rend bőrt lehúznia!... Kitört a megkönnyebbült tapsvihar, értettünk a szóból, illetve azt hiszem, mindenki a neki leginkább megfelelő módon értelmezte a bölcs választ. A szuggesztív hatású, szép szál barna férfi nemcsak megnyugtatta a kedélyeket, de mint egy nagy varázsló, egyszerre derűs hangulatot teremtett a meglehetősen feszült és 'begörccsölt' hallgatóságban, és csattanós rögtönzésével ráfelelt a vele szemben támasztott elvárásokra is."

Budapestre visszatérve, Tamási Áron is belekerül a forradalmi események forgatagába: 1956. október 31-én már bekapcsolódik az egykori Nemzeti Parasztpárt utódjaként alapított Petőfi Párt irányító testületébe, az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában megjelenik *Magyar fohásza*, a további eseményeket pedig maga rögzíti 1956. november 4-én, a második szovjet beavatkozás hajnalán indított 1956–1957-es *Naplójában*.

Cholnoky Olga

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

István, a „szent király”

Zsoldos Attila: A szent király= Korunk, 2016. 8. sz. 14 – 20. p.

Egy középkori magyar krónika Nagy Lajos király lányának – aki férjével, Luxemburgi Zsigmonddal együtt uralkodott – halálhíréhez a következő megjegyzést fűzte: „Ebben a Mária királynőben végül is kihalt a szent királyok mindkét nemű ága.” A „szent királyok” kifejezés a később Árpád-ház néven ismertté vált dinasztiát jelöli, és a krónikás azért tekinti Máriát az Árpád ház leszármazottjának, mert az Anjouk közül az elsőként magyar trónra kerülő Károly Róbert V. István magyar király lányának, Máriának volt az unokája. Károly és utódai is erre a kapcsolatra vezették vissza magyarországi uralmukat. Ez a kapcsolat később feledésbe merült, a késői utókor (máig) 1301-től és nem 1395-től számítja a „vegyes házi királyok korát”.

Az Árpád-ház számos tagja kiérdemelte a szentek glóriáját, közülük azonban csak ketten viseltek koronát: az államalapító I. (Szent) István, majd a halála után keletkezett káoszt felszámoló I. (Szent) László (1077–1095). Közülük azonban kétségtávol István érdemelte ki néphagyományban a „szent király” rangot, amit az Aranybullában olvasható „szent király ünnepe”, az augusztus 20.-ai dátum igazol. Persze nem István volt az első uralkodó, akit szentté avattak, de ezek a királyok – Európa távoli vidékein – keresztény hitükért vértanúhalált szenvedtek; István azonban elsősorban uralkodói teljesítményével vívta ki a tiszteletet, ezért a „szent király” minősítésből az utóbbi bír nagyobb nyomatékkal.

A koronázási szabályok három feltételhez (a szertartást az esztergomi érseknek kellett végeznie, mégpedig a székesfehérvári bazili-

kában, és azzal a koronával, amely a hagyomány szerint Szent István fején volt) kötötték annak érvényességét, s valóban a török hódítás koráig a szertartás színhelye mindig Székesfehérvár volt. Viszont az első feltételen 1172-ben csorba esett: az akkori esztergomi érsek, Lukács megtagadta III. Béla királytól (1171 – 1196) a koronázás elvégzését, ezért a kalocsai érsek végezte a szertartást. A harmadik szabály viszonylag későn, 1293-ban bukkan elő a forrásokban: a korabeli oklevél szerint III. András király (1290 – 1301) uralkodói fejéke „Szent István koronája”.

A koronázás tehát közvetlenül, vagy közvetett módon, Szent István személyéhez kapcsolódott. Benne nem csupán az első magyar királyt, még csak nem is, mint szentet tisztelte, hanem elsősorban azt a mitikus személyt, akitől a királyok hatalma és az alattvalók jogai erednek.

A székesfehérvári törvéynap esetében az egyházi és „állami” elemek egyensúlya figyelhető meg. Az Aranybulla írja elő, hogy az uralkodó szent király ünnepét, azaz államalapító István király egyházi ünnepét, augusztus 20-át Fehérváron tartozik megülni, ugyanekkor adhatták elő a királyi szerviensek panaszait a királynak, az ő akadályoztatás esetén a nádornak. Feltételezhető, hogy az Aranybulla augusztus 20-ai törvéynapra vonatkozó rendelkezései nem új rendelkezésként jelentek meg, hanem egy korábban már létezett szokást foglaltak törvénybe. Idővel az Aranybullában említett törvények szerviensekre vonatkozó megszorító kitétele kibővült: nemcsak a nemesi előjogokkal rendelkező személyekre terjedt ki, de minden alattvaló számára lehetőséget biztosított, hogy a király előtt igazát keresse.

A 13. század végére III. András törvénye az archaikus fehérvári törvénnyel kapcsolt össze egy új intézményt, az országos gyűlést. A feladatkör is bővül, míg az előbbiek fő feladata a megsértett jogok helyreállítása, azaz a bíraskodás tartozott bele, az utóbbi az országos ügyek fórumává vált, melyek tárgyalására a királyi tanácsban került sor. Ebből a testületből fejlődött ki a rendi országgyűlés intézménye. Az országgyűlések időpontja és székhelye a 13. század végétől változatos képet mutatott, az utóbbiak közül Buda, Rákosmező, Óbuda, Tétény, Szeged ad otthont, Fehérvár csupán két alkalommal rendez országos gyűlést.

Mind az országgyűlés székhelyeinek kifejlődése, mind az országgyűlés elődjének tekinthető fehérvári törvénynap kialakulása háttérében Szent István személyes döntései feltételezhetők, s mindkét esetben keveredtek egymással a szakrális és a világi elemek.

Cholnoky Győző

Fejedelem születik: Bethlen Gábor imázsának kialakulása

Vincze, Hanna Orsolya: The Making of a Prince – Fashioning the Image of Gábor Bethlen = Transylvanian Review XXIV, no. 2, 3–20. p.

Bethlen Gábort 1613-ban nevezték ki erdélyi fejedelemmé. A helyi történetírás manapság hősként tartja számon, uralkodását pedig Erdély aranykoraként ábrázolják. A nyugati történetírás ugyanakkor félvad, hitszegő és törvényt nem ismerő férfiként ír róla. A fejedelem ellentmondásos megítélése a protestáns reformáció és a harmincéves háború zavaros időszakára vezethető vissza. Bethlen Gábor három hadjáratot is vezetett a Felvidéken a harmincéves háború során, és 1620-ban magyar királlyá választották, de erről a címéről egy évvel később lemondott. Ugyanakkor a török Porta vazallusa volt, ami kétes értékű szövetségessé tette őt a Habsburg-ellenes koalíciók szemében. A közvélemény még Erdélytől távol eső helyeken, pl. Angliában sem tudta hová tenni a személyét, mivel a Habsburg-ellenes, illetve Habsburg-párti propaganda a legkülönbözőbb mítoszokat szőtte a személye köré.

A cikk arról értekezik, hogy a fejedelem hősi mítoszát 17. századi írott források alapozták meg, amelyek közül sok propagandacélból, sőt a fejedelem megbízásából készült. A cikk szerzője a fejedelemhez kapcsolódó korabeli forrásokat elemez, és arra keresi a választ, hogy hogyan konstruálták meg Bethlen imázsát ezekben a szövegekben. Először Bethlen nyilvános megszólalásaiból és a közvéleménynek szánt leveleiből kiviláglo önértékelést vizsgálja meg, majd a Bethlen személye körül kialakult propagandisztikus irodalmat.

Az a tény, hogy Bethlen eszközként használta a politikai propagandát, egyáltalán nem meglepő a barokk pamfletírás korában. De Bethlen

nem csak külpolitikájához keresett ily módon támogatást, hanem fejedelmi titulusa igazolására is, hiszen török (katonai) segítséggel került hatalomra, ráadásul a korábbi fejedelem meggyilkolása után. Bizonyítania kellett tehát egyrészt azt, hogy jogosan birtokolja a hatalmat, és hogy rendelkezik mindazon tulajdonságokkal, amelyek létfontosságúak egy uralkodó számára, másrészt pedig hogy ő külpolitikai szempontból is nagyszerű vezető. Mivel szerepet kívánt játszani az európai politikában, saját magát a nagy európai uralkodókkal egyenrangúként kellett ábrázolnia.

Az, hogy a fejedelem hogyan vélekedett saját magáról, elsősorban politikai és diplomáciai témájú leveleiből és végrendeletéből, valamint a kortársak beszámolóiból derül ki. Ezeket a leveleket az ellenfelek ellene folytatott lejárató kampányának ellensúlyozására használta. Bethlen célja az volt, hogy megnyerje magának az arisztokrácia vezetőit, akik kezében a gazdasági, katonai és politikai hatalom összpontosult Magyarországon, hiszen nélkülük semmilyen hadjáratot nem lehetett volna finanszírozni. A főnemességet mozgósító levelei nyomtatásban is megjelentek, míg más leveleit kézzel másolva sokszorosították. Persze ezeket a leveleket sokszor elfogták a Habsburgok, és ők maguk adták nyomtatásba, hogy leleplezzék Bethlen valós szándékait (de ennek a gyakorlatnak Bethlen is tudatában volt, és a levelek megírásakor számolt is vele).

A levelek visszatérő témája Bethlen törökökkel való kapcsolata és a velük szemben követendő politika volt. Bethlen a keresztény hit és a szabadság védelmezőjeként tüntette fel magát. A fejedelem legfőképp azért nem talált szövetségeseket, mert a Porta hűbérese volt, márpedig a 16. században az erkölcs, az áldozat, a szabadság megvédése és a hazaszeretet fogalmait leginkább a törökökkel szemben lehetett értelmezni. Így aztán ezt a tényt igyekezett úgy árnyalni, hogy hangsúlyozta a Portától való függetlenségét. A török csapatok erdélyi jelenléte, illetve a törököknek írott, elfogott levelei azonban némileg hiteltelenné tették ezt az érvelést. Éppen ezért – érdekes csavarral – a törökök szerepét próbálta új megvilágításba helyezni: azt állította, hogy a török nem Isten büntetése a keresztények ellen, hanem pont a protestáns kereszténység szabadsággaranciája a pápista elnyomással szemben. Így lett – Bethlen logikája

szerint – a pogányból a kereszténység védelmezője: nem Isten büntetése, hanem Isten gondviselésének képviselője.

Bethlen magyar nemességhez írott leveleiben a politikai szükségességet, illetve a béke és az egyensúly fenntartásának fontosságát hangsúlyozta. Saját személyével kapcsolatban a közvetítői szerepet emelte ki: ő garantálta a békét saját birodalmai és a Habsburgok között. A hősiek hazaszeretete és a hit védelmének toposzában fontos volt az önfeláldozás eleme is. Bethlen nemcsak pénzt és erejét áldozta fel, hanem a méltóságát is, amikor a béke kedvéért lemondott a magyar koronáról a nikolsburgi békében.

A fejedelem végakarata egyfajta nyilvános állásfoglalás, igazi performatív beszédaktus volt, amely a jogi és szakrális tekintély hangján szólalt meg. Különösen igaz volt ez Erdélyben, ahol az előző fejedelem, Bocskai István megteremtette ennek hagyományát: a végakarata a leendő fejedelmek számára tükörként szolgált, valamint értelmezte az emberi sorsokat. Bethlen saját elveit és politikáját foglalta össze benne; a lényeges gondolatok a kortársak előtt is ismertek voltak. Kifejtette, hogy szerinte a fejedelemségnek hűnek kell maradnia a Portához, mivel a nyugati keresztény államok segítsége túl messze van, és mire ideérnének, a török már lerombolná Erdélyt.

A fejedelmet támogató propagandairások jelentős részét egy protestáns (lutheránus és kálvinista) lelkészekből és udvari írástudókból álló szűk kör készítette. Néhányan közülük (pl. Alvinczi) már Bocskai hadjáratainak legitimálásában is részt vettek. Melotai azt hangsúlyozta, hogy Bethlen uralkodása összhangban van az isteni törvénnyel és akarattal. Fejedelemmé válását Isten gondviselése tette lehetővé, hogy megvédje az egy igaz vallást és az ország szabadságát. Bethlen az egyház védelmezője és a vallás támogatója is egyben. A kegyesség nem más, mint Isten szeretete, és mind Istent, mind a hazát édes szülőként kell szeretni. Ez az érvelés a kálvinista szövetség-elméletet tükrözi: az uralkodónak mind Istennel, mind az alattvalóival szemben vannak kötelezettségei, és ha ezeknek eleget tesz, részesül Isten áldásaiban.

Háportoni – Melotaihoz hasonlóan – egységes elméleti keretbe foglalja Bethlen fejedelemmé választását és tetteit. A hatalom Istentől való, de a gyarló emberek hajlamosak az előkelő születésű vezetőket

jobban tisztelni. Bethlent tehát mind születése, mind rangja okán tisztelni kell, mivel ősei katonai érdemeikkel szereztek hírnevet maguknak. Háportoni megismétli azt az érvelést, miszerint az emberek bűne miatt került az ország ilyen sanyarú helyzetbe, Bethlen pedig a hazaszeretettől vezérelve megpróbálta helyreállítani a régi dicsőséget.

Bethlen udvari történetírója Bocatius, majd Háportoni volt, majd azok halála után Bojti Veres Gáspár, aki egészen 1614-ig írta meg a fejedelem történetét. Ez utóbbi mű is apológia, amelynek nem titkolt szándéka a Bethlen ellenfelei által koholt vádak megcáfolása. A genealógia Bethlen őseinek katonai erényeit emeli ki, illetve Bethlen csodás megmeneküléseit a halál torkából, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy az isteni gondviselésnek még tervei vannak vele. Új motívumként jelenik meg, hogy a Habsburgok elleni vereség után Bethlen a törököknél keresett menedéket, mert inkább hátrahagyta összes birtokát, semmint idegen elnyomás alatt élni. Szerénységét az bizonyítja, hogy kétszer is visszautasította a neki felkínált fejedelmi címet: csak akkor fogadta el végül, amikor a szászok már a törökökhöz mentek panaszra Báthory zsarnoksága miatt. Ez a történet Bethlen bátorságát, állhatatosságát és megfontolt viselkedését domborítja ki. Bethlen megbékélést hoz a nép számára, valamint békét országa és a külső birodalmak között, uralma tehát legitim és igazságos, és Isten akaratából történt.

Az eddig tárgyalt művek leginkább az erdélyi és a magyarországi közönségnek szóltak. Készültek azonban írások a nyugati közvélemény számára is. Keserői Dajka János, egy Heidelbergben tanult diák David Pareushoz írott levelében a béke megteremtését tartja Bethlen legfőbb erényének, és katonai sikerei közül a törökök ellen vívott csatákat emeli ki. A fejedelem keresztény erényei itt nem a kiválasztottságát hivatottak alátámasztani, hanem Bethlen törökbarátságának vádját megcáfolni. Maksai Péter szintén fontosnak érezte, hogy megmagyarázza Erdély és a törökök viszonyát, és a két ellenség egymás elleni kijátszásának politikáját. A fejedelem szerint csak gonosz tanácsadói hatására vonult török száműzetésbe.

Ezek az írások igyekeznek jó keresztényként ábrázolni Bethlent a külföldi olvasók előtt, és megváltóként, illetve törvényhozó Mózesként és Dávidként tüntetik fel (de Nagy Sándorhoz és Mátyás királyhoz is

hasonlítják). Szenczi Molnár Albert eszkatológiai keretbe helyezi az eseményeket, és párhuzamba állítja Izrael és Magyarország sorsát: a nép kollektív bűnei miatt Isten büntetése sújtja az országot, amíg fel nem tűnik egy megváltó. Bethlen propagandistái a magyar reformáció vezető alakjai voltak, míg egyik legnagyobb ellensége, Pázmány bíboros az ellenreformáció feje. Nem csoda hát, hogy a Bethlen propagandistái és ellenfelei közötti viták a vallási disputák kontextusába ágyazódtak, amelyek természetesen maguk sem voltak politikától mentesek.

A Bethlen Gábor imázsát megkonstruáló szövegek vizsgálatából kiderül, hogy nyelvezetük átvette a vallásháborúk nemzetközi retorikáját, ahol a fejedelmek a vallás és a szabadság védelmezőjeként tűndölköltek. A fejedelem számára az jelentette a legnagyobb kihívást, hogy hogyan tüntesse fel a törökkel való kapcsolatait úgy, hogy az Magyarországon és Európában is elfogadható legyen az előző évszázad erősen törökellenes hangulatának kontextusában. A róla készült leírásokban visszatérő toposzok a protestáns, illetve a hagyományos humanista eszmerendszerekből származtak, és apokaliptikus elemeket is tartalmaztak. Bethlen ezek alapján az ideális uralkodót testesítette meg, mivel isteni felhatalmazással bírt, hogy betöltse Isten törvényét, megbüntesse Isten ellenségeit és békét hozzon a népnek. A szerzők változatos erényekkel ruházták fel Bethlent, úgy mint kegyesség, megbocsátás, elővigyázatosság, önfeláldozás, állhatatosság, igazságosság, kötelességtudat és ájtatosság. A toposzok jelentése a szerzőtől és a célközönségtől függően változott, de jól jellemezte a Bethlen személye körüli hivatalos diskurzust. Minél távolabb volt azonban a szerző a megtörtént események valós idejétől, annál több anekdotaszerű tartalommal töltötte meg a toposzokat – így kezdődött a legendák születése.

Pethő-Szirmai Judit

A Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház autonómia-eszmény és nemzetiszocialista tájékozódás között Hitler hatalomra jutása előtt

Hagen, Timo: Die Führung der Evangelischen Landeskirche A. B. in Rumänien im Umgang mit Opposition und völkischem Gedankengut zwischen 1919 und der Etablierung des Nationalsozialismus 1933. = Spiegelungen. 11. Jg. 2016. 1. no. 15-28. p.

Az 1918 után román keretek között tevékenykedő Erdélyi Szász Evangélikus Egyház (Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház) kiterjeszti örökségét Nagy-Románia teljesebb lutheránus hívőkörére, de bázisát továbbra is az erdélyi szász közösség jelenti; másutt (mint Bukovinában, a Bánságban stb.) jobbra csak felekezeti szórványokat gondoz. Az evangélikus egyház korábban szoros kapcsolatban állt a Szász Egyetemmel, és az „Universitas” önkormányzati státuszának felszámolása után (1876) annak alapítványi jogutódjával. Miután a román állam kisajátítási politikája (föld-és egyéb vagyon elkobzása) ezt az alapítványt nagyrészt kiüresíti (1921, meg is szűnik 1937-tel), az egyházi szervezet – az ekkoriban létrejött Német-Szász Népi Tanács vagy a Nagy-Romániai Németek Szövetsége és pártformációik ténykedésétől függetlenül – a közösség legfőbb támaszává válik: a hitközségek felől fut át a Nagyszebenben székelő egyházi vezetés széles körből delegált konzisztóriumáig a kisebbségi érdekérvényesítés sokféle artikulációja és önszerveződési kezdeményezése. E körforgalomban a pángermán-”nagynémet” diskurzust folytató, német nép-ideológiai eszmék és nemzetiszocialista szövegek is már korán megjelennek. A Németországgal egyezkedő Románia utóbb, a második bécsi döntés után (1940) berlini sugallatra a kisebbségi németiség számára közjogi státuszt biztosít, s egyúttal helyi nemzetiszocialista pártjának szárnyai alá bocsátja (Antonescu-rezsim). A romániai német náciknak a bő félmillió (többségileg erdélyi szász) kisebbség megdolgozása érdekében más dolguk nincs is, mint hogy az evangélikus konzisztóriumban átvegyék a hatalmat (1941), ott tisztogassanak, így az eltérő beállítottságú püspököt is menesszék, a maguk jelöltjét állítva a helyére. (A hatalomátvétel a Népi Tanács kereteiben már 1933-ban végbemegy.)

A végkifejletekről rendelkezésre áll Johann Böhm monografikus feldolgozása (*Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das Dritte Reich 1941–1944*, 2003), az előzményekről általánosabb körben Harald Roth referált már korábban (*Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933*, 1994). Az itt ismertetett közlemény az eddig egészében feldolgozatlan, Nagyszebenben őrzött konzisztórium-i jegyzőkönyvek (beszédek, viták, határozatok) tükrében – a közreadásra történő előkészítés munkálataihoz kapcsolódva – röviden vázolja a háborús eseményekkel és az uralomváltással, a háború utáni inflációval megtépázott közösség sokfelé elágazó belső folyamatait, melyekben végül az egyirányú birodalmi náci-német tájékozódás dominál. (A közreadás a Koblenz-Landaui Egyetem evangélikus teológiai intézeténél készül.) Az egyházi és világi küldöttek (esperesek, városi lelkészek, főgondnokok, polgármesterek, egyleti elnökök stb.) körében zajló, évente többszöri és alkalmanként több napi tartamra kiterjedő konzisztórium-i ülések jegyzőkönyvi anyagában kitapintható a nézetek formálódása, szereplők úttévesztése, de az egyházi vezetők tétova tanácsalansága is, amivel a váratlan fejleményeket fogadják.

*

A szász közösséget egyrészt a falusi viszonylatban átfogó, a háború előtti viszonyokhoz képest megrendítő elszegényedés, másrészt a városi proletarizálódás teszi fogékonnyá a „megváltó” tévtanok befogadására. Mérhetetlenül elszegényedik az Alapítvány is. A jövedelmek példátlan inflálódása miatt a szebeni kerület egyházi iskoláinak tanításága sztrájkba lép (1919/20). A munkabeszüntetést a konzisztórium fegyelmi ügyként kezdi kezelni, amiben kifejezésre jut a magyar időkből hozott, megcsontosodott adminisztratív beállítottsága. Az egyházvezetés azután észbe kap, sikerül kiegyeznie a sztrájkolókkal, és eltekint a felelősségre vonástól. Sőt, megtalálja a módját, hogy a pedagógus karnak a továbbiakban képviselte legyen testületben (tanítószövetség). Hasonló lépésre kerül sor egy militáns élű „parasztszövetség” létrehívása nyomán is. Ez időtájt – 1906-tól a haláláig, 1932-ig – a püspöki tisztelet az idős, régi vágású Friedrich Teutsch tölti be, akinek pályája tudós teológus atyja

(Georg D. Teutsch, 1867–1893 között maga is püspök) örökében főképp mint a szász történeti örökség kutatója kimagasló jelentőségű.

Meggyűlik a baja az egyházvezetésnek az új-protestáns populáris szekták (adventisták, baptisták) térfoglalásával, melyekhez egyre több lutheránus hívő dezertál, miközben az egyház saját felelőssége is felmerül ezzel kapcsolatban. A vezetést e tekintetben alulról jövő kritika éri, az alsópapság irányából, s ennek folytatásában felekezeten belüli mozgalom szerveződik a felsőbbség elavult, „elitista” „kulturprotestantizmusa” ellen. A birodalmi német viszonylatokban már régebről ismert új-pietista „Gemeinschaftsbewegung”-ról van szó, amely a gyakorlati hitélet közösségi megerősítését propagálja, és újszerű elemeket szeretne bevezetni a rendtartásba (bibliaórák, gyermek-istentisztelet, a katolikus exercitiumoknak megfelelő közös foglalkozások stb.). A felvetéseket a vezetés újfent alapvetően tekintélyi elven kezeli, s ha végső soron hajlik is a párbeszédre, folyamatosan lépéshátrányba kerül, s a 20-as évek első felében állandó vitákba bonyolódva valóban erősen sérül a tekintélye. Majd ebben a helyzetében kezd intézkedni az egyházi adó alapvetően kényszerítő emelése érdekében. Ennek nyomán azután a belső és külső „elégedetlenkedők” a regionális sajtóra kiterjedő kritikai összütze zúdul az egész konzisztóriumra, „alkalmatlansággal” vagy épp korrupcióval vádolva a befolyásos képviselőket. Az ellentétek túl is mutatnak az egyházi adó kérdésén (ennek szintjét 1927-ben egyébként befagyasztják), az egyházi képviselet alá vont szász kisebbségi lét egész nyomorúságát demonstrálják. A személyeket sem kímélő vádaskodások nem egy esetben ellenreakciókat váltanak ki, amennyire a jogosítványok egyházi részről rendelkezésre állnak. E vitákba a továbbiakban a világi szféra politikai diszkussziója is fokozatosan beszálazódik.

*

1922-ben egy közíró, mozgalmatszervező bankalkalmazott, Fritz Fabritius önszegélyező takarékpénztári mozgalmat indít („Selbsthilfe”) a Sebeni Mezei Gazdálkodó Egylet kereteiben, melynek – afféle narodnyik-elképzelésekkel párosult – szociálreformer célkitűzései a vállalkozás népszerűsítése során „nagynémet” nép-ideológiai („völkisch”) gondolatokkal, szász „összefogásra” buzdító jelszavakkal telítődnek. A takarékpénztári

program, mely egyre erőteljesebben megmozgatja a szász közösséget, felgyűlő tőkéjével tényleges finansziális segítséget is nyújt a résztvevőknek. A konzisztórium felismeri a törekvés jelentőségét, és a későbbiekben – 1930 körül, a gazdasági világválság láthatárán – együttműködési készségről tesz tanúbizonyságot, illetve saját kezdeményezésekkel is támogatja, így nemzetközi adományokra alapozott anyagi segélyezéssel, kamatmentes hitelprogrammal, egyebekkel. Ez utóbbi főként a szász peremek szóróvanná váló csoportjainak belsőbb területre költöztetését vagy a falvak proletarizálódó lakosainak városi letelepítését segíti.

A „Selbsthilfe” körül időközben azonban politikai mozgalom is szerveződik, mely a nácik németországi előretörésének párhuzamában végül a nemzetiszocialista eszmék uszályába szegődik, s „megújhodási” mozgalom („Erneuerungsbewegung”) néven a bánsági sváb vidékekre is kiterjedően (a szász bázistól távol itt jóval kisebb súllyal) a mindennapok részévé válik. A „megújhodási” mozgalom szintén Fabritius nevével fémjelzett célkitűzéseit az 1933 novemberében tartott „Szász Népgyűlés” alkalmából politikai programjába iktatja a Német-Szász Népi Tanács, de gondolatmenetei a világi küldötteken keresztül a konzisztórium diskurzusaiába is beszivárognak. A folyamat kibontakozását vonatkozó kutatás nélkül egyelőre nehéz datálni. A népiskolai könyvtárak újdonságai között mindenesetre már a 20-as évek elejétől megjelennek fajelméleti kiadványok németországi importból, és tetten érhető az ezek mondanóihoz történő helyi kapcsolódás. Jól ismert Heinrich Siegmund (1867-1937) medgyesi orvos, „népnevelő”, iskolaorvosi összekötő, többször újraválasztott konzisztórium tag példája, aki a fogyatkozó „erdélyi szász néptestet” illető aggodalmakkal összefüggésben rendszeresen írogat a témáról, majd Hitler „Mein Kampf”-jának 1930-as olcsó kiadását az egyházi közlöny (!) lapjain ismertetve kiemeli a „szerző” szilárd fajtudatra alapozott „népiség-eszméjét”, ami útmutató lehet a szászság számára. A feltehetőleg szélesebb körben is ható népiség-ideológia helyi összetevőjét egyébiránt a korábbi magyar asszimiláció-törekvésekkel szembeni nép-féltés már akkor megindult vészharang-kongatásában kereshetjük, immár a román etnikai bekerítés apogóján.

Friedrich Teutsch halála miatt 1932-ben aktuálissá válik utódjának megválasztása. Fabritius mozgalma amellet agítál, hogy az aktust a soros

lokális és kerületi tisztújítás egy évvel később esedékes időpontjáig elhalaszták, arra spekulálva, hogy az „új”-ra nyitottabb lelkészek vagy felügyelők kerülhetnek a konzisztóriumba, akik majd a „jövőt” képviselő, legmegfelelőbb jelöltre szavaznak. A próbálkozás azonban nem ér célzt, és az addigi helyettes püspök: Viktor Glondys (1882-1949) kerül megválasztásra. Glondys a volt Monarchia Lajtán-túli szférájából, Csernovicon keresztül érkezik a háború után szász világba. Rendkívüli felkészültsége és hitvalló elkötelezettsége érdemesíti brassói lelkészi, majd szebeni helyettes püspöki állására. A helyi belterjes örökség önfelgyúltágaitól mentes tisztánlátása, kitágult látóköre pedig képessé teszi arra, hogy egy évtized tartamára még megvédje a szász egyház morális tekintélyét a konzisztóriumot náci szellemben ostromló külvilággal szemben. Megválasztása előestéjén (kimondva – ki nem mondva válaszul H. Siegmund „Mein Kampf”-recenziójára is) nagy hatású cikket ír a faji kérdés emberiség ellenes következtetéseiről és teológiai abszurdításáról, s ebbeli meggyőződésében mindvégig hajthatatlan marad. Nevezetes lépése egy lelkészének felfüggesztése, aki belép a náci pártba. Az 1940-ben túlerőbe került szász nemzetiszocialisták kényszernyugdíjaztatják, csak végső vereségüket követően térhet vissza pozíciójába végleges nyugdíjazásáig. (1933-tól írt naplóját az időszak nagy értékű kordokumentumaként közreadta a fentebb már említett Johann Böhm: *Tagebuch. Aufzeichnungen von 1933 bis 1949*, 1997.)

Komáromi Sándor

A szultán és a cár ellen: örmény terrorista radikalizmus az első világháború előtt

Oberender, Andreas: *Gegen Zar und Sultan. Armenischer Terrorismus vor dem Ersten Weltkrieg*. = *Osteuropa*. 2016. 4. no. 49-62. p. – online elérés: 2016. szept. 30.

A transzkaukázusi-kisázsiai régió évezredes geopolitikai változásai-ban felörlődő ősi Örményország utódlakossága a 19. század végére az Orosz, illetve az Oszmán Birodalmat elválasztó határ két oldalán élt: a Kaukázusontúli Orosz Kormányzóság területén, valamint Kelet-Anatólia demográfiailag csatlakozó körzeteiben. A Kaukázusontúl Perzsi-

ától, illetve éppen az Oszmán Birodalomtól a 19. században kerül cári uralom alá; utoljára az 1877/78-as orosz-török háború nyomán bővül a terület. Oroszország terjeszkedése a hanyatló Oszmán Birodalom rovására Anatólia örménységét egészében is egyre inkább az orosz orientáció irányába tereli, ami kiváltja egyúttal a Porta és a fejlődőben lévő török közvélemény gyanakvását. Ez a gyanakvás az 1914-es újabb orosz-török front további török veszteségei nyomán a politika élére került szekularizált, nacionalista „ifjútörök” mozgalom számára valóságos pszichózissá válik, ami elvezet a törökországi örmény népirtásig.

Ellentétben az 1915/16. világháborús évek eseményeihez tartozó anatóliai örmény holokauszttal a történeti irodalom alig tartja számon azonban azt az örmény terrorista mozgalmat, amely a világháborút megelőzően az éppen adott határvonal mindkét oldalán a maga nem feltétlenül szerencsés módján igyekszik szembeszállni a vallási-etnikai közösségre ránehezedő politikai elnyomással és gyarmatosítással. Mindkét térfélen döntő tényező az etnikumok és kultúrák – keresztények (örmények, grúzok) és moszlimok (azeriek, cserkeszek, kurdok stb.) viszonylag nyugodt együttélésének felbomlása, a vetélkedés a helyi érvényesülésért, amit a központi kormányzat nevető harmadikként szemlél és szít is. Erősebb súlyú a konfliktusosság természetesen az oszmán térfélen, ahol a centrum maga is moszlim, az örménység pedig tevőlegesen is kihívja maga ellen a másik oldal eszelős bosszúját. – A szakirodalom szűk köréről sokat elmond, hogy az itt ismertetendő közlemény rendre az örmény emigráció köréből származó résztanulmányokat szerepeltet hivatkozásként, tanulmánygyűjtemények mellett főképp az *Armenian Forum* vagy az *Armenian Review* hasábjairól.

Török részről annál inkább felkarolják a témát propagandisztikus célzattal annak érdekében, hogy felszámítsák az esetenként nem kevés civil áldozatot is követelő örmény terrorizmus bűnlajstromát az örmény közösséggel szemben elkövetett későbbi török népirtás ellenében. Németországon belül e szellemben fejt ki aktivitását például a migráns szervezetek körében ágáló Şahin Ali Söylemezoğlu, aki *Die andere Seite der Medaille* (Az érem másik oldala, Köln, 2005) címmel áltudományos „történeti” művét is kiadta. A könyv eufemisztikusan fogalmazott alcíme: „Mi is áll az 1915-ös kis-ázsiai tragédia (!) háttérében?” Az inter-

net-eléréssel olvasható oldalakon jól követhető az önigazoló igyekezet féligazságokkal, tényferdítésekkel próbálkozó, szánalmas stratégiája. – Andreas Oberender, a berlini Humboldt-Egyetem Kelet-Európa-történész munkatársaként jegyzett, ugyan kissé elnagyolt áttekintése egy, minden bizonnyal még folytatódó kutatás hézagpótló, első eredményeit adja közre.

Az 1877/78-as orosz-török háborúban alulmaradt, hanyatló Oszmán Birodalom balkáni veszteségei után – rejtett szeparatista törekvésektől tartva – hajthatatlan az alávetett keresztény örménység reformköveteléseivel szemben, noha az Oroszország mellett kiálló európai hatalmak az örménykérdés megfelelő kezelését a háborút lezáró berlini kongresszuson a békefeltételek közé sorolták. Az előrehaladás szigorúbb számonkérésére viszont az érintettek folytatódó panaszáradata ellenére sem kerül sor, nehogy Oroszországgal szemben a Birodalom utolsó pozícióit is végleg aláássák. (Egyébiránt Oroszországgal szemben is élhettek volna ajánlásokkal.) Az örménység sorozatos felszólamlásaira a Porta részéről sokkal inkább az elhallgattatás igyekezete a válasz. A birodalmi politika iránt addig általában lojális és türelmes örménység fiatalabb korosztályainál betelik a pohár, s a politikai artikuláció alkotmányos lehetősége híján az anarchikus cselekvés irányába fordul, s a radikalizmus az oroszországi térfélre is átcsap. Néhány radikalista párt által mozgatott fegyveres sejtjeik a 90-es évek elejétől részint helyi rendőri erők és paramilitáris kötelékekbe szervezett kurd segítők túlkapásaira válaszolnak, részint pedig az egykorú orosz narodnyik-mozgalom mottójára merényleteket szerveznek az örményellenes intézkedésekhez és cselekményekhez köthető személyek, intézmények ellen, felhíva egyben a figyelmet az örménykérdés megoldatlanságára. A figyelemfelhívás egyként szólt a vezető bel- és külföldi illetékeseknek vagy az udvari körökbe, a Birodalom vezető intézményeibe betagozódott, a néptől elszakadt örmény potentátoknak („amarák”). A nemzeti gondolat nem áll az ellenállás eszmekörének előterében; a küzdelem e Birodalmon belüli demokratikus integrálódás elképzelése (csoport-autonómia, helyi önkormányzat) körül forog.

A terrorcselekmények sora Törökországon belül 1892-ben indul Isztambul rendőrfőnökének meggyilkolásával, majd az elszabadult

kurd-örmény helyi összetűzésből fakadó, nemzetközi felháborodást keltő „szaszuni vérengzés” (1894) nyomán eszkalálódik az „adok-kapok” logikájával. Az ország egészére kiterjedő több éves – a görögséget érintő atrocitásokkal párhuzamos – pogromsorozatot, melynek felelősei között a kurdok mellett már az egyelőre illegalitásban működő „ifjútörök” erőket ott találjuk, az örmény radikálisok kétségbeesett tehetlenségéből fakadó válaszcspásai kísérik. A 200-250 000-re becsülhető áldozatszám azonban sajnálatosan éppen az örménységet sújtja, amiből végső soron az adott célkitűzésekkel összefüggésben a terrorista módszerek kontraproduktivitása is kitetszik. (1915/16 átfogó népirtása e korai fázis veszteségeivel együtt bizonyosan eléri az 1,0 / 1,5 milliós becsléértéket.) Az isztanbuli Állami Bank elleni, messzemenő politikai követelésekkel összekapcsolt, túszejtő rajtaütés, mely visszavonulással végződik (1896), tényleg világszerte ráirányítja a figyelmet az akut örménykérdésre, de így sem jár tényleges eredményekkel. Utóbb célkeresztbe kerül maga II. Abdul-Hamid szultán is (1905) – a II. Sándor cár elleni, annak idején (1881) „sikeres” narodnyik-merénylet mottójára –, az elkövető által elvétett pillanat szerencséjével ő azonban túléli a merényletet. A merénylők több, más terve az előkészületek során ellehetetlenül a körülmények kedvezőtlen alakulása vagy a szervezési rutin hiányosságai miatt. Végül a mozgalom be is szünteti tevékenységét, az „ifjútörök” forradalmat (1909) követően pedig az örménység is – új reményekkel – áttér a parlamenti politizálásra. E remények azonban szertefoszlának a háborúval.

Az orosz Kaukázusontúl örmény régióit a cári korszak utolsó időszakában Anatóliához képest lényegesen kiegyensúlyozottabb viszonyok jellemzik, és nélkülözhetetlen háttországot adják az anatóliai örmény ellenállásnak. Ennek feszültsége egy idő után lassan meg is terheli a cári kormányzás belső és külső egyensúlyi politikáját. Az örmények paramilitáris fellépését itt az örmény egyház teljes vagyonának meglepetésszerű cári elkobzása (1903) váltja ki, a fegyveres aktivitás azután beletorkollik az 1905-os, az azeri-örmény ellentéteket is kiélező forradalmi zavargásokba. A merénylethullámnak a régió belül áldozatul esik több magas beosztású politikai és katonai vezető; maga Grigorij Golicin kormányzó véletlen szerencséjével éli túl az ellene előkészített támadást. A békétlen-

séget már a kritikus cári rendelkezés visszavonása (1905) sem képes lecsendesíteni, csak a hadsereg átfogó bevetése vethet véget a zavargásoknak (1908).

A tanulmány figyelmet szentel a terrorista harc egykorú örmény belső visszhangjának (megütközés, „szent borzadály”, távolságtartó tisztelet), a szépirodalmi feldolgozására, valamint az utókor hőskultuszának is, ami helyenként revízióra szorulhat, akárcsak a „front-manőverként” palástolt, ám előre kitervelt népirtás török tagadása. A háború végén az orosz oldalon létrejött, független Örmény Demokratikus Köztársaság területükhöz Anatóliából valóban nem volt már mit odacsatolni örmények által lakott terület gyanánt. És ahhoz is hátra volt még néhány stáció, míg eljuthatott jelenbeli szuverenitásáig. A viszony pedig – Törökországgal, Azerbajdzsánnal – változatlanul feszült.

Komáromi Sándor

RESUME

Teréz KOVÁCS

National Identity and the Concept of Homeland of Ethnic Minorities in the Carpathian Basin

The concept of 'homeland' evolved differently for Hungarians living in Hungary and those living outside the Hungarian national borders. This paper offers an overview of the roots of the complex nature of the homeland concept among transborder (ethnic) Hungarians. According to this study, the latter do not perceive both countries as their homeland but become attached to various aspects of one country or the other. This new concept of homeland has three components: 1) the local, multicultural neighbourhood or region (e.g. Transylvania, Vojvodina, Subcarpathia), 2) Hungarian culture (e.g. literature, arts and history) and sports, and 3) and the everyday aspects of the local life that are different from customs in Hungary. The importance of these three components varies across the life span and life situations of individuals. On the macro level, such variations are influenced by the politics of identity on a national and individual level, while on the micro level, they are affected by the individuals' mentality, effort, values and interests.

Keywords: homeland, national identity, regional identity, transborder Hungarians

János TISCHLER

From the Polish to the Hungarians

In autumn 1956 – not for the first or the last time in history – the fates of Poland and Hungary were firmly interlaced. Despite the fact that the events took different courses in the two countries, still, they were in many ways interrelated, and they influenced each other. In the history of the “Hungarian tragedy”, both the “official” and the “people’s” Poland occupy an extremely important place.

The Poles saw the Hungarian uprising as a genuine anti-Stalinist revolution with aims very similar to their own, with the difference that in Hungary the narrow outlook of the old leadership and the obstinacy with which it had clung to power led to a bloodbath. This vast movement of aid made it possible to do away with the empty slogans about fraternity that had until then been ritually repeated, and to revive memories of the traditional friendship between the two nations such as the 100,000 Polish refugees having received shelter in Hungary in the autumn of 1939, or the Hungarian troops later stationed in various regions of Poland, including the vicinity of Warsaw, which had refused to act like an occupying army. With few exceptions, the Polish blood donors of those days gave blood for the first, and most likely the last, time in their lives. They were simply overcome with the urge to help. There was also the factor of anti-Soviet attitude, always strong in Poland, and the feeling that Poland had managed to avoid the tragedy that now afflicted Hungary.

Many rallies in support of Hungary were held in factories, at universities and other locations but until 4 November, there was only one street demonstration in support of “our fighting Hungarian brothers”. Organizers clearly regarded demonstrations too

risky, fearing that they would not be able to send the crowd home peacefully once the demonstration ended. Moreover, the general mood resonated with the appeal launched by Gomulka, still highly popular at the time, who urged at the 24 October mass rally in Warsaw that it was “time to finish rallying, let us begin to work”. That demonstration, involving a crowd of 10,000, was held in the town of Olsztyn, where the local Red Army Square was renamed “Square of Hungarian Revolutionaries” by those taking part. In the morning of 5 November 1956, however, silent demonstrations were organized in Cracow involving several thousand people carrying Polish and Hungarian flags, protesting against the second Soviet intervention in Hungary and commemorating the Hungarians who had fallen.

András ZOLTÁN

The Early Phase of Slavic–Hungarian Linguistic Relations

Slavic–Hungarian linguistic relations have been uninterrupted for 1200 years. This process is supposed to have begun in the decades prior to the Hungarian Conquest when marching through the south of present-day Ukraine, the predecessors of Hungarians captured some Slavs (according to Arab sources). The Hungarians’ march is also mentioned by the Russians’ ancient chronicle. A trace of that is the Slavic word for Hungarians that comes from the Turkish “onogur”. Although it is true that in Hungarian the proportion of simplex words of Slavic origin (9.36%) is the highest after that of the Finno-Ugric ones, this figure can be broken down to the individual Slavic languages. Thus it turns out that the impact of any given Slavic language does not exceed the old Turkish or Italian linguistic influence, for instance (János Melich).

Béla POMOGÁTS

1956 – The Hungarian Writers’ Union and the Revolution (From a Personal Perspective)

The demands of the Hungarian writers were first put forth in seven points by Péter Veres’s speech delivered on 22 October 1956 at the Bem Statue, one day before the revolution broke out. The demands emphatically called for the assertion of an independent national policy, the identification of the true economic situation of the country, the employment of real experts in the economy and the replacement of the Rákosi–Gerő clique by Imre Nagy and his government. The occupation of Hungary by the Soviet troops on 4 November put an end to the revolution: Imre Nagy’s last speech was aired on the radio at 7:50 a.m., followed by Gyula Háy’s memorable appeal to the intellectuals of the world.

Gyula DÁVID

The Days of the 1956 Revolution and the Years of Retaliation in Cluj-Napoca (Kolozsvár)

The Hungarian revolution had a strong impact on the Hungarian citizens of Transylvania, thus on students, teachers and writers living in Cluj-Napoca as well. The first solidarity demonstrations, which brought back the ghost of irredentism for the Romanian leadership, gave a good excuse for the “unification” of the Hungarian Bolyai University and the Romanian Babes University in Cluj-Napoca as well as to the gradual extermination of the Hungarian school system and the elimination and imprisonment of masses of Hungarian intellectuals.

Pál Péter TÓTH

Stress and Society

Since research on stress has been mostly concerned with biological stress and stress reaction so far, it has confined itself essentially to the scope of medical and to some extent, psychological research. However, János Selye called attention to the social determination of stress as early as in 1942. The author discusses the relationship between stress and society, and makes a case by citing mainly Hungarian historical examples and demographic crisis situations.

A SZEMLE ROVAT FORRÁSAI

Europa Ethnica
(Ausztria)

Europäische Rundschau
(Ausztria)

Journal of Contemporary History
(Anglia)

Korunk
(Románia)

Osteuropa
(Németország)

Slovak Ethnology
(Szlovákia)

Spiegelungen
(Németország)

Székelyföld
(Románia)

Transylvanian Review
(Románia)

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÁVID Gyula

irodalomtörténész, Kolozsvár

TISCHLER János

történész, Varsói Magyar Intézet igazgatója, Budapest

POMOGÁTS Béla

Széchenyi-díjas irodalomtörténész, Budapest

TÓTH Pál Péter

szociológus, az MTA doktora, Budapest

ZOLTÁN András

szlavista, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest

KOVÁCS Teréz

szociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, Pécs

Pro Minoritate 2016. ősz

Lech Kaczynski Alapítvány Bátorság és Hitelesség-díj – Roger Scruton

PRICE, Jonathan: Sir Roger Scruton laudációja. A bátorságért és becsületért emlékéremmel való kitüntetés alkalmából

NÉMETH Zsolt: Roger Scruton

SIR SCRUTON, Roger: Lech Kaczynski-díj

Kisebbségi politikai részvételi formák

SUKSI, Markku: A kisebbségek hatékony részvétele a közügyekben és a közéletben. Európa normák és gyakorlatok értékelése a Lundi Ajánlások fényében

OPPE Orsolya: Mérlegen a Süd-Tiroler Volkspartei (SVP) politikája. A 2008-as és 2013-as dél-tiroli tartományi választások értékelése

COCEANIG, Aron: Az olaszországi szlovén kisebbség jogi védelmi rendszere

Lelet

A Keretegyezmény: a sokféleség kisebbségi jogokon keresztül történő kezelésének kulcsfontosságú eszköze. Negyedik tematikus kommentár. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény alkalmazási területe

Kutatóúton

„Nem állítható mindig és bizonyosan: attól, hogy magyar ember kezébe kerül egy magyar ügy, magyar szempontból jobb döntések születnek.” – ifjabb Korhecz Tamással Filep Tamás Gusztáv beszélget

Azok a hetvenes évek

DEMETER Csanád: A székelyudvarhelyi táncháztalálkozók

Stúdium

OLÁH Dániel: Erdély indiánjai. Románsággép a Vasárnapi Újságban

NAGY Ignác: Lengyelországi tatárok

Szemle

PÁSZTOR Péter: Ravasz mérlege. Hatos Pál könyvéről

Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2016

DONCSEV Toso: *Tusványos a világ közepe*

Németh Zsolt: *Hitünkben értékek következnek*, I–II. kötet, Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2016